

ЎЗБЕКИСТОН МУСУЛМОНЛАРИ ИДОРАСИ

АЖДОДЛАР МЕРОСИ – МАЪРИФАТ ЗИЁСИ

Тошкент 2015

УЎК: 37.017.92
КБК: 74.200.25
А 35

Истиқлол йилларида барча соҳаларда бўлгани каби ёшлар ва уларнинг таълим-тарбиясида ҳам улкан ислохотлар амалга оширилди. Бу ислохотлар энг аввало, аждодларимиздан қолган бой маънавий меросни, бунёдкорлик ғоялари ва эзгу таълимотларни ёшлар онгига сингдириш ва шу билан бирга уларни пок имон-эътиқод, Ватанга садоқат, олижаноблик руҳида тарбиялашда ўз аксини топмоқда. Қўлингиздаги китобда айни мавзуларда сўз боради.

Аждодлар мероси – маърифат зиёси / М. Б. Йўлдошев [ва бошқ.]. – Тошкент: MOVAROUNNAHR, 2015. – 96 б.

Масъул муҳаррир:
Муҳаммад Бобур ЙЎЛДОШЕВ

*Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги
Дин ишлари бўйича қўмитанинг 3501-рақамли хулосаси асо-
сида нашрга тайёрланди.*

ISBN 978-9943-12-337-3

© «Movarounnahr», 2015.

СЎЗБОШИ ЎРНИДА

“Биз бу мутафаккирларимизнинг қутлуғ меросидан бутун халқимиз, жумладан, ёшларимизнинг ҳам баҳраманд бўлишига, уларнинг мана шундай маънавий муҳитда камол топишига, Ислом динининг инсонпарварлик фалсафаси, буюк ғоялари ёш авлод юрагидан ҳам жой олишига шароит яратмоқдамиз. Бошқача айтганда, биз фарзандларимизни дунёвий билимлар билан бир қаторда Имом Бухорий тўплаган ҳадислар, Нақшбандий таълимоти, Термизий ўғитлари, Ясавий ҳикматлари асосида тарбия қилмоқдамиз”¹.

Мамлакатимиз аҳолисининг 64 фоизини, яъни 17 миллиондан ортиғини ёшлар ташкил этади. Фарзандларимизнинг илмли, ахлоқли бўлиб камолга етишларига уйда ота-оналар, ўқув юртларида эса муаллим ва устозлар астойдил жон куйдиришлари керак. Бир сўз билан айтсак, ўғил-қизларимизни илм-маърифатга ошно қилиш ишидан ҳеч ким четда турмаслиги лозим. Бу борада айниқса, халқимизнинг етук алломалари, мутафаккирлари, фозил кишилари ҳамиша олдинги маррада бўлишган. Улар миллатнинг келажаги – ёшларни миллий ва диний қадриятлар асосида тарбиялашнинг энг муҳим жиҳатларини ҳамиша таъкидлаб келишган.

Улуғ маърифатпарвар аллома Маҳмудхўжа Беҳбудий ёшларга мурожаатномасида, жумладан бундай ёзади: “...Ушбу тараққий этган замонда илмсиз, маърифатсиз, қуруқ таассуб билан яшаб бўлмайди. Ҳозирги

¹ Каримов И. Биз ўз келажагимизни ўз қўлимиз билан қурамиз. –Т.: Ўзбекистон, 1999. 336-бет.

замонавий тараққиёт ва ривожланиш шундай кучли бўлмоқдаки, озгина фурсат ўтар-ўтмас қуруқ ва чириган таассубларимизни илдизи билан қўпориб ташлайди. Шунинг учун барча ёшларимиз бу борада бир нарсага таянишлари мумкин. Бу нарса илму маърифатдир” (*“Ойна” журнали, 1914 йил, 41-сон. Қисқартириб олинди*).

Яна бир мутафаккир бундай деган: “Фарзандлари тарбиясига лоқайд қараган миллатлар инқирозга маҳкумдир. Уларни бегона қўллар ва бегона маданиятга таслим этганлар ўзини йўқотишга маҳкумдир. Бу жўшқин сатрлар бугун ҳам долзарблигини йўқотмаган!

Демак, ёшлар улуғ аجدодларнинг мурожаат ва васиятларида айтилганидек, фақат теран илм, доимий изланиш, дунё ва охиратни унутмаслик асосида ҳаракат қилишлари лозим. Бунда ўтган аجدодларнинг руҳларини хотирлаш, уларга муносиб авлодлар бўлишга интилиш ҳам алоҳида ўрин тутади. Улуғ боболаримизнинг номларини хотирлаш, бебаҳо асарларини ўқиб-ўрганиш билан бирга, уларнинг охирги манзилларини, қадамжоларини зиёрат қилиш, ҳақларига хайрли дуолар қилиш фарзандларнинг муҳим бурчларидан ҳисобланади.

ЎЗБЕКИСТОН – БУЮК АЛЛОМАЛАР ЮРТИ

Мустақиллик шарофати билан халқимиз ҳаётининг барча жабҳаларида том маънода тарихий ўзгаришлар амалга оширилмоқда. Мана шу залворли ишлар силсиласида ғоят қадимий ва бой тарихимиз, бетакрор миллий ва диний қадриятларимизни тиклаш, башариятга улкан илмий-маънавий мерос қолдирган буюк алломаларимиз фаолияти тафсилотлари ва асарларини халққа етказиш борасидаги саъй-ҳаракатлар алоҳида аҳамият касб этади.

Шуни таъкидлаш жоизки, Ўзбекистан аталмиш она юртимиз аҳли бағоят истеъдодли, толе-иқболи баланд халқдир. Чунончи, хоҳ дунёвий илмлар бўлсин, хоҳ

диний илмлар, бизнинг юртимиздан бошқа ҳеч бир ҳудудда учрамайдиган даражада кўп буюк алломалар етишиб чиққан. Шу боис ҳозир тилимизда «Ўзбекистон – буюк алломалар юрти» деган янги, қутлуғ бир ибора пайдо бўлиб, кенг жамоатчилик ўртасида муомалага кириб келаётгани барчамизга мамнунлик бахш этади. Истиқлол йилларида муҳтарам Юртбошимиз раҳнамолигида бу буюк зотлардан қанча-қанчаларининг ҳаёти ва асарлари илмий асосда ўрганилиб, кенг оммага етказилди. Уларнинг табаррук номлари тикланиб, абдий ором топган мақбаралари обод қилинди ҳамда муборак зиёратгоҳларга айлантирилди.

Президентимиз Ислам Каримов қарори билан 2008 йили ташкил этилган Имом Бухорий халқаро маркази фаолиятида юртимиздан етишиб чиққан илм-фан ва маданият намояндаларининг ҳаёт йўллари ва улар қаламига мансуб асарларни ўрганиш ҳамда тарғиб этиш масаласига алоҳида ўрин берилляпти.

Имом Бухорий (810-870)

Имом Бухорийнинг тўлиқ исми Муҳаммад ибн Исмоил ибн Иброҳим ибн Муғира ибн Бардизбаҳдир. Кўпчилик муҳаддисларнинг таъкидлашларича, “Бардизбаҳ” сўзи арабча “зорий” (зироат, деҳқончилик билан шуғулланувчи киши) маъносини билдиради.

Имом Бухорий илм-фан ва маданият равнақи билан азалдан машҳур бўлган Бухоро шаҳрида таваллуд топган. Мана шу муҳташам шаҳар – Бухорои шарифда 194 ҳижрий сана, шаввол ойининг 13 кунида жума намозидан кейин (810 милодий сана, 21 июль) жами муҳаддисларнинг имоми, Пайғамбар (соллаллоҳу алайҳи ва саллам)нинг муборак ҳадисларининг энг ишончлиларини жамлаган улуғ зот Имом Бухорий дунёга келган.

Манбаларда келтирилишича, Бухорийга ўн ёшидан бошлаб ҳадисларни ёд олиш илҳоми насиб этган бўлса, ёши улғайган сари бу истак тобора кучайиб у нафақат ҳадисларни шунчаки ёд олиш, балки ёшлигидан ҳадисларни саҳиҳ ва ғайри саҳиҳга ажратиш, уларнинг иллатларини аниқлаш, ҳадис ровийлари маълумотларининг тўғрилиги, ишончли ёки ишончсизлиги, ровийларнинг ҳаёти, яшаш жойлари, туғилган ва вафот этган саналари, бир-бирлари билан ўзаро мулоқотлари тафсилотини билиш, турли ровийлар келтирган ҳадисларни бир-бирига солиштириб муқояса қилиш, уларнинг бир-бири билан ўзаро боғлиқлиги ёхуд узилишлар мавжуд ҳолатлар, ҳадис илмининг яна бошқа хилма-хил муаммоларини чуқур тадқиқ этиш, ҳадисларни саралаб жамлаш ва Қуръони карим оятлари билан узвий боғлиқликда ўрганиш каби масалаларга қизиқади.

Манбаларда келтирилишича, Имом Бухорий ўз илмий ижодий фаолияти давомида йигирмадан ортиқ асарлар яратган. Улар қуйидагилардан иборат: “Ал-жомиъ ас-саҳиҳ”, “Ал-адаб ал-муфрад”, “Китоб ал-куна”, “Китоб ал-фароид”, “Жузъ фи рафъ ал-ядайн”, “Ат-тарих ал-кабир”, “Ат-тарих ал-авсат”, “Ат-тарих ас-сағир”, “Ал-жомиъ ал-кабир”, “Халқ афъол ал ибод”, “Китоб аз-зуафо ас-сағир”, “Ал-муснад ал-кабир”, “Ат-тафсир ал-кабир”, “Китоб ал-ҳиба”, “Асомий ас-саҳоба”, “Китоб ул-вухдон”, Китоб ал-мабсут”, “Китоб ал-илал”, “Бирр ал-волидайн”, Китоб ал-ашрибати”, “Ал-Қироату халф ал-имом”.

Имом Термизий (824-892)

Унинг тўлиқ исми Муҳаммад ибн Исо ибн Савра ибн Мусо ибн Заҳҳок Абу Исо Сулламий Зарир Буғий Термизий бўлиб, 209/824 йили Термиз яқинидаги Буғ (ҳозирги Сурхандарё вилоятининг Шеробод тумани

ҳудудида жойлашган) қишлоғида ўртаҳол бир оилада таваллуд топган. Марказий Осиёлик машҳур тарихчи Абу Саъд Абдулкарим Самъоний (1113-1167) Термизий Буғ қишлоғида вафот этгани учун “Буғий” тахаллуси билан ҳам аталгани, олимнинг кўп йиғлаганидан умрининг охирларида кўзининг ожиз бўлиб қолганлигидан “Зарир” (кўзи ожиз) деб ном олганини ҳам қайд қилади. Лекин эл орасида Термизий номи билан машҳур бўлишига сабаб унинг бутун ҳаёти ва фаолияти (ёшлигидан бошлаб) Термиз шаҳри билан чамбарчас боғлиқ бўлганлигидан, шунингдек, олим туғилган Буғ қишлоғи Термиз шаҳрига яқин, маъмурий-идоравий жиҳатдан унга мансуб қишлоқлардан эканидан, деб изоҳлаш мумкин.

Термизий ёшлигидан ғоятда тиришқоқ, идрокли ва заковатли бўлиб, бу фазилатлари билан ўз тенгдошларидан батамом ажралиб турган. Унинг ёшлик чоғларидан илмга ўта қизиқиш ва иштиёқи ўша даврнинг кўпгина илмларини, айниқса, ҳадис илмини чуқур эгаллашда баралла намоён бўлди. У ёшлик пайтларидан бошлаб Термиз, Самарқанд, Марв ва Марказий Осиёнинг бошқа йирик шаҳарларида истиқомат қилган машҳур уламолар ва муҳаддислар асарларини қунт билан ўргана бошлади, кейинчалик қўшни Балх ва Ҳайратон шаҳарларидаги илм аҳллари билан алоқалар ўрнатди. Термизий 850 йилдан, яъни йигирма олти ёшидан бошлаб узоқ юртларга, қатор мамлакатлар ва шаҳарларга сафар қилди. Жумладан, у Ҳижоз – Макка ва Мадина, Ироқ, Хуросоннинг қатор шаҳарларида кўплаб муҳаддисларнинг қизғин илмий мунозара ва баҳсларида иштирок этди.

Шу билан Термизий ўзининг ёшлиқдан қизиққан Пайғамбар (с.а.в.)нинг ҳадисларини тўплашга алоҳида эътибор билан қарайди. Бу борада ҳар қандай қийинчиликларга бардош беради. У ўзи ўқиган ва ёки бирорта ровийдан эшитган ҳадисни алоҳида

қоғозларга қайд қилиб, асли ва иснодини изчиллик билан аниқлагач, уларни алоҳида-алоҳида қоғозларга қайд қилиб борган. Турли ровийлардан эшитган ҳадисларнинг тўғрилигига шубҳа ва иккиланиш бўлганда, уларни ҳам ажратиб, алоҳида батартиб ёзиб борган. Шу тариқа ҳадисларнинг тўғрилиги, исноди тадқиқ қилинганлиги ёки шубҳали турли табақаларга бўлиб, улар саҳиҳ (тўғри ишончли), ҳасан (яхши, маъқул), заиф (бўш, ишончсиз), ғариб (ғалати), каби хилларга ажратилган. Термизий ўз асарида келтирилган ҳадисларни ушбу даражалар асосида кўрсатиб ўтган.

Термизий ўз илмий-ижодий фаолияти давомида ўндан ортиқ асарлар яратди. Унинг илмий-маънавий меросида, шубҳасиз, “Ал-Жомий” асари катта аҳамиятга эгадир. Бу асар “Ал-Жомий ас-саҳиҳ” (“Ишончли тўплам”), “Ал-Жомий ал-кабир” (“Катта тўплам”), “Саҳиҳ ат-Термизий”, “Сунан ат-Термизий” (“Термизий суннатлари”) номлари билан ҳам юритилади.

Муаллифнинг йирик асарларидан яна бири “Аш-Шамоил ан-набавия” (“Пайғамбарнинг алоҳида фазилатлари”)дир. Бу асар “Аш-Шамоил Муҳаммадия”, “Аш-Шамоил фи шамоил ан-Набий соллалоҳу алайҳи ва саллам” номлари билан ҳам аталади.

Ҳаким Термизий ***(820-932)***

Ҳаким Термизийнинг тўлиқ исми Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Али ибн Ҳасан ибн Башир Ҳаким Термизий бўлиб, унинг таржимаи ҳолига оид маълумотлар ўрта аср араб муаллифларидан Тожуддин Субкий, Хатиб Бағдодий, Ибн Ҳажар Асқалоний, Сулламий ва бошқаларнинг асарларида, шунингдек, унинг ўзининг қаламига мансуб «Бадъу шаъни Аби Абдуллоҳ» («Абу Абдуллоҳ ишининг бошланиши») номли автобиографик рисоласида келтирилган.

Унинг мазкур шаклдаги тўлиқ исми аллома томонидан ёзилган «Наводир ул-усул фи маърифат ахбор ар-Расул» («Расулulloҳ хабарлари ҳақидаги нодир усуллар»), «Илм ал-авлиё» («Валийлар илми»), «Хатм ал-авлиё» («Авлиёлар муҳри») ва «Назоир ал-Қуръон» («Қуръон ибратлари») каби асарларнинг номлари ёинки муқаддима қисмларида ҳам айнан шу тарзда келтирилган. Ҳақим Термизий таваллуд топган сана хусусида ҳам ёзма манбалар ва адабиётларда турли йиллар учрайди. Одатда, ўрта асрларга оид ёзма манбаларда аксар ҳолларда муаллифнинг фақат вафот этган йили кўрсатилиб, таваллуд санаси келтирилмайди. Ҳақим Термизийнинг ҳаёти ва унинг таълимотини чуқур ўрганган мисрлик таниқли олим Абдулфаттоҳ Абдуллоҳ Барака Ҳақим Термизий 205/ 820 йилда Термиз шаҳрида таваллуд топиб, узоқ умр кўриб 320/932 йилда 112 ёшида вафот этгани ҳақида ёзади. Мана шулардан хулоса қилиб айтиш мумкинки, бу йўналишда келажакда олиб бориладиган чуқур илмий тадқиқотлар аллома Ҳақим Термизий таваллуди ва вафоти саналарини янада аниқлаштириш имконини беради. Унинг мақбараси Термиз шаҳрининг яқинида – Амударё бўйида жойлашган.

Абу Лайс Самарқандий ***(911-985)***

Алломаларимиз яратган бой илмий, диний-маърифий мерос таркибида тафсирлар, айниқса, ҳанафий мазҳаби уламолари томонидан ёзилган илмий тафсирларнинг аҳамияти беқиёс. Бу борада Мовароуннаҳр муфассирларининг тафсир илмида тутган ўрнини алоҳида таъкидлаш жоиз. Шулар қаторида Абу Лайс Самарқандийнинг илмий меросини ўрганиш ҳозирги кунимиздаги муҳим вазифалардан саналади.

«Имом ал-ҳуда», «Ал-Фақиҳ» номлари, «Абу Лайс» куныси билан машҳур бўлган Наср ибн Муҳаммад ибн

Аҳмад ибн Иброҳим Самарқандий 298/911 йили Самарқандда туғилган ва 375/985 йилда шу ерда вафот этган. Олим ҳаёти давомида тафсир, фикҳ, усул (дин асослари), ақида, зуҳд бўйича илмий фаолият олиб бориб, кўплаб асарлар яратган.

Тарожим асарлари орасида энг қадимгиларидан бўлмиш «Ал-Ансоб» асарини яратган Абдулкарим ибн Муҳаммад Самъоний (506/1113-562/1167) аллома ҳақида биринчи бўлиб маълумот берган муаррих саналади. У бошқа кўпчилик тарожим асарларидан фарқли равишда, алломанинг яшаган жойини зикр этиб ўтади: «Абу Лайс Наср ибн Муҳаммад ибн Иброҳим Тузий Абу Ҳанифа мазҳабидаги фақиҳлардан бўлган, баҳс-мунозараларда машҳур бўлган. Самарқандда яшаган ва шу ерда вафот этган. Устози Абу Иброҳим Термизий бўлиб, ундан ривоят қилади. Шогирди – Муҳаммад ибн Муҳаммад ибн Саъид Самарқандий Навоий». Самъоний алломани Туз қишлоғига нисбат беради.

Абу Лайс ўз замонаси олимларидан таҳсил олиб, ислон илмларида юксак мартабага эришган. Унинг баҳс-мунозараларида ўзига хос ўрни алоҳида таъкидланиши бунга мисол бўла олади.

Абу Лайсининг лақабларидан бири «ал-Фақиҳ» бўлиб, куняси билан бу лақаби қўшилиб, «Фақиҳ Абу Лайс» деб айтилар эди. Олим шу ном билан тарихда танилди. Аллома фикҳ илмида ҳам юксак мартабага эришган бўлиб, ўз замонасида унга тенг келадиган олим топилмас эди, унинг «ал-Фақиҳ» деб аталиши ҳам шунга далолатдир.

Ривоятларга қараганда, Абу Лайсининг ўзи ҳам «ал-Фақиҳ» лақабини яхши кўрар экан. Бир кун унинг тушига Пайғамбар (с.а.в.) кириб, фақиҳ деб атаган эканлар. Абу Лайсининг иккинчи лақаби «имом ал-ҳуда» бўлиб, бу лақаб билан мутакаллим Абу Мансур ал-Мотуридий деб ҳам аталган.

Имом Мотуридий (870-944)

Абу Мансур Мотуридий ҳазратлари айнан 870 йилда буюк ватандошимиз, ҳадис илмининг султони имом Бухорий ҳазратлари вафот топган йили азим Самарқанднинг Мотурид маҳалласида дунёга келади. Имом Мотуридийнинг ҳаёти ва илмий мероси, айниқса, ёшлик йиллари ҳақидаги муфассал бўлмаган мухтасар маълумотлар, асосан, ўрта аср муаллифлари Хатиб Бағдодий, Абдукарим Самъоний, Абул Фидо Зайниддин Қосим ибн Кутлубуға, Муҳитдин Қураший, Кафавий, Абул Муъин Насафий, Тошкўпризода ва Ҳожи Халифанинг асарларида келтирилган.

Алломанинг тўлиқ исми Муҳаммад ибн Маҳмуд Абу Мансур Мотуридий Самарқандий бўлиб, Самарқанднинг Мотурид деб аталадиган маҳалласида туғилган. Унинг туғилган йили ҳақида ҳам манбаларда жуда кам маълумотлар келтирилган бўлиб, аксар ҳолларда 236/870 йил қайд қилинган. Аллома 333/944 йилда вафот этиб, Самарқанддаги Чокардиза қабристонида дафн этилгани аниқ кўрсатилган.

Абу Мансур Мотуридийнинг калом ва фикҳ илмлар соҳасидаги қарашлари унинг икки – “Китоб ат-Тавҳид” ва “Китоб таъвилот аҳл ас-сунна” номли асарларида баён этилган. Бу борадаги муҳим маълумотлар алломанинг вафотидан кейин мотуридия таълимотига бағишлаб яратилган қатор асарларда ҳам ўз аксини топган.

Абу Бакр Қаффол Шоший (904-976)

Ислом оламида Имом Бухорий, Имом Термизий, Имом Мотуридий каби “имом” даражасига эришган кўплаб буюк алломалар орасида Имом Абу Бакр Қаффол

Шоший ҳам алоҳида ўрин эгаллайди. Замондошлари «Ҳазрати Имом» деб улуғлаган бу зотнинг тўлиқ исми Абу Бакр Муҳаммад ибн Али ибн Исмоил Қаффол Шоший бўлиб, араб манбаларида унга алоҳида ҳурмат бажо келтириш учун номига «катта», “улуғ” маъносини ифодаладиган «ал-Кабир» сўзини қўшиб ёзадилар. Аллома моҳир ҳунарманд бўлиб, қулфсозликда шуҳрат қозонганлиги боис «ал-Қаффол», яъни қулфчи, қулфсоз деган ном билан эъзозланган ва бу сўз унинг таҳаллусига айланиб кетган. Бу ҳақда машҳур тарихчи Абу Саъд Абдулкарим ибн Муҳаммад Самъоний «Ал-Ансоб» («Насабнома») асарида шундай ёзади: «ал-Қаффол – қулфсозлик касбига нисбат берилган. Абу Бакр Муҳаммад ибн Али ибн Исмоил Қаффол Шоший Шош аҳлидан бўлиб, қулфсозликда шуҳрат қозонган. У ўз замонасининг имоми (пешвоси) бўлиб, фикҳ, ҳадис, усул, тилшунослик илмлари бўйича тенги йўқ олим эди. Қаффол Шошийнинг номи Мағрибу Машрикқа ёйилган».

Шамсуддин Заҳабий эса уни нафақат Мовароуннаҳр, балки Хуросон олими сифатида ҳам эътироф этади: «Аллома, луғат, усул, фикҳ имоми, Хуросон олимларидан Абу Бакр Муҳаммад ибн Али ибн Исмоил Шоший Шофиъий «Катта Қаффол» номи билан машҳур бўлган. У зот Мовароуннаҳрда ўз даврининг имоми бўлиб, бир неча китоблар мусаннифи бўлган».

Шайх Муҳйиддин Нававийнинг айтишича, агар Қаффол Шоший деб зикр қилинса, бундан мақсад ана ўша биз таниган буюк имом, Абу Бакр Қаффол Марвазий деб айтилса, унда бу зотдан кейин яшаб, фаолият кўрсатган “Кичик Қаффол” тушунилади. Шоший (“Катта Қаффол”) атамаси тафсир, ҳадис, усул, калом илмларида такрор-такрор зикр этилган. Аммо Марвазий (“Кичик Қаффол”) сўзи эса фикҳга тааллуқли асарлардагина учрайди.

Абу Бакр Қаффол Шоший илмий меросида “Жавомий ал-калим” (“Ҳикматли иборалар тўплами”) асари етакчи ўрин эгаллайди. “Жавомий ал-калим” китоби

Имом Абу Бакр Муҳаммад ибн Али ибн Исмоил Қаффол Шоший қаламига мансуб бўлиб, унда Расулуллоҳ (с.а.в.) ҳадислари тўпланган.

Қаффол Шоший “Жавомий ал-калим” асарларининг хусусиятларини қўлёзмада қуйидагича таърифлайди: “Бу китобимда Расулуллоҳ (с.а.в.) ҳадислари ичида эшитганлардан мингта сўз (калима) тўпладим. Уларнинг тузилиши мураккабликдан холи, маънолари чигалликдан йироқ, пайғамбар инояти билан қўллаб-қувватланган ва тарбияланганлиги сабабли фасихларнинг фасоҳатидан ва балоғат аҳлининг балоғатидан устундур. Мен уларни ўзлаштириш ва эслаб қолиш мақсадида бири иккинчисининг кетидан келадиган, иснодлари олиб ташланган, сўзларнинг яқинлигига кўра бобларга бўлинган ҳолда келтирдим”.

Абу Райҳон Беруний ***(973-1048)***

Абу Райҳон Беруний – ўрта асрларнинг буюк қомуний олими. У бир вақтнинг ўзида астроном, астролог, математик, геолог, географ, ўлкашунос, биолог, медик, ўсимликшунос, маъданшунос, тарихчи, манбашунос, диншунос, адабиётшунос, файласуф, социолог, мантиқшунос, илоҳиётчи ва шоир булган. Ўз даврида “унинг шуғулланган соҳасини санашдан кўра, шуғулланмаган соҳасини санаш осонроқ эди”, дейишган. Беруний астрономияга, геодезияга, минералогияга, фармакологияга, географияга, астрологияга, топонимикага, диншуносликка, тарихга оид махсус асарлар ёзган.

Абу Райҳон Муҳаммад ибн Аҳмад Беруний исмининг «Абу Райҳон» қисми Райҳоннинг отаси, «Муҳаммад» мутафаккирнинг ўз исми, «ибн Аҳмад» Аҳмаднинг ўғли эканлигини англатади. Беруний эса унинг нисбасидир.

Беруний 362 йилнинг 3 зулҳижжаси /973 йил 9 сентябрида Хоразмнинг қадимий пойтахти ҳисобланган

Кот (Кат) шахрида туғилган. Айрим манбаларда Берунийни Кот шахрининг ташқарисида туғилган, шу сабабли уни “Беруний”, яъни «ташқарилик» деган тахаллус билан аташган дейишади. Абу Саъд Абдулкарим Самъоний (ваф. 1165) «Насаблар китоби» асарида шундай деб ёзади: “Беруний” деган нисба Хоразм (яъни унинг пойтахти Кот шахри)нинг ташқари қисмига оиддир. Кимки шаҳардан ташқарида туғилган бўлса, бундай одамни «фалончи беруний» дейдилар. Мунажжим Абу Райҳон шундай нисба билан машҳурдир».

Муҳаммадбобур ЙЎЛДОШЕВ

ИЛМ ФАЗИЛАТИ

Илм инсонга тўғри йўлни кўрсатади, саодат калитларини инъом этади, зулматлардан нурга олиб чиқади. Илм тарк этмас ҳамроҳ, мушкул пайтларда сирдош, ғамгин онларда доно маслаҳатгўйдир. Унинг фазилатлари шу қадар кўпки, инсон илм ўрганиб, унга амал қилган сари буни англаб етади.

Ҳадиси шарифда: “Дарҳақиқат, Аллоҳ, Унинг малоикалари, осмон ва ер аҳллари, ҳатто инидаги чумоли ва денгиздаги балиқлар ҳам одамларга яхшилик ўргатувчи олимларни дуо қилишади”, дейилган (*Термизий ривояти*).

Ҳақимлар илмни мисоли дуру гавҳарга ўхшатадилар. У чиғаноқ орасида ётгани ёки денгиз тубига яшириниб олгани билан қимматбаҳо эмас, балки юзага чиқиб инсонларга фойда бергани билан қадрлидир.

Яна бир ҳадисда ривоят қилинадики: “Икки кишига ҳасад (ҳавас) қилиш жоиз: биринчиси – Аллоҳ таоло берган мол-дунёни ҳақ йўлга инфоқ-эҳсон қилувчи кишига; иккинчиси – Аллоҳ таоло илм берган бўлсаю, ўша илм билан ҳукм қилган ва уни бошқаларга ўргатган кишига”, деганлар” (*Имом Бухорий ва Муслим ривояти*).

Демак, ҳавас қилишга арзигулик икки инсон бор – бири сахий, иккинчиси олим кишидир.

Улуғ саҳобийлар, атоқли олимлар ва мутафаккирларнинг ҳам илм фазилати ҳақидаги кўплаб ривоятлари, хабар ва сўзлари келган. Қуйида шулардан айримларини келтириб ўтмоқчимиз.

Ҳазрати Али (розиаллоҳу анҳу) бир саҳобийга: “Илм молдан яхшидир, у сени ҳимоя қилади, молни эса сен кўриқлашга мажбурсан, илм ҳоким, мол маҳкумдир, сарфлаш, нафақа қилиш билан мол камайса, илмни тарқатганинг сайин кўпайиб боради”, деганлар.

Ҳакимлардан бири: “Агар олим киши вафот этса, унинг вафотига сувдаги балиқлару, осмондаги қушлар ҳам йиғлайди, унинг жисми йўқ бўлса-да, фойдали илми ва номи унутилмайди”, деган экан.

Луқмони ҳаким ўғлига бундай насиҳат қилган экан: “Эй ўғлим, олимлар билан ўтир, улар орасига кир, чунки Аллоҳ ерни осмон суви билан тирилтиргани каби қалбларни ҳам илму ҳикмат нури билан тирилтиради”.

“Илм жоҳилликнинг акси бўлиб, у бир нарсанинг бошқа нарсалардан ажралиб турувчи белгисини билиб олишдир”, деган. Имом Ғаззолий айтади: “Илм бир нарсани худди ўзидек идрок қилишдир”.

Сулаймон (алайҳиссалом)га ё илмни ёки мол-дунёни танлаш ихтиёри берилади. Шунда у зот илмни танладилар. Кейин у кишига мол-мулк ҳам ато этилди.

Ибн Муборак олимлардан бошқасини комил инсон демадилар. Чунки инсонни ҳайвондан ажратиб турадиган асосий хусусияти илмдир. Инсон нима билан шарафли бўлса, ўша нарса билан инсондир. Унинг афзаллиги жисмони қувватида эмас – зеро туя ундан анча бақувватдир. Жисмнинг катталиги билан ҳам афзал эмас – зеро фил ундан каттароқдир. Афзаллик шижоат билан бўлмайди, чунки йиртқич ҳайвон ундан шижоатлироқдир. Еб-ичиш билан ҳам афзал эмас –

хўкизнинг қорни уникидан каттароқ. Демак, инсон фақат илм учун яратилган.

Али (розияллоху анху) кўйидаги шеърни айтганлар:

*Илм аҳли шарафли ҳидоят истаганларга йўл кўрсатгай,
Ҳар кишининг қадри билки, қилган иши-ла ўлчангай.
Жоҳил олим душмани, лек қанда қилма илм излашни,
Илм бирла умр боқий, илмсизлар ҳаётдан эрта кетгай.*

Абул Асвад айтади: Илмдан азизроқ нарса йўқдир. Подшоҳлар одамларга ҳоким бўлсалар, олимлар подшоҳлар устидан ҳокимдир.

Илм кўр қалб кўзини очувчи, қоронғу зулматда нур бағишловчи ва заиф бандаларга куч-қувватдир. Илмдан бахраманд инсонлар бахтли, маҳрумлар эса бахтсиздир.

“Илм Чинда (Хитойда) бўлса ҳам уни излаб топиб, эгаллангиз”, ҳадисига мувофиқ муслмонлар илм ўрганишга катта ғайрат кўрсатдилар, илм йўлида олис масофаларни босиб ўтдилар, илм йўлидаги қийинчиликларга эътибор ҳам бермадилар. Натижада улар икки дунё саодатига мушарраф бўлдилар.

Фахриддин МАМАНОСИРОВ

ВАТАНГА МУҲАББАТ

“Ўз киндик қони тўкилган,
ота-боболари хоки ётган она
юртни дунёда тенгсиз, муқаддас
Ватан деб биладиган одамнинг
мақсад-муддаолари аниқ, ғурур
ва ифтихори юксак бўлади”.

Ислоҳ Каримов

Ватан бу инсоннинг киндик қони тўкилган ер, гўдаклигидан тетапоя қилиб юришни бошлаганида унга пояндоз бўлган, бола бўлиб ўйнаб-кулиб юрганда унинг учун кенг дала, кексайганда эса паноҳ бўлган,

ҳаётий хотираларининг тирик гувоҳи, ота-боболарининг замини, фарзанду набираларининг ҳам уйи бўлган муборак бир макондир. Ватаннинг ҳар бир қаричи қалбларимизга маҳбуб. Унинг ҳавоси, суви ва мевалари биз учун азиз ва қадрли. Тарихда барча шоирлару ёзувчилар, олимлару зиёлилар Ватан туйғусини тараннум этганлар, Ватанларини мадҳ қилганлар. Лекин Ватанни севиш, унга бўлган меҳру муҳаббатини изҳор қилиш фақат ҳис-туйғулари нозик бўлган шоир халқигагина хос эмас, балки инсоният тарихида ҳатто бошқинчи подшоҳлар ҳам буни ҳис қилганлар.

Табиийки, инсон қаерда дунёга келса, ўша ер унинг қадрли Ватани ҳисобланади. Киндик қони тўкилган жой инсон учун ҳеч нарсага алишиб бўлмайдиган, ҳамма нарсадан ҳам қимматли маскандир. Ватанни севиш, уни соғиниб яшаш инсоният фитратида мавжуд бўлган нозик ҳисдир. Бирор сабаб билан Ватанини ташлаб, бошқа юртларга кетган кимса энг оғир дамларида уни қўмсаб, кўз олдига келтириши ва туғилиб ўсган замини ҳақида бирор қайғули хабар эшитганда қалбан эзилиши ҳам Ватанга бўлган муҳаббатнинг белгисидир.

Ватан она каби азиз ва муқаррамдир. Ватан инсонга бахт-иқбол берадиган заминдир. Абдулла Авлоний айтганидек: «Ҳар бир кишининг туғилиб ўсган шаҳар ва мамлакатини шул кишининг ватани дейилур. Ҳар ким туғилган, ўсган жойини жонидан ортиқ суяр... Биз туркистонликлар ўз ватанимизни жонимиздан ортиқ суйганимиз каби, араблар арабистонларини, қумлик иссиқ чўлларини, эскимослар шимол тарафлар, энг совуқ қор ва музлик ерларни бошқа ерлардан зиёда суярлар. Агар суймасалар эди, ҳавоси яхши туронлик (яшашга) осон ерларга ўз ватанларини ташлаб кетурлар эди».

Шайх Муҳаммад Ғаззолий айтади: “Башар ўз ерига, гарчи у тақир саҳро бўлса ҳам, қаттиқ боғланади. Ватанни севиш инсон руҳиятидаги асл табиатдир. Ушбу табиат ватанда яшашда ҳузур-ҳаловат, ундан

узоқ бўлганида соғинч, ҳужум қилинганда мудофаа ва камситилганда ғазаб ҳисларини пайдо қилади”.

Донолар айтадилар: “Кишининг вафодорлиги ва садоқати унинг ўз Ватани учун қайғуришидан, дўстларини соғинишидан ва умрининг зое кетказган лаҳзаларига ачиниб, ўкиниб яшашидан билинади”. Инсоннинг ўз халқига бўлган садоқати ва фидойилиги она-Ватанни ҳимоя қилиши, тараққий топиб, ҳар томонлама мустаҳкам ва қудратли бўлиши ҳамда халқининг тинч ва фаровон ҳаёт кечиришига имкон даражада ҳисса қўшиши билан ўлчанади, албатта.

Юртимиз доврўғини дунёга таратган буюк аждодларимиздан, кубравия таълимоти асосчиси Нажмиддин Кубро ҳақиқий Ватан ҳимоячиси қандай бўлишининг ёрқин мисоли бўла олади. Замонасининг йирик алломаларидан, минглаб муридларга эга бўлган бу тариқат пешвоси мўғуллар бостириб кирганидан хабар топгач, биринчилардан бўлиб Ватан ҳимоясига отланади. Мўғул ҳукмдорлар Нажмиддин Кубронинг халқ орасидаги обрў-эътиборини кўриб, унга шаҳарни ташлаб, ўзи ихтиёр қилган тарафга кетишни таклиф қилади. Ватанни ўз жонидан устун билган шайх босқинчиларга қарши жангга киради ва туғ кўтариб, лашкарни олға чорлаб бораётган ҳолатда шаҳид бўлади. У зот туғни шунчалар жон-жаҳди билан қаттиқ ушлаган эдики, ғанимлар шайхнинг қўлларини кесибгина байроқни олишга муваффақ бўлишади.

Тарихга назар ташласак, юртимиздан етишиб чиққан Имом Бухорий (810–870), Имом Термизий (824/825–892), Имом Доримий (794–869) каби муҳаддислар Ислом оламида тан олинган, Қуръони каримдан кейинги ўринда турувчи ҳадис тўпламларини туздилар.

VIII–XII асрлар мобайнида Мовароуннаҳрда уч мингдан ортиқ кўзга кўринган муҳаддислар яшаб, фаолият юритгани ҳам мазкур даврда исломий илмлар ривожланиш даражаси ҳақида муайян тасаввур ҳосил

қилиш имконини беради. Ҳадисшунослик билан бир қаторда ўлкада фикҳ илми ҳам ривож топди. Абу Ҳанифа илгари сурган Ислом ҳуқуқидаги эркинлик тамойиллари ўлкамиздан чиққан Шамсул аимма Сарахсий (1009–1094), Бурҳониддин Марғиноний (1123–1197) каби уламолар томонидан такомиллаштирилди. Имом Мотуридий (870–944) ва Абу Ҳафс Насафий (1068–1142) каби олимлар ҳанафий мазҳаби асосчисининг Ислом ақидасига оид таълимотларини ривожлантириб, мукаммал ҳолатга келтирдилар.

IX–XI асрлар эса ислом таълимотининг ривожланиш даври бўлди. Бу соҳада ҳам Марказий осиелик алломаларнинг хизматлари улкан эканини эътироф этиш зарур. Жумладан, Шарқда “Муаллими соний” (“Иккинчи муаллим”) номини олган Абу Наср Форобий (873–950) “Фозил одамлар шахри” асарида идеал жамият кишиларининг қандай фазилатларга эга бўлиши лозимлиги ҳақидаги ғояларини тизимли асослаб берди. Юнон фалсафасини мукаммал ўрганиб, унга монанд равишда Ислом фалсафасини ривожлантирган Абу Али ибн Сино (980–1037) табиий фанлар бўйича ҳам жаҳон илми хазинасига ўзининг бебаҳо ҳиссасини қўшди.

Абу Райҳон Беруний (973–1048) “Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар”, “Ҳиндистон”, “Минералогия”, “Сайдана”, “Қонуни Масъудий” каби асарлари билан ижтимоий-гуманитар фанлар ва табиатшунослик илмлари ривожини юқори босқичга кўтарди.

Тарихдан маълумки, бирорта миллат бошқа бир миллатни таҳқирламоқчи ёки оёқости қилмоқчи бўлса, аввало, унинг ватанини босиб олиб, вайрон қилган ёки уни ватанидан қувиб чиқарган. Ўз ватанини душманлар қўлида қолганини кўрган миллат учун бундан ортиқ хўрлик ва азоб бўлмаса керак. Зеро, Ватан, миллат, дин тушунчалари инсон учун ҳар нарсадан азиз ва муқаддасдир.

Халқимизда “Ўзга юртда шоҳ бўлгунча ўз юртингда гадо бўл”, деган ҳикматли сўз ҳам бор. Ўз ҳузур-ҳаловатини ўйлаб, ўзгаларни унутган киши ҳеч қачон она Ватанига, халқига садоқатли бўлолмайди.

Уламолардан бирлари айтган эди: “Ҳар бир кимсага маълумдирки, ҳаёт оламида инсоннинг энг севган, қадри, қимматли тўрт нарсаси бордир. Бу тўрт нарсага эга бўлмаган кишилар инсонлик шарафидан маҳрум бўлурлар. Улар: озодлик ва эркинлик, меҳнат билан топилган молга ўзи эгалик қилмоғи, туғилиб ўсган она Ватани ҳамда асрлар бўйи асраб-авайлаб келаётган муқаддас дини”.

Ҳақимлар айтадилар: “Кишининг вафодорлиги унинг ўз ватани учун қайғуришидан, биродарларини соғинишидан ва умрининг зое кетказган лаҳзаларига ўқиниб яшашидан билинади”. Инсоннинг ўз халқига бўлган садоқати ва фидойилиги уни Ватанини ҳимоя қилишига, тараққий топиб, ҳар томонлама мустақкам ва қудратли бўлишига ҳамда халқининг тинч ва фаровон ҳаёт кечиришига имконият даражасида ҳисса қўшишга ундаши лозим.

Бугун мамлакатимизда фарзандларимиз маънавий оламини юксалтириш, уларни она Ватанга муҳаббат, миллий ва диний қадриятларимизга ҳурмат руҳида тарбиялаш асосида ҳар томонлама баркамол авлодни вояга етказиш долзарб вазифалардан бири ҳисобланади.

Албатта, бу борада оиланинг ўрни муҳим. Чунки оила қадриятлар ўчоғи ҳисобланади. Эзгулик дини бўлган исломда ҳам соғлом турмуш тарзининг таянчи бўлган оила муқаддас ҳисобланиб, фарзанднинг маънавий тарбиясига алоҳида эътибор қаратилади. Чунки бола навниҳол кабидир. Уни қай томонга эгса, шунга мойил бўлиб ўсади. Шу боис, болага гўзал тарбия бериб камолот сари етаклашда, уни турли салбий ташқи таъсирлардан асрашда ота-онанинг ўрни беқиёс. Зеро, ота-онанинг фарзанд неъматига бўлган шукронаси ҳам айнан унинг қандай тарбия бериши орқали намоён бўлади.

Дарҳақиқат, гўзал хулқ ила тарбияланган бола ҳаётда ақл-идрок билан иш тутади, имон-этиқодида собит туради, эркин ва мустақил фикрлайди, ҳар хил алдовларга учмайди ҳамда ғаразли ташвиқотларга берилмайди. Демак, фарзанднинг ёшлигидан бошлаб эътиқодли, билимли, одобли ва шижоатли бўлиб вояга етиши учун ота-она фарзандини миллий қадриятлар асосида тарбиялаши зарур.

Айниқса, ғоялар кураши авж олган бугунги кунимизда фарзандларимиз маънавиятига тажовуз солаётган таҳдидлар қаторида, динни ниқоб қилиб, диний қадриятларимизни оёқости қилишга уринаётган экстремистик ва миссионерлик ҳаракатларининг фаолияти жиддий ташвиш уйғотмоқда. Бундай кучлар фарзандларимиз онги ва қалбини забт этиш мақсадида ҳар қандай қабих йўллардан фойдаланишга уринмоқда. Жумладан, диний таълимотларни нотўғри талқин қилиш орқали ёшларни ўз ота-оналари, оиласи ва яқинларидан узоқлаштириш, ўқиш ёки ишидан ажратиб олиш ҳамда уларни қуролли тўқнашувлар кетаётган мамлакатларга жўнатиб, манқуртга айлантириш каби ҳолатлар ҳам учрамоқда. Дин байроғи остида талончилик ва босқинчилик, террорчилик ва қўпоровчилик ҳаракатларини содир этаётган, жамиятга ҳар томонлама зарар етказётган бундай ҳаракатлар ёшлар орасида миллатлараро ва динлараро адоват, миллатчилик ва диний айирмачилик кайфиятлари шаклланишига замин яратмоқда.

Умуман, исломда юрти, миллати, ота-онасига хиёнат қилиш оғир гуноҳ саналиши ҳақида манбаларда етарлича маълумотлар берилган. Демак, ислом манбаларида жаннат ота-она ризолигида, оналар оёғи остида дея айтилган экан, шу йўл билан Аллоҳ ўз ризосини ота-онанинг ризосига қўйган экан, буни ҳар бир фарзанд ғанимат билмоғи керак. Зеро, ота-она қандай бўлишидан қатъи назар, фарзандлар уларни рози қилишга буюрилган.

Тинчликни мустаҳкамлаш йўлида ҳар ким бурчини сидқидилдан, ихлос ва эътиқод ила бажармоғи лозим. Айниқса, Ватан ҳимояси жабҳаларида хизмат қилаётган ҳар бир ҳарбий хизматчи ўзига топширилган вазифани Аллоҳ ва инсонлар ҳузуридаги улуғ масъулият деб билмоғи ва ҳарбий қасамёдни, ваъдаларини бажариши вожибдир.

Шунингдек, Ватан ҳимоясида фақат ҳарбий кишилар эмас, балки шу заминда яшаётган барча фуқаролар – ўқитувчимиз ёки шифокор, тадбиркор, ёхуд хизматчи, қаерда бўлмасин, ўз Ватанини ҳимоя қилиши керак. Ҳимоя қилиш деганда фақат қурол билан эмас, керак бўлса сўз билан, ғанимларга раддия бериш билан, Ватан шаънига тош отувчилар ва иғвогарларга қарши кураш йўллари билан инсон юртини, миллатини, халқини ҳимоя қилиши зарур! Бу шахсинг ҳам фуқаролик, ҳам инсоний, ҳам имоний бурчи ҳисобланади.

Муҳаммадюсуф ТЎРАҚУЛОВ

ОТА-ОНАНИ ҲУРМАТ ҚИЛИШ

Ота-оналарга ҳурмат-эҳтиром кўрсатиш, уларни иззат-икром қилиш, эъзозлаш миллий қадриятларимиз ва муқаддас динимиз таълимотларида ҳам алоҳида эътибор берилиб, доимо улуғланиб келинган.

Ота-она умри давомида фарзандини ўз меҳр-муҳаббати, қалб қўри билан ёмон назарлардан асраб-авайлаб, маънавий-моддий жиҳатдан таъминлаб, жамиятга маънавий етук шахс қилиб тарбиялайди. Ота-она фарзанди учун қилинган бу улкан меҳнатлари эвазига ҳеч қандай эваз талаб қилмайди. Ота-она фарзандининг камол топишида, келажақда комил инсон бўлиб вояга етишида, қўлидан келган барча имкониятларини муҳайё қилиб, дунёдаги бор яхшиликларни унга бўлишини истайди.

Уларнинг беқиёс хизматларини таърифлашда шоирнинг ҳам қалами ожиздир. Катталарга ҳурмат, кичикларга иззат ғояси ёшлигимиздан миллий қадриятларимиз остида йўғрилиб, таълим-тарбиямизга сингдирилган. Бу ўринда фарзандларнинг ота-оналарига меҳр-мурувват кўрсатиши, эъзозлаши алоҳида аҳамият касб этади.

Ислом динида ота-онага яхшилик қилиш, ҳурматларини жойига қўйиш, уларнинг ҳузурларида қалблари азият чекиб, диллари вайрон бўладиган бирон-бир ишни қилмаслик ва сўзни айтмаслик ҳамда улар муҳтож бўлганларида нафақа билан таъминлаш ибодат даражасига кўтарилгандир.

Ота-она рози – Худо рози деган ибора бор. Демак, ота-она фарзанддан рози бўлмаса, Худо ундан рози бўлмас экан. Уларнинг хизматини қилиш, ҳурматини жойига қўйиш, кексайганларида боқиш, кийинтириш, уларнинг олдиларида овозини кўтармаслик, вафот этганларидан сўнг ҳақларига дуо қилиш ва ҳоказо фарзандларининг бурчидир.

Имом Бухорий “ал-Адаб ал-муфрад” китобида саҳобий Ибн Аббос (розияллоҳу анҳу)дан ривоят қилади: “Қайси бир мусулмон фарзанд савоб умиди билан эрталаб ота-онасини зиёрат қилса, Аллоҳ таоло унга жаннатнинг икки эшигини очади. Агар улардан бирини зиёрат қилса, унга жаннатнинг бир эшигини очади”. “Ота-онадан қайси бирини хафа қилгудай бўлса, уни рози қилмагунча Аллоҳ ундан рози бўлмайди”, деди. Шунда бир киши: “Агар ота-оналар болага зулм кўрсатган бўлса-чи?”, деб сўради. “Агар улар боласига зулм кўрсатган бўлса ҳам, фарзанд уларни ранжитмаслиги керак”, деди Ибн Аббос.

Шунинг учун, Аллоҳ таолони рози қиламан деган фарзанд ота-онасини рози қилсин. Аллоҳ таолонинг ғазабидан сақланаман деган фарзанд ота-онасини ғазаблантирмасликка ҳаракат қилсин.

Имом Бухорий “ал-Адаб ал-муфрад” китобида Абу Хурайра (розияллоҳу анҳу)дан ривоят қилади: “Инсон вафот этганидан сўнг даражаси кўтарилади. Шунда у: “Эй Раббим, бу нима?”, яъни даражанинг кўтарилиши нимадан, дейди. Шунда унга: “Фарзандинг сенинг ҳаққингга истиғфор айтди”, дейди.

Имом Бухорий Абу Хурайра (розияллоҳу анҳу)дан ривоят қилади: Бир киши Расулуллоҳ (соллаллоҳу алайҳи ва саллам) ҳузурларига келиб: “Ё Аллоҳнинг Расули, энг аввал яхшилик қилишга ким ҳақли?” деди. “Онанг”, дедилар. “Сўнгра ким?” деди. “Онанг”, дедилар. “Сўнгра ким?” деди. “Онанг”, дедилар. “Сўнгра ким?” деди. “Отанг”, дедилар.

Она шундай зотки, боласи ҳаддан зиёд дилини оғритиб, оқ бўлиш даражасига борсаю, аммо бирон дардга чалиниб қолса, ўтган барча ишларни унутади, боласини бағрига босади, унга талпинади. Чунки бола она вужудининг бир парчаси. Ҳеч қачон этни тирноқдан ажратиб бўлмайди.

Мана шу сабабларга кўра онанинг ҳурмати отадан зиёдароқ қилинди. Мураббийлар буларни болаларга тушунтирсинлар. Токи болалар онага яхшилик қилдиган, меҳрибон ва ҳаққини адо этадиган инсонлар бўлиб улғайишсин.

Она фарзандини машаққатларга қарамай тўққиз ой қорнида кўтариб юради, туғилгандан сўнг эса кечаларини бедор ўтказиб, эмизиб, оқ ювиб, оқ тараб, уни асраб-авайлаб вояга етказди. Шунинг учун ҳам Аллоҳ таоло бандаларига: “Менга ва ота-онангга шукр қил”, деб буюрди.

Сўз мулкининг султони ҳазрат Навоий ота-оналарни эъозлашга буюриб шундай дейдилар:

*Бошни фидо қилғил ато бошиға,
Жисмни қил садқа ано қошиға.*

Шу ўринда шоир Отабек Бақонийнинг бир мисра шеърини келтириб ўтсак:

*Ҳадис бор пайғамбар расул акрамдан,
“Оналар оёғин тагида жаннат”.
Онани шу қадар юксак қўйса ҳам,
Фарзандга хизматин қилмайди миннат.*

Бир ҳадиси шарифда Аллоҳ таолонинг рози бўлиши ота-онанинг рози бўлишига, Унинг ғазаби ҳам ота-онанинг ғазабига боғлиқлигини келтирган.

Абдуллоҳ ибн Умар (розияллоҳу анху) айтадилар: “Аллоҳнинг розилиги ота-онанинг розилигида ва Аллоҳнинг ғазаби ота-онанинг ғазабидадир” (*Имом Бухорий ривояти*).

Демак, ота-онамиз фақат дунёга келишимизнинг сабабчиси бўлиб қолмай, балки охиратда Аллоҳнинг розилигини олишга имкон берувчилар ҳамдир. Халқимизда “Ота рози – Худо рози” деган мақол бор. Бу мақол айнан шу ҳадиснинг мазмунини англатади. Ислом таълимотида ота-онани ғазабини келтириш энг катта гуноҳлардан бири ҳисобланиб, унинг даражаси уларга оқ бўлган кишининг гуноҳи билан тенглаштирилган. Фарзанднинг ота-онасига оқ бўлиши учун унга ота-онаси “оқ қилдим” дейиши шарт эмас. Ўзи тўқ бўлиб, ота-онасини оч ўтириши, уларнинг дилини оғритадиган, норози қиладиган ишларни доимо қилиши фарзанднинг ўзи билмаган ҳолда ота-онасига оқ бўлишига олиб келади.

Шоир Отабек Бақоний ёзади:

*Эй фарзанд шуни бил, эсингда сақла,
Онангни ҳурматлаб рози қил уни.
Онасин норози қилган фарзандлар
Дўзахга ўтиндир қиёмат кунни.*

Кишининг ота-онаси ҳаёт бўлиб, уларга яхшилик ва яхши ниятлар ила кунни қаршилаши саодат устига яна бир саодатдир.

Ҳадиси шарифда отани чақириш, унинг ҳузурида ўтириб-туриш ва у билан бирга юришда ҳам адаб сақлаш

кераклиги уқтирилиб, шундай дейилган: Расулulloх (соллаллоху алайхи ва саллам)нинг хузурларига бир киши, қари бир одам билан келди. Пайғамбар (соллаллоху алайхи ва саллам) унга: “Эй фалончи! Сен билан бирга келган бу киши ким?” – деди. У: “Отам”, деди. Пайғамбар (соллаллоху алайхи ва саллам): “Унинг олдидан юрма, ундан олдин ўтирма, исмини айтиб чақирма ва уни ҳеч ҳам ҳақорат қилма”, дедилар.

Демак, Пайғамбаримиз (соллаллоху алайхи ва саллам) умматларини ота-онасига доим эътибор қаратишни, ҳатто юришидан тортиб, ўтириб туришларида ҳам уларнинг дилига озор берувчи ишларни қилмасликка чақирганлар.

Ҳар бир ота-она ўз фарзандини чексиз меҳр-муҳаббат, шафқат, куч-ғайрат ва моддий имкониятларини сарфлаб уларни тарбиялайди ва таълим беради. Айниқса, мушфиқ оналар ёш гўдаклари вояга етгунга қадар кеча ва кундуз тинимсиз машаққат чекадилар. Демак, ҳар бир оқил фарзанд буни яхши билиши ва англаши керак. Ўз ота-онасига нисбатан қандай бурч ва вазифалари борлигини тасаввур қилиши лозим. Фарзандларини ҳам ёшлигидан бошлаб, дунёга келишларига сабаб бўлган ота-оналари ҳақларини адо этишлари борасида тушунтириб боришлари зарур.

Фарзанд ота-онанинг розилигини олиш учун жумладан, қуйидаги амалларни бажариши зарур бўлади.

Аввало, барча ишларда ота-онадан маслаҳат олиши;
Яхши нарсаларни ўзидан аввал ота-онага тақдим этиши;

Ота-онанинг маслаҳатлари ва насиҳатларини жону дил билан қабул қилиши; (Луқмони Ҳакимдан, сиз нега ҳадеб ўғилларингизга насиҳат қилаверасиз? деб сўрашганда, “Кексаларнинг насиҳати ёшлар учун боғбон ниҳолни тарбия қилган кабидир”, деб жавоб бердилар.)

Ота-онанинг рухсатисиз уларнинг хонасига кирмаслик;

Уларнинг олдида баланд овозда гапирмаслик ва “уфф” демаслик;

Ота-онадан олдин таомга қўл узатмаслик;

Ота-оналар олдиларида оёқларини чўзмастик, ён-бошламаслик, улардан юқорида ўтирмаслик;

Фарзанд ота-онанинг кўнгилларини топиб, розилигини олиши шарт;

Ота-онанинг озиқ-овқати, кийим-кечаги ва соғлиғидан ўз вақтида хабар олиб туриш керак.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 64-66-моддаларида: “Ота-оналар ўз фарзандларини вояга етгунларига қадар боқиш ва тарбиялашга мажбурдирлар” (64-модда), “Вояга етган, меҳнатга лаёқатли фарзандлар ўз ота-оналари ҳақида ғамхўрлик қилишга мажбурдирлар” (66-модда), деб ёзилган.

Бошқа бир ҳадиси шарифда бир киши келиб, Пайғамбар (соллаллоҳу алайҳи ва саллам)дан сўради: «Ота-онам вафот этдилар. Энди уларга нима қилсам, зиммамдаги ҳақларини адо этган бўламан?» Шунда Расулуллоҳ (соллаллоҳу алайҳи ва саллам): «Ота-она вафот этгач, фарзандларнинг зиммаларига вожиб ишлар, аввало, уларга жаноза намози ўқиш, вақти-вақти билан дуою истиғфорлар айтиб туриш, қилиб кетган барча васиятларини ижро этиш, уларга яқин бўлган ёру дўст, қариндошларини иззату ҳурмат қилиш, ота-она тарафидан бўлган қавму қариндошларга силаи раҳм бажо келтириш, қабрларини зиёрат қилиб туриш, бировлардан қарз ёки омонат олган бўлишса, уларни эгаларига етказиш», деб жавоб қилганлар.

Ўтиб кетган ота-оналарнинг руҳлари шод бўладиган амалларнинг энг улуғи улар қолдириб кетган фарзандларнинг солиҳ ва қобил бўлишларидир. Агар фарзанд ўзини ёмон йўллардан, гуноҳ ишлардан сақлаб, рушду ҳидоят, тоат-ибодатда юрадиган бўлса, бунинг савобидан ўзи ва зурриётларигина эмас, балки ўтиб кетган ота-оналар ҳам албатта баҳраманд бўлишади.

Фарзанд зиммасида, айниқса, онанинг ҳаққи улуғдир. Чунки она фарзандини тўққиз ой қорнида кўтариб юради, туғилгач, бор меҳри, куч-қувватини бағишлаб, уни боқади, кечалари неча бор туриб, уни эмизади, оқ ювиб, оқ тарайди, шодлигида севинади, ғамга ботса, барабар қайғуради, тоби қочса, биргаликда дардини тортади, қўйинг-чи, бутун борлиғини фарзандига бахшида қилади. Шундай бўлгач, фарзанд бир умр она ҳаққини адо қилишга тиришса ҳам, бунинг уддасидан чиқолмайди.

Бир куни келиб кечагина навқиронлик ва бақувватликдан масрур юрган ота кексайиб, қадди дол бўлади. Соғлиғидан путур, кўзларидан нур кетади, ҳар ишда бошқалар ёрдамига муҳтож бўлиб қолади. Ҳаёт қонунига кўра, кечаги ожиз ва нотавон фарзанд бугун улғайиб, куч-қувватга тўлади, ақли, фикри, иқтидори юксалади. Ана шундай пайтларда фарзандлар оталаридан инсонлик қарзларини узишлари, яъни чиройли муомала қилишлари, улар шаънига доғ туширмайдиган, муносиб инсонлар бўлишлари, қўлларидан келганича ёрдам беришлари керак бўлади.

Аммо айрим ёшларимиз бу илоҳий амрни унутиб қўйишмоқда. Яшириб нима қилайлик, орамизда оталарига қўпол, ёмон муомалада бўладиганлар, илтимосларини бажаришни «эсдан чиқариб» қўядиганлар ҳам бор. Уларнинг дилини оғритадиган, ўзининг ёмон хулқи билан эл орасида отасини шарманда қиладиган, отага ҳатто қўл кўтаришгача борадиган нобакор фарзандлар ҳам учраб туриши сир эмас. Энг ачинарлиси, баъзи ноқобил ўғил-қизлар бойлик ва имкониятлари бўлгани ҳолда, оталари кексайиб, мадад ва далдага муҳтож бўлиб қолганларида уларни эъзозлаб парваришлаш ўрнига ё қаровсиз ташлаб қўйишади, ё қариялар уйига жўнатишади. Афсуски, яна шундай тоифалар пайдо бўлдики, гўёки “ҳижрат” қилиш даъвосида ота-онасидан воз кечиб, мутлақо

бегона, насл-насаби номаълум шахсларга эришиб, оқибатда уруш кетаётган хорижий мамлакатларда хорзор, саргардон бўлмоқда. Аллоҳ баъзи ёшларимизни бундай алдовлардан, адашганлардан асрасин. Айрим ноқобил фарзандлар кексайган оталарининг хонадонга келтирадиган баракотларидан манфаатланиш, дуоларини олиш ўрнига, аксинча, дийдорига зор қилиб, хўрлашади.

Солиҳ аждодларимиз оталарга ҳурмат-эҳтиром кўрсатишда, уларни рози қилиб, фарзандлик бурчларини шараф билан ўташда авлодларга ибрат ва намуна бўлишган.

Мамлакатимизнинг тараққиёти ёшларимизга боғлиқ экан, уларнинг маънавиятини юксалтириш учун миллий ва диний кадриятларимизни улар онгида тўғри сингдиришимиз, муқаддас динимиз таълимотларида инсон учун азиз бўлган зотлар – ота-оналарни эъозлашга, тарғиб ва кўрсатмаларни ёшларимиз онгида мустаҳкамлаш келажак авлодларга шарқона маданиятни асраб-авайлаб етказишимизда муҳим омиллардан бири ҳисобланади.

Соатмурод ПРИМОВ

КАСБ-ҲУНАРЛИ БЎЛИШ ФАЗИЛАТИ

Инсон ўз ҳаёти учун зарур бўлган озиқ-овқат, кийим-бош, турар-жой таъминотини қадим-қадимдан йўлга қўйиб келган. Шулар жумласига тижорат, зироат, чорвачилик, турли фойдали касб-ҳунар ва тадбиркорлик ҳам қиради. Ота-боболаримизнинг ер-мулк, касб-ҳунарга эга бўлиш, омилкорлик билан иш юритиш, тадбиркор ва ҳалол ишбилармон кишиларни қадрлаш анъаналари авлоддан-авлодга ўтиб келган. Бунинг ёрқин намунаси сифатида Соҳибқирон Амир Темур бобомизнинг: “Азми қатъий, тадбиркор, хушёр, мард ва шижоатли бир киши мингта тадбирсиз ва лоқайд

кишидан афзалдир”, деган ибратли сўзларини эслаш кифоя.

Юртимиз тарихида тадбиркорлик қадим замонлардан буён алоҳида ўрин тутиб келади. Ота-боболаримизнинг ўз ери, ўз мулки, ўз касбу ҳунарига эга бўлиш, омилкорлик билан иш юритиш, тадбиркор ва ишбилармон инсонларни қадрлаш борасидаги анъаналари ҳақида кўп гапириш мумкин. Аждодларимиз азалдан илм ва касбу ҳунар ўрганишга ҳамда уни ёш авлодга болалигидаёқ ўргатишга жамият тараққиёти ва устоз-шоғирд анъаналарининг узвийлигини таъминловчи омиллардан бири сифатида катта эътибор бериб келган.

Маълумки, ҳар қандай касбни пухта эгаллаш, ўз касбининг моҳир устаси бўлиш учун ана шу касбга тааллуқли илмни мукаммал эгалламоқ керак. Ўз касбига муҳаббати бор инсон меҳнатдан чарчамайди, балки у роҳатланади. Меҳнатнинг самарасини кўрганда барча чарчоқларини унутади. Касби туфайли атрофдагиларга ёрдами тегса, инсон ўзини бахтли деб ҳисоблайди. Нафақат шунинг ўзи, балки Аллоҳ таоло томонидан улуғ ажру хасанотлар берилишига муносиб эканини ҳис қилиш билан руҳияти енгил тортади, имони қувват олади.

Барча пайғамбарларнинг ўз касб-корлари бўлган. Масалан, Нух (алайҳиссалом) дурадгорлик, Иброҳим (алайҳиссалом) баззозлик, Довуд (алайҳиссалом) темирчилик, Сулаймон (алайҳиссалом) хурмо дарахти навдаларидан сават тўқиш, Закариё (алайҳиссалом) дурадгорлик, ҳазрати пайғамбаримиз Муҳаммад (соллаллоҳу алайҳи ва саллам) чўпонлик ва савдогарлик касби билан машғул бўлишган.

*Касбингдан бўлади оила обод,
Ризқинг муҳайёдур, ота-она шод.
Касбингдан эл-юрт олади фойда,
Ранжинг, умринг кетмас бекор-бефойда.*

*Эй фарзанд, ҳамиша ҳунарга интил,
Шам каби эл учун ёнарга интил.
Одамлар ҳожатин чиқар ҳар онда,
Оғирин енгил қил барча замонда.*

Динимиз ялқовлик, боқимандалик каби иллатларни қатъий қоралаб, инсонларни ҳалол ризқ топиш йўлида саъй-ҳаракат қилиш ва ўз меҳнати билан ҳаёт кечиришга чақиради.

*Эй фарзанд, яхшидур барча касбу кор,
Бекорчидан, билсанг, Худо ҳам безор.*

*Бекордан оила хароб бўлади,
Ҳаёти бефойда сароб бўлади.*

*Касбу ҳунар сенга доим бўлсин ёр,
Сен билан элу юрт қилсин ифтихор.*

Инсон ризқ топиш учун бирор ҳунарни эгаллаши мустаҳабдир. Инсон дунё ҳаётини покиза ўтказиши, иффатини сақлаши, бошқаларга қарам бўлиб қолмаслиги учун меҳнат билан шуғулланиши, иложи бўлса, бирор касб-ҳунар эгаси бўлишга ҳаракат қилиши лозим. Шунда унинг қадри баланд, шаъни улуғ, ҳаёти ибратли, сўзи эътиборли бўлади.

Қадим ўтган алломаларимиз, шайхлар ҳам бирор ҳунар билан банд бўлганлар. Ҳалол тирикчилик орқали ҳаёт кечирганлар. Шайх Баҳоуддин – нақшбандлик (матога безак уриш) ҳунари билан, шайх Иброҳим Ожуррий – ғишт қуювчи, Абу Саид Харроз – этикчи, шайх Муҳаммад Саккон – пичоқчи, шайх Абу Ҳафз Ҳаддод – темирчи, шайх Абулҳасан – дурадгорлик ҳунарлари билан шуғулланганлар. Мана шу каби ишлар бугунги кун атамаси билан айтганда тадбиркорлик эмасми? Бундай тарихий далиллар ёшларимизнинг касб-ҳунар эгаллашларига туртки бўлиши, улар маънавиятига таъсир ўтказиб, меҳнатга илҳомлантиради.

Мовароуннаҳр ва Хуросонда нақшбандия асосчиларидан Баҳовуддин Муҳаммад ибн Муҳаммад Бухорий Нақшбандий (1318–1389)нинг Муҳаммад Порсо, Яъқуб Чархий каби шогирдлари, Саъдиддин Қошғарий, Шайх Аттор Самарқандий, Хожа Аҳрор Валий каби намоёндалари ҳам ўз асарларида ва суҳбатларида одамларни эл-юрт билан бирга бўлиш, фойдали меҳнат ва бирор-бир ҳунар билан шуғулланишга даъват этганлар, фақирларга ғамхўр бўлишни уқтирганлар.

Дунёнинг ривожланган мамлакатларида бўлганидек, мустақил диёримизда ҳам кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик ишлари янада жадаллашиб, тараққиёт йўлига ўтмоқда. Зарур ҳуқуқий қонун-қоидалар тизими вужудга келтирилмоқда. Дарҳақиқат, азалдан меҳнатсевар халқимиз тадбиркорликка кирувчи касб-ҳунар, дўкандорлик, зироат ва тижорат каби касблар билан шуғулланиб, ҳалол йўллар орқали оиласини боққан, рўзғорини тебратган. Маълумки, юртимизда қадим-қадимдан инсофли, дин-диёнатли, мурувватли, етим-есир, ёлғиз кишилар аҳволдан доимо хабардор, бетобларни кўришга борувчи сахий ва олийҳиммат, давлатмандлар, тижоратчилар, дўкандорлар бўлишган. Улар Баҳоуддин Нақшбанд ҳазратларининг: “Қўлинг ишда бўлсин, қалбинг Аллоҳда!”, деган шиорига мувофиқ иш тутишган. Энг улуғ зотлар саналмиш пайғамбарлар ҳам ўз ризқларини ҳалол пешона терлари билан топганлари, яъни касб-ҳунар билан шуғулланганлари инсоният учун буюк ибратдир. Улар ризқ Аллоҳданлигини билган ҳолларида ҳам ҳунарсиз ўтирмадилар.

Болаларимиз ҳам илмли, ҳам ҳунарли бўлишлари учун 12 йиллик таълим йўлга қўйилди, ҳатто энг чекка қишлоқларимизда ҳам касб-ҳунар коллежлари очилди. Бугунги кунга келиб амалга оширган бу эзгу ишларимиз ўз самарасини бермоқда. Ёш фарзандларимиз биринкетин ўзлари танлаган касблари, соҳаларида катта лойиҳаларни амалга оширмоқдалар. Коллежларни

битирган бу ёшларимиз учун катта имкониятлар берилмоқда ва улар учун ишонч билдирилиб, бир мунча имтиёзли кредитлар берилмоқда. Афсуслар бўлсинки, гуруч курмаксиз бўлмаганидек, бу ёшларимиз ичида ҳам дарсларга келмайдиган, берилаётган имкониятларни қадрига етмай, умрини беҳуда совураётган, ўз вақтида ўқимасдан, бирор ҳунарни бошини ушламасдан бир амаллаб коллежни битиргач ўзга юртларга ишлагани кетиб, ўша жойларда хор-зор бўлаётган ва ҳатто турли оқимларга қўшилиб кетаётганларни кўрганда ёки эшитганда аттанглар қиламиз. Бу муаммонинг бир тарафи, иккинчи тарафи эса коллеж битирувчиларини ишга таклиф этилса, улар ойлиги кам, шароити яхши эмас қабилдаги баҳона ва турли гаплар билан меҳнатга бўлган ўз муносабат ва дангасалиklarини намойиш қилмоқдалар. Бу вазиятларга рўбарў бўлган катталаримиз улардаги бу камчиликларни бири дангасаликка йўйса, бошқа бири молу дунёга ўчликка йўйади, яна бошқа бири эса оиладаги муҳитни носоғломлигидан деб баҳолайди. Уларнинг барчасини гапида жон бордир, лекин бизнингча, ҳозирги кунда долзарб бўлган, уларга берилаётган маънавиятимиз кам эканлиги алоҳида эътибор қаратилиши керак бўлган жиҳатдир. Ахир бизнинг ота-боболаримиз бундай дангаса ёхуд дунёпараст эмас эди-ку. Улар юртига, миллатига фидойи, халқпарвар бўлишган. Улар деярли барча илмларда, шунингдек, касбу ҳунарларда оламшумул ютуқларга эришганлиги юртимиздан ташқаридагиларга ҳам ойдек маълум. Ёшларимиз улардек ўйласа ҳар бир масалага улардек ёндашадиган бўлса, албатта, улардек юксак маънавиятга эришадилар ҳамда улардек улкан ютуқларни қўлга киритадилар. Бу буюк бобокалонларимиз касб, ҳалоллик, тўғрилиқ, садоқат, ватанпарварлик, таълим, тарбия хусусида кўплаб тавсиялар бериб кетганлар. Қуйида уларнинг баъзиларига тўхталиб ўтамиз. Буюк фақиҳ Абу Лайс Самарқандий (рахматуллоҳи алайҳ) ўзларининг “Тан-

беҳул ғофиллин” яъни “Ғофилларга танбеҳ” китобида шундай ёзадилар:

“Довуд (алайҳиссалом) ўзини танитмасдан мамлакатини кезар ва учраган одамдан: Довуд (алайҳиссалом) қандай одам, деб ўзи ҳақида унинг фикрини суриштирар эди. Шунда Жаброил (алайҳиссалом) одам суратида у зотга рўбарў бўлди ва “Довуд (алайҳиссалом) агар бир камчилигини айтилмаса, жуда яхши одам”, деди. Довуд (алайҳиссалом) дарҳол бу қандай камчилик эканлигини сўради. Унинг ҳалол бир касб билан шуғулланмаслигини айтди. Довуд (алайҳиссалом) қайтиб келгач, йиғлади ва Парвардигордан бир ҳунар ўргатишини илтижо қилди. Яратган у зотга темирчиликни ўргатди”.

Шу билан Довуд (алайҳиссалом) қачон салтанат ва ўз юмушларидан бўшаб имкон топса, дарҳол темирчилик қилиб зирҳли кийим тайёрлар ва шуни сотиб, ҳалол касбдан тирикчилик қилардилар.

Демак, инсон ким бўлган тақдирда ҳам, албатта бирор касб билан шуғулланиши шарт. Шунинг учун ҳам “Йигит кишига қирқ ҳунар оз”, дейди доно ҳалқимиз. Ўтмиш улуғ устозларимиз бирор касб билан машғул бўлмай бекорчи бўлиб юрганларни бир ўринда уйда ўтирган аёлга ўхшатса, бошқа бир ўринда на оиласига, на маҳалла, эл-яртига, на ўзига фойдаси тегмай бекорчилик билан юрганларни ўликка ўхшатганлар. Дарҳақиқат, ҳозир аёллар ҳам уйда ўтириб бўлса ҳам бир иш билан машғулдирлар. Дарҳақиқат, ҳақиқий инсон ўзига ҳам, оиласига ҳам, юртига ҳам барчага фойда келтириш билан машғул бўлиши керак. Шунинг учун ҳам ҳадиси шарифларда: “Инсонларнинг энг яхшиси бошқаларга манфаати тегадиганларидир”, дейилган. Японлар эса фарзандларига жуда кичиклик вақтларидан “Сен улғайгач, Япония тараққиёти учун бир иш қилишинг, мамлакатимиз доврўғини янада кўтаришинг керак” деб уқтирар экан. Шу ўринда бир нарсани ҳам унутмаслик керакки, ёшлар тугул, ҳатто баъзи катталаримиз ҳам ибодат деганда фақат махсус

ибодатларни кўз олдиларига келтирадилар. Ибодат эса аслида шоиримиз Мирзо Кенжабек айтганларидек:

*“Тамал – иймону ихлосдир, Бу қуллик бандага хосдир,
Худо деб қилганинг ҳар иш Ва ният ҳам ибодатдир.”*

Шунинг учун ҳам ҳадиси шарифда шундай келтирилган: “Пайғамбаримиз бир куни катта саҳобийлар билан турган эдилар. Шунда олдиларидан бир йигит ўз юмуши билан ўтиб қолди. Саҳобийлар “шу йигит шу ёшлигини, қувватини Аллоҳ учун (ибодатга) сарфлаганда қандай яхши эди”, дедилар. Бу гапларга жавобан Пайғамбаримиз бу йигит ота-онасининг хизматида юрган бўлса, ёки оиласини, ёш болаларини боқиб тарбия қилиш, тирикчилиги учун юрган бўлса, ёхуд инсонларга оғири тушмаслик учун ўз иши билан (айтайлик, бирор касб қилиб) юрган бўлса, буларнинг барчасида Аллоҳ йўлида (ибодатда) юрган бўлади, магар ўзини кўз-кўз қилиб, ёки риё учун юрган бўлса, унда у шайтоний йўлда юрган бўлишини айтганлар”. Демак, инсон ёшлигини ота-онасини хизматида ёки оила ва фарзандларини таълим ва тарбияси, уларга ҳалолдан едириб–ичириш, уларни жамият учун керакли шахс қилиб тарбиялаш ҳаракатида ёхуд бекорчи бўлмасдан бирор бандлик билан машғул бўлиши керак экан. Ана шунда буларнинг барчаси ибодатга ўтар экан. Аксинча, агар танбаллик, ошиқча дабдаба, манмансираш билан, қуруқдан-қуруқ фахрланиш билан ҳаётини ўтказиш катта хато бўлар экан. Шунингдек, ҳадиси шарифларда ўзи соғлом бўлиб туриб, ҳеч қандай юмуш билан шуғулланмай бекор юрувчиларни Парвардигор ёқтирмаслиги айтилган. Ҳар бир касб эгаси ўз касбида ҳалол-ҳаромини ажратиб, соф эътиқод ва ният пок билан ишлаши, яъни аввало шу касби билан инсонларга фойда келтиришни, шунингдек, оиласи нафақасини ҳалол ризқ билан таъминлашни қасд қилиши керак. Шунинг учун ҳам ҳукамолар айтадилар: “Тижорат (ёки бирор бошқа касб) қилгувчи инсонда қуйидаги уч сифат топилмаса, албатта у зарар қилади.

Аввало тили ёлгон, ноўрин ва бефойда сўзлар ҳамда ёлгон қасамдан тийилиши керак.

Қалби ҳам ҳасад, хиёнат, турли шу каби ғиллу ғашлар (ичиқораликлар)дан пок бўлсин.

Охиратда ҳам, дунёда ҳам юзи ёруғ бўладиган ишлар билан машғул бўлсин.

Бу ҳикматлардан маълум бўладики, касбдан мақсад шухрат орттириш ёки бойлик тўплаш бўлмаслиги керак. Агар шундай бўлса, жамиятга бундай мутахассислар катта талофат етказди.

Ўтмиш аждодларимиз қуйидаги 4 нарсага алоҳида эътибор қаратганлар.

1) Касб ва тирикчилик ҳам ўз меъёри асосида олиб борилиши керак, яъни инсон ҳамма ҳолатда ҳам ўзлигини, ўз инсоний қиёфасини йўқотмасин.

2) Қайси соҳада бўлса ҳам фаолият олиб бораётган касб ёки ҳунари сабабидан ҳеч кимга оғирлиги тушмасин, шунингдек, зарари тегмасин. Ишини деб бошқа бурч ва масъулиятларини унутиб қўймасин. Баъзида “иш одамлари” дейиладиган ўз ишига муккасидан кетган одамлар бўлади. Уларни на оиласи, на ота-онасини ҳолати, на фарзандларининг тарбияси қизиқтиради. Атрофидаги, маҳалла-кўйдаги ишлардан, нима ўзгаришлар бўлаётганидан буткул беҳабар бўладилар.

3) Иш экан деб, соғлиғини ҳам хатарга қўйиш керак эмас. Ўз ишида тўғри ва ҳалол бўлиш лозим. Ишнинг вақтинча эканлигини унутмаслик керак. Бу вазифага мен масъулман, қўлимдан келганича сидқидил билан ишлашим керак деган андишада, фикрда фаолият олиб бориш лозим. Бу услубда иш олиб борган ходим турли назоратчи ва текширувчилардан чўчимайди. Ўз фаолиятида турли кўзбўямачилик ҳамда порахўрликларга йўл қўймайди. Агар бўшаса ҳам, ҳеч қандай муаммо бўлмайди. Кейин ҳам виждон азоби уни қийнамайди.

Муҳаммадйусуф ТЎРАҚУЛОВ

РОСТГҶЙ ОДАМ ЮТҚАЗМАЙДИ

Сиз неча йил умр кечирдингиз? Ҳаётингизнинг қанча қисми одамлар билан мулоқотда ўтди, яна қанчаси овқатланишда, уйқуда кечди? Неча марта ёлғон гапирдингиз, неча марта ўз-ўзингизни, ота-онангизни, умуман, сиз билан суҳбатда бўлган, сиздан бирор саволнинг жавобини сўраган одамларни алдадингиз? Бирор марта ростгўй бўлишнинг фойдалари ва ёлғончиликнинг зарарларини ҳис қилдингизми? Ёлғон гапириб, бу алдовингиз фош бўлганида мулзам бўлиб қолмаганмисиз?

Агар шу саволларимизга: «Мен бирор марта ҳам ёлғон гапирмаганман, мен фақатгина дўстларим ўртасини ислоҳ қилиш учун уларни алдаганман, мен фақат бир инсон ҳаётини сақлаш учун ёлғончилик қилганман», деб жавоб беролсангиз, демак, мўмин экансиз, демак, тўғри тарбия олган экансиз.

Кимки қалбини имон учун холис ва соғлом, тилини ростгўй, ўзини хотиржам, хулқини тўғри, қулоғини тингловчи, кўзини ибрат назари билан боқувчи қилиб олган бўлса, демак, у бахтлидир.

Мунофиқлик белгиси учтадир: ёлғон сўзлаш, ваъдасининг устидан чиқмаслик ва омонатга хиёнат қилиш.

Гапларнинг ёмони бу ёлғончиликдир, ёлғонни ҳазил билан ҳам, жиддий ҳам гапириб бўлмайди. Ота ўз болаларига бирон нарсани ваъда қилиб, кейин уни бажармай қўймасин! Ростгўйлик эзгуликка бошлайди, эзгулик эса жаннатга, ёлғончилик ёвузликка бошлайди, ёвузлик эса жаҳаннамга. Ростгўй одамга яхши баҳо, ёлғончи одамга ёмон баҳо берадилар. Ростгўй одам чин сўзи билан бориб-бориб, Аллоҳ ҳузурида сиддиқ (сўзида содиқ) деб ёзиб қўйилади. Ёлғончи ҳам бориб-бориб Унинг ҳузурида каззоб (ёлғончи) деб ёзиб қўйилади.

Ростгўйликда хавфу хатар кўрсанглар ҳам, рост сўзланглар. Шунда нажот топасизлар. Гарчи фойда

кўриб турган бўлсангиз ҳам ёлғондан сақланинглар. Чунки бари бир ёлғоннинг охири вой.

Тўғриси айтиш керак, ростгўй бўламан, деб қанчалик уринманг, барибир ёлғон гапириб қўйганингизни билмай қоласиз. Сабаби, вазият, ҳолатлар сизни шунга мажбур қилиб қўяди. Ҳеч ким мен ота-онамдан ёмон тарбия олганман, улар мени ўғри-каззоб, ёлғончи-фирибгар бўлсин, деб тарбиялаган, дея айта олмайди.

Аммо катталарнинг ўзлари гоҳо «ёмон бўладиган» ишларни бажараверадилар. Уйда бир даста пул турса ҳам, қўшни ёки қариндош-уруғ сўраб қолса, «Йўқ, ўзимиз ҳам фалончидан фалон сўм олиб келдик» дейишади, қўшни аёл тўрт донагина картошка сўраб чиқса, «кеча охиргисини овқатга солгандим, бугун дадаси олиб келиб қолар», дейди. Шундай муҳитда вояга етганингиздан кейин қандай қилиб тилингиз алдовга буралиб кетмайди?!

Эй фарзандим, агар сен дўстингдан янги олган кийимининг нархини сўрасанг ва у сенга сотиб олган нархини тўғри айтса, у тўғрисўзидир. Агар унинг нархига озгина бўлса ҳам қўшиб айтса, у ёлғончидир.

Агар сенга дўстинг ваъда қилиб, ваъдасида қатъий турса, у ваъдасига содиқдир. Агар ваъдасида қатъий турмаса, у ёлғончидир.

Агар устоз бир ўқувчига уйда масала ечиб келишни топширса, у дангасалик қилиб, бошқа ўқувчининг дафтарида масала жавобини кўчириб олса ва устозига масалани ўзим ечдим деса, у ёлғончидир. Агар мактаб директори бир ўқувчини гувоҳлик бериш учун чақирса ва у кадрдон дўстининг зарарига бўлса ҳам, ҳақни айтса, у тўғрисўзидир. Агар гувоҳлик беришда бирон нарсани қўшса ёки камайтирса, у ёлғончидир.

Мана шу мисоллардан кўраяпсанки, тўғрилик сўз ёки амалнинг ҳақиқатга тўғри келишидир. Сен мактабга бормаслик учун ёлғондан ўзингни касал қилиб кўрсатишинг ёки билмайдиган нарсанг ҳақида хабар

беришинг ёки ёлгон гапираётганини билатуриб, бировнинг ёлгон гапиришига индамай қараб туришинг... буларнинг барчаси ёлгончиликдир.

Тўғри сўзлаш фойдаларидан бири шуки, рост сўзлаган инсон одамлар муҳаббатини ва ишончини қозонади. Шунинг учун ростгўй ўқувчини ота-онаси ҳам, устозлари ҳам яхши кўради.

Одамлар ростгўй тижоратчи билан олди-сотди қилишни афзал кўришади. Тўғрисўз хунарманднинг олдига борадилар ва унинг номи машхур бўлиб кетади. Агар ростгўйлик бўлмаганда, халқларнинг аҳволи бузилиб кетиб, тарих, жўғрофия ва шунга ўхшаш китобларда етиб келган хабарларга ишонч йўқолган бўлар эди.

Ростгўйлик инсонни омонат, очиқлик ва ваъдага вафо қилиш каби кўп фазилатлар билан сифатланишга чақиради. Барча эзгуликларнинг, хайрли ишларнинг боши ҳалолликдир десак, янглишмасак керак. Ҳалолликнинг ўзи каби дўстлари кўп: яхшилик, барака, хотиржамлик, осойишталик... Дунёни гўзалликдан ҳам олдин ҳалоллик қутқаради... Ибрат кўзи билан боқсангиз, ҳалол инсоннинг дили, йўли тўғри, даражаси улўф.

«Ҳалол бўлсанг, яшай олмайсан» каби пуч гаплар оғзига кучи етмаган, бўйни меҳнатга ёр бермайдиган маҳмадоналарнинг чала хулосаси эканини ҳаётнинг ўзи кўрсатиб турибди. Ҳалол луқма томоғингизга тиқилмайди, жиғилдонни қайнатмайди, уйқунгизни қочирмайди. Ҳар нарсанинг ҳалоли бўлсин, деб бежиз айтишмайди.

Ростгўй киши бошқаларнинг қалбидан чиқадиган нарсага эътибор бермайдиган ва заррача яхшилигидан инсонлар огоҳ бўлишини ёқтирмайдиган ҳамда ёмон амалларидан инсонлар хабардор бўлишини қариқ кўрадиган кишидир.

Ёлғончиликдан четланиб, ростгўйликка ёпишган кишини бошқа одам у ёқда турсин, ёлғончининг ўзи ҳам севиб мақтайди.

Ёлғончилик инсонни пасткашликка ундайди, пасткашлик эса жиноят сари етаклайди, ёлғончилик энг разил хислатларнинг ҳам қабихроғи бўлиб, ундан қутулиб қолмасанг, маломати хор қилади, орияти завол қилади, заҳари ўлдиради, ёмонлиги бўйнинингни эгади. Ростгўйлик отига минмагунингча унинг касофатидан қутула олмайсан!

Уч киши оғир азоб тортишга сазовордир. Биринчиси, бегуноҳ кишига ноҳақ ситам қилган киши. Иккинчиси, таклиф этилмаса ҳам, ўтиришда тўрға чиқишга интилган киши. Учунчиси, биров эшитишни истамаса ҳам, гапираверадиган киши!

Ёлғончи ўзининг манфаати учун кўрмаган нарсасини “кўрдим” дейди, ишининг оқибати ҳақида ўйламайди. Эй инсон! Сен бирор нарса ҳақида хабар бермоқчи бўлсанг, аввало ўйла, шошилма, кўрганларининг айнан ўзини баён қил, ўз мақсадининг назарга олган ҳолда ортиқча сўзларни қўшма, шубҳали нарсаларни ростдек қилиб гапирма. Оқибат натижада ҳеч кимга зарар тушмаса ҳам, сен зарарга тушасан, одамлар ичида обрўйинг кетади, ҳеч ким сенга ишонмай қўяди, хору зор бўласан.

Ростгўйлик ва ёлғончилик ҳақида мақоллар

Бошингга қилич келса ҳам, тўғри сўзла.

* * *

Ёлғон айтган кишининг, хатари бор ишининг.

* * *

Ёлғон гапириб яшагандан, рост гапириб ўлган яхши.

* * *

Ёлғон ёндирар, ҳақиқат қондирар.

* * *

Ёлғон ростдан енгилар, тўғри элда танилар.

* * *

Ёлғон узоққа кетса ҳам, ҳақиқат қувиб етар.

* * *

Ёлғон уялтирар, рост суюнтирар.

Муҳаммадназар ҚАЮМОВ

ЁМОН АХЛОҚДАН УЗОҚ БЎЛАЙЛИК

Ислом дини таълимотларида яхши, гўзал ахлоқнинг энг муҳим тушунчалари таърифланиб, уларга амал қилишга чақирилади. Булар — эҳсон (яхшилик қилиш), кечиримли бўлиш, сабр-қаноат, ростгўйлик, ширинсўзлик, ота-онани, ўзидан катта ёшлиларни ҳурмат қилиш, ор-номус, садоқат ва бошқалардир. Қуръони каримда тўғри йўлда юришлик истиқомат (ўзини ўзи ислоҳ қилиш) тушунчасида ифодаланган. Истиқомат гуноҳ ишларни қилиб қўйганлар учун қалбни поклаш сари умид туғдиради ва уларни ноумидликдан қутқариб, янги, саодатли ҳаётга чорлайди.

Айни вақтда ёмон хулқ-атвор тушунчаларининг моҳияти ҳам кўрсатилиб, улардан сақланишга ундайди. Булар — бахиллик, ҳасад, таъма, ёлғончилик, такаббурилик (кибру ҳаво), ғийбат. Кимки жисмоний ва маънавий пок, тақволи бўлса, у ахлоқсизлик йўлига кирмайди. Шу тарзда инсониятнинг бутун амалий фаолияти яхшилик ва ёмонликка ажратилади. Мусулмонлар бир-бирларини яхшилик ва олижаноб ахлоққа чақиришлари, ножўя ишлардан қайтаришлари фарз қилинган. Ислом ахлоқининг асосида ҳалоллик ва тақво ётади.

Энг ёмон иллатлардан бири — ичкиликбозлик сабабли юз берган кулфатлар, фожиалар тўғрисида ўтмишда ҳам,

бугунги кунда ҳам кўплаб мисоллар келтириш мумкин. Ичкилик нафақат оддий одамлар, қанча истеъдодлар, давлат ва жамиятлар мағлубиятига сабаб бўлган. Афсуски, бугун ҳам ичкиликбозлик оилаларга нотинчлик, мусибат ва ғам олиб кирмоқда. Ёш йигитларнинг умрини хазон этмоқда. Жиноятларнинг аксарияти ҳам ичкиликбозлик ортидан содир этилиши исботини топган. Шунингдек, йўл транспорт ҳодисаларида ичкиликнинг «ҳиссаси» ҳар доим салмоқли бўлиб келган. Маст ҳолатда автомобилни бошқариш оқибатида юз берган бундай жиноятларга мисоллар оз эмас. Ташвиш билан қайд этиш лозимки, спиртли ичимлик истеъмолчиларининг ўртача ёши пасайиб бормоқда. Ёшлар орасида ҳам спиртли ичимликларга ружу қўйганлар борлигига бефарқ қараб бўлмайди.

Албатта, улар бу борада катталардан нусха олишади. Психологлар болада ўзидан ёши катталарга кўр-кўрона тақлид қилиш хусусияти кучли экани, шунинг учун бола ўсаётган муҳит унинг тарбиясида муҳим ўрин тутишини кўп бор таъкидлашган. Халқимиз «Куш уясида кўрганини қилади» дейиши бежиз эмас. Орамизда шундайлар ҳам бор, топган пулига ичкилик олиб кўчада совуради, фарзандига бир дона китоб олиб бермайди. Барча тамаддихоналарни изғиб чиққан, лекин ўғли ўқийдиган мактаб қаердалигини билмайди. Ароқни ёрлиғидан танийди, боласи кундалигини бир марта ҳам варақлаб кўрмайди. . .

Уйда ичкиликнинг турли хиллари бор, аммо ўқишга бир дона газета ёки бадий адабиёт йўқ. Тадқиқотларга қараганда, дастлабки қадаҳ қанчалик ёшлиқда ичилса, унинг оқибати шунчалик оғир ва аянчли бўлади. 14-16 ёшли ўсмир ичган бир қадаҳ катта ёшли одамнинг бир шиша ароқ ичганидан кучлироқ таъсир кучига эга. Ер юзида 100 та ўз жонига қасд қилганларнинг ярмисини ичкиликбозлар ташкил қилса, уларнинг аксарияти ёшлар экан — нақадар ачинарли маълумот.

Мунтазам ичкилик жисмоний дармонсизлик ва қарахтликка олиб келади, иш қобилияти ва иродани сусайтиради. Иродасизлик эса мутеълик ва қарамликни пайдо қилади. Иродасиз одамни ҳар нарсага етаклаш мумкин. Шу ўринда яна бир мулоҳаза. Жой номлари билан номланган ичимликлар ҳам талайгина. Жой номи — муқаддас, Ватаннинг бир парчаси, муҳим бир бўлаги, аждодлар билан бизни боғлаб турувчи кўприк. Номлар бу — тарбия учун муҳим улар — қадриятдир. Уларда аждодлар қадр-қиммати, маънавияти ётибди.

Соҳибқирон бобомиз Амир Темурнинг қуйидаги ўғитлари эса тушади: «Ўғилларим, набираларим ва яқинларимга бир томчи бўлса ҳам шароб ичиб, хотинларига яқинлашишни ман этдим. Зеро, шароб бунёдга келган фарзанд насл-насабининг бузилишига таъсир этгай, дебон шу покиза йўлни тутдим».

Агар ҳамма шу ўғитларга амал қилганда эди, соғлом фарзандлар вояга етарди, олам бундан ҳам гўзалроқ бўларди, дунё тамаддуни бир маромда тараққий этарди. Бу тарихий маълумотлар ичкилик деган касофат одамлар турмуш тарзини кўпдан заҳарлаб келганига, комил инсонлар бу заҳри қотилни йўқотиш учун тинмай курашганига далолатдир.

Ўспиринлик – нозик давр. Бу давр ўсмирлар организмда психофизиологик ўзгаришлар, биокимёвий жараёнлар жадаллашган йиллар бўлади. Бирдан улғайиб қолаётган ўғил-қизлар ўтиш даврида ўз организмда содир бўлаётган ўзгаришлар олдида бироз шошиб қолишади. Чунда уларга катталар ёрдами зарур. Айниқса, ота-она бу борада фарзандининг энг яқин сирдош дўстига айланиши зарур. У билан очиқчасига суҳбатлашиб, кўнглига йўл топишнинг иложи бўлмаса, ота-она ўсмир ўғил-қизига ўспиринлик даври хусусида тиббий қўлланмалар тавсия этгани маъқул. Мактабда эса психолог ёки синф раҳбари (ўқитувчилар) ўз жинси вакиллари билан алоҳида-алоҳида суҳбат қуриши шарт. Ўтиш даврида ўсмир йигит-қизлар ўз

организмида кечаётган жараёнлар хусусида ишонган ва ўзига яқин олган катталардан керакли ёрдам ва маълумотни олмасалар, уларга кўчадаги бегоналар ёрдам қўлини чўзади. Аммо бу «беғараз ёрдамчилар» баъзан ўсмирларни тезроқ катталар оламига ошно этиш учун сигареталар, баъзан ундан ҳам баттари мияни заҳарловчи захри қотил – гиёҳванд моддалар, хумор қилувчи воситалардан фойдаланиши мумкин. Ўз вақтида фарзандига эътибор берган ота-она уни кўчанинг ёмон таъсиридан асраб қолиши мумкин.

Чекувчи инсонларнинг ўпкаси кичрайиб, бужмайиб, зич ҳолатда қорайиб, қотиб қолади ва бу икки аъзо ўз вазифасини адо этолмай қолади. Чекувчи одамнинг рухий ҳолатига ҳеч эътибор берганмисиз?! У хумор тутган пайти асабийлаша бошлайди. Қўллари титраб, оёқ-қўлларининг доимо совуқ қотиши ва боши айланишидан шикоят қилади. Ранги рўйи баъзан эса заҳил ёки носоғлом, тўқ қорамтир тусда бўлади. Чунки тамаки тутунида шу қадар кўп заҳарли моддалар борки, у нафақат чекувчининг, балки унинг атрофида ўтирган одамларнинг ҳам соғлиғига жиддий зарар етказилади. Сабаби, тамаки тутуни таркибидаги 300 дан зиёд заҳарли модда инсон организми бир меъёردа фаолият юритишига тўсқинлик қилади.

Томир уриши тезлашади. Ўткир юрак, қон-томир етишмовчилиги юзага келиб, юрак тўхтаб қолиши мумкин. Бундай кашандалар билан ёнма-ён ишловчи ёки яшовчи одамлар ҳам пассив чекувчилар ҳисобланишади. Ўсмир йигитлар айна «ўтиш даври»да организми жадал фаолият юритаётган ва унга кўпроқ никотин эмас, балки мева-сабзавотлар истеъмол қилиш зарурлигини билармикан? Очиқ ҳаводаги сайр, спорт билан шуғулланиш, ўз вақтида ухлаш, тўғри овқатланиш, кун тартибига қатъий амал қилиш саломатлик гаровидир. Соғлом инсон эса узоқ умр кўради. Оиласи ва яқинлари корига яраб, жамият тараққиёти, она Ватан равнақи учун муносиб ҳисса қўшади.

Сўнгги юз йил давомида гиёҳвандлик инсоният учун оғир муаммога айланди. Мутахассислар таъкидлашича, бу бало тобора кўпроқ одамларни ўз домига тортаётир. Гиёҳванд моддаларга ружу қўйганларнинг асосий қисмини ёшлар ташкил этади. Дунёни ўзгартириб юборган илм-фан заҳри қотил турларининг ортишига ҳам сабаб бўлмоқда.

Ачинарлиси, гиёҳванд ёлғиз ўзига зарар етказмайди. Биринчи навбатда унинг теварак-атрофидагилар жабр кўради. Бундайларнинг сафи кенгайиши жамият инқирозига сабаб бўлади. Шу боис дунёнинг илғор давлатларида гиёҳванд моддаларни етиштириш, тарқатиш, сотиш, олиб ўтиш билан боғлиқ жиноятларнинг олдини олишга қаратилган кураш кучайтирилмоқда.

Сўнгги пайтларда ёшларимизнинг кийиниш маданияти ҳақида жуда кўп гапириляпти. Ҳозирги даврда маънавий-ахлоқий ҳаётнинг асосий мавзуларидан бири ҳам шу. Уларнинг аксариятида ёшлар шаънига нисбатан кескин, эътирозли фикрлар билдириляпти. Бугунги кун йигит-қизларининг мода кетидан кўр-кўрона қувиши, уларнинг кийиниши миллий анъаналардан узоқлашаётгани, тор, калта, очиқ кийимларга қизиқиши борган сари ортаётгани, бу одатлар ўзбекчиликка зидлиги танқид остига олинмоқда. Ҳақиқатан ҳам, охириги уч-тўрт йилдан бери ёшларнинг кийиниши мислсиз даражада ўзгарди. Вазиятнинг бундай тус олиши кишини бироз ўйлантиради. Хўш, аслида ҳақиқатан ҳам “мода” деган тушунча ёшларимизни бузаяптими? Уларнинг миллий анъаналаримизга хос кийинишларига нима тўсқинлик қилаяпти?

Маънавияти юксак ёшлар “мода”га ёпишиб олмайди. Урф деб миллий қадриятларни ерга урмайди. Аксинча, ибо-ҳаёга, гўзал одоб-ахлоққа муносиб миллий кийимларни маъқул кўради.

Муҳаммадюсуф ТЎРАҚУЛОВ

АЁЛЛАРГА ЭҲТИРОМ

“Аёлни улуғлаш – оилани, ҳаётни, Ватанни улуғлаш демақдир. Бу ҳақиқат ҳар биримизнинг дилимизга жо бўлиши, барча хайрли ишларимизнинг мезонига айланишини истардим”.

Ислом Каримов

Тарихга муурожаат қилсак, не-не кашфиётларни яратган зукко, билимдон аёллар яшаб ўтгани, авлодлар қалбида ўчмас из қолдирганини кўрамиз. Соҳибқирон Амир Темур улкан салтанатни бошқаришда жуфти ҳалоли Бибиҳонимдан маслаҳатлар, йўл-йўриқлар олган. Темурбек Чин ўлкасига юриш қилиб кетаётганида йўлда пул захиралари тугайди. Шунда Соҳибқирон чопар орқали Бибиҳонимга мактуб йўллайди. Хатда “Бибим, хазинадан зар юборинг” деб ёзилганди. Мактубни олган Бибиҳоним давлат маблағларини тежаб-тергаб ишлатишни лозим кўради ва султониغا “Зарингиз тугаган бўлса, сиёсатингиз ҳам тугаганми?” деб жавоб хати юборади. Бу жавобдан таъсирланган Амир Темур ўйлаб-ўйлаб, ҳайвон суякларидан пул ясаттириб, муомалага киритади.

Билимли, теран мушоҳадали хотин-қизларимиз ҳамиша элу-юртнинг ободлиги, фарзандларимизнинг баркамол бўлиб ўсиши, насларимизнинг тозалиги учун қайғурганлар. Бу жараён бугунги кунда давлат сиёсати даражасига кўтарилмоқда. Тўрт мучаси соғлом бўлган фарзандлар миллатнинг кўрки ҳисобланади. Тарихий манбаларда ҳам бу ўз исботини топган. Кайковус “Қобуснома”да фарзандига насиҳат бера туриб, шуларни уқтирган: “...агар ўғлингни уйлантирмоқ истасанг, қизингни эрга бермоқ истасанг, зинҳор ўз қариндошинг била беришиб-олишмағил. Бегонадин хотин олгин, нединким, ўз қариндошларингдан олмасанг ҳам, улар

сенинг била гўшт-қондек яқиндурлар. Бошқа қабиладин хотин олгил. Бу билан бир қабилани икки қабила қилмиш бўлғайсан, бегонани ўзингга қариндош қилғайсан, токи бир қувватинг икки бўлғай. Икки тарафдан мададинг ва кўмагинг кўпайғай” дея уқтиради.

Бугунги кунда ҳам оила, никоҳ, хотин-қизлар ва эркаклар бурчлари ва вазифалари ҳақида кўп гапирилади бегиз эмас. Чунки оила жамият ичра кичик Ватандир. Уни чин дилдан севган аёл ёки эркак унга хиёнат қилмайди, аксинча, ҳар хил ахборот хуружларига қарши кураша олади, яъни, мафкуравий иммунитетни ёки рамзий қилиб айтганда, мафкуравий иммунитетни кучли бўлади.

Одам савдоси ва бошқа қатор таҳдидлар тўрига илиниб қолмайди. Одам савдоси – юртимиздаги фаровонликка, тинчликка, миллий ўзлигимизга қаратилган катта маънавий таҳдиддир. Ушбу савдо қайси миллат ёхуд элат бошига тушса, бу катта кўргулик, катта мусибатдир. Атрофдаги мутасадди идоралардан сўрамасдан, қариндош-уруғлари билан маслаҳатлашмасдан чет давлатларга чиқиб кетаётган ва у ерларда одам савдоси қурбонига айланаётганлар орасида, афсуски, хотин-қизлар ҳам бор.

Диний-экстремистик ҳаракатлар ҳам инсоннинг қарам бўлишига хизмат қилади. Бу маънавий қашшоқликнинг бир кўринишидир. Маънавиятсизлик “касали,” ҳар қандай бактериологик қуролга қараганда кўпроқ рухий вайроналик келтиради. Лўнда қилиб айтганда, миллий маънавиятимиз оқсаган жойда ҳамиша кемтиклик бўлади. Кемтик фожеа давом этаверади. Оилалар таназзулга юз тутаяди. Саратон касаллиги ҳақида кўпчилигимиз биламиз. Саратон касали – одам танасидаги бир қисмининг шу танадан озикланиб, ўзини озиклантираётган танага қарши автоном (алоҳида) яшай бошлашидир. Маънавиятсизлик касали ҳам худди шундай. Бугун глобал таҳдидга айланган “оммавий

маданият”, одам савдоси, турли диний-экстремистик гуруҳлар хуружи, халқаро терроризм, айрим бир хотин-қизларимизнинг муқаддас саналмиш оила муҳитидан узоқлашиб кетиши, маънавий кемтикликлар ҳар биримизни ўйлантиради, эзгулик учун курашга чорлайди.

...Уч илдиз – бу инсоннинг учта маънавий илдизи, яъни, билим-маърифат, маънавият, чин муҳаббатдир. Юқорида таъкидлаб ўтганимиздек, дилбар хотин-қизларимиз, оқила, меҳрибон онажонларимиз, опасингилларимиз ана шу уч илдизни эзгулик ришталари билан боғлаб, янада мустаҳкамловчи қудратли, халоскор кучдир.

Аёлларни эъзозлаш, жамиятда уларга ўзларининг мос ўринларини бериш бизнинг нафақат фарзандлик, балки инсонийлик бурчимиз ҳамдир. Юртимизда аёлларни ҳурмат қилиш, уларни нафақат моддий-жисмоний, балки маънавий жиҳатдан ҳам ҳимоялаш анъанаси чуқур илдиз отган.

Хотин-қизларни, болаларни комиллик сари етаклаш вазифаси тарихдан маълумки, аёл устозлар – отинлар зиммасида бўлган. Имом Бухорий, Термизий, фалакиёт илми билимдони Мирзо Улуғбек, жаҳон тиббиётига устоз бўлган Абу Али ибн Синонинг улуғ олим бўлишларига маърифатли аёллар, мўътабар оналар сабабчи. Навоийдек шоирларни ҳам, Мирзо Бобурдек хукмдорларни ҳам ана шундай оналар тарбия қилишган. Ушбу илм дарғаларининг болалик йилларига назар солинса, бошланғич таълимни гўдаклик чоғларида оналаридан олишгани маълум бўлади.

Албатта, бундай шахслар камолоти замирида аёл меҳнати ётади. Масалан, Имом Бухорий, Ҳаким Термизий, Имом Ғаззолий каби улуғлар ҳаёти ўрганилса, маърифатпарвар оналарнинг улкан хизмати кўзга ташланади.

Буюк олим Ризоуддин ибн Фахриддиннинг “Оила” номли рисоласида шундай дейилади: “Бир инсон

нақадар бой, нақадар мартаба соҳиби бўлса-да, унинг тарбияли хотуни бўлмаса, у бахтли эмас. Зеро, бахт оиласи ичида роҳатли умр кўрмақдан иборат бўлиб, оила ичида роҳат кўрмаган инсон, оила ташқарисида ҳам роҳат кўра олмас. Шу сабабдан ҳам хотунларнинг тарбияли бўлишлари зарур ва бунинг фойдаси ҳам бутун миллатга мансуб бўлур”.

Аёл биринчи навбатда онадир. Агар аёл ҳаётда ҳам жисмонан, ҳам маънан соғлом бўлса, демак, жамият соғлом бўлади. Чунки келажакнинг меваси бўлмиш фарзандларни оналар дунёга келтирадилар. Шундай экан, келажак авлоднинг комил инсонлар бўлиши бугунги кунда аёлларнинг баркамол бўлишларига ҳар жиҳатдан боғлиқдир. Шунинг учун ҳам юртимизда соғлом оила муҳитини яратиш, она ва бола саломатлигини муҳофаза қилиш, соғлом бола туғилиши, жисмоний ва маънавий баркамол авлодни вояга етказиш борасида жуда кўплаб хайрли ишлар бажарилмоқда.

Аёлларга кўрсатиш лозим бўлган олий ҳурмат намунаси “Жаннат – оналар оёғи остидадир” каби пурмаъно ҳадисларда ўзининг юксак ифодасини топган.

Авалло динимиз аёл кишини, она, жуфт опа-сингил ва қиз сифатида ардоқлайди. Ислон, қиз туғилиши барака келтиради, деган ғояни илгари суради.

Ислонда аёлнинг эрига итоат қилиши шариатга итоат қилишидир. Шунинг учун ҳам, шариатга хилоф ишларда аёлнинг ўз эрига итоат қилмасликка тўла ҳаққи бор.

Аниқки, оналари улуғланадиган, опа-сингиллари эъзозланадиган юртнинг келажаги буюқдир.

Кўнгиллар фариштаси, хонадон чироғи, оила таянчи бўлмиш аёл сиймоси халқимиз тасаввурида қадимдан эзгулик тимсоли бўлиб келган.

Аёл киши жамиятнинг ажралмас бир бўлаги, у ижтимоий ҳаётда ўз мавқеига эга бўлиб, илм олишга, касб-ҳунар қилишга ҳақлидир. Шунга биноан бугунги куннинг аёли ҳам унга берилган ҳақ-ҳуқуқлардан

оқилона фойдаланиш билан бир қаторда, аёллик иффатини сақлаб, ўз шаънига доғ туширмасликка ҳаракат қилмоғи лозим. Уларни турли ёмонлик, хавф-хатар ва иллатлардан ҳимоялаш ҳамда уларни ҳурматини жойига қўйиб, чиройли муносабатда бўлиш эса, биз эркакларнинг зиммамиздадир.

Соғлом ва баркамол авлод тарбиясига мустақил-лигимизнинг илк кунлариданоқ катта эътибор қаратиб келинмоқда. Айниқса, оналик ва болаликни муҳофаза қилишга қаратилган тадбирлар эътиборга лойиқдир. Мамлакатимиздаги барча ҳудудларда хотин-қизлар қўмитаси, соғлиқни сақлаш бошқармаси, маҳалла фуқаролар йиғинлари ҳамда тегишли ташкилотлар ҳамкорлигида жойларда, хусусан мактаб, коллеж, лицей ва маҳаллаларда хотин-қизларнинг саломатлигини мустаҳкамлаш борасида мунтазам давра суҳбатлари ўтказиб келинмоқда. Айниқса, ҳомиладор аёлларнинг соғлигини назорат қилиш, яқин қариндош-уруғлар ўртасидаги никоҳга йўл қўймаслик, ёш келин-куёвларни тиббий кўриқдан ўтказиш масаласи атрофлича тушунтирилмоқда.

Афсусуки, баъзи ота-оналар рўзғор ёхуд бошқа ташвишлар билан бўлиб, ўз фарзандларининг соғлиги, кийиниши, овқатланиш тартиби ва юриш-туришига эътиборсиз қарашади.

Мухтарам юртбошимиз Ислом Каримовнинг “Аёлни улуғлаш – оилани, ҳаётни, Ватанни улуғлаш демақдир. Бу ҳақиқат ҳар биримизнинг дилимизга жо бўлиши, барча хайрли ишларимизнинг мезонига айланишини истардим” деган фикрлари аёлларга бўлган юксак эҳтиромларидан далолат беради.

Аллоҳ таоло ота-онага берган энг улуғ неъматини фарзанд экан, хусусан, қиз фарзандни гўзал ахлоқу одобли қилиб вояга етказиш ота-онанинг жаннатий бўлишларига сабаб бўлади. Расулulloҳ (с.а.в.) марҳамат қилганлар:

“Кимнинг битта қизи бўлиб, унга чиройли одоб берса, Аллоҳ берган неъматларидан уни ҳам баҳраманд қилса, номаи аъмоли ўнг тарафдан берилишига ва дўзахдан осонгина қутулиб жаннатга дохил бўлишига сабаб бўлади”.

Ислом динида Аллоҳ таолога ибодат қилишдан кейинги биринчи ўринга қўйилган амал силаи раҳм бўлиб, уни энг яқин жигарлардан, яъни оналар, фарзандлар, опа-сингил, амма ва холалардан бошлаш мақсадга мувофиқдир.

Юқорида айтиб ўтдикки, динимиз аёлларни мўътабар инсон сифатида қадр-қийматларини ниҳоят даражада юқори баҳолаган. Шунга биноан бугунги куннинг аёли ҳам унга берилган ҳақ-ҳуқуқлардан оқилона фойдаланиш билан бир қаторда, аёллик иффатини сақлаб, ўз шаънига доғ туширмасликка ҳаракат қилмоғи лозим. Афсуски, баъзи бир аёллар ўткинчи ҳавасга берилиб, оналик шаънига доғ тушириб, ўз жигаргўшаларини кўча-кўйларга, меҳрибонлик уйларига ташлаб кетмоқдалар. Айримлари турли сабабларни рўқач қилиб, Аллоҳнинг улуғ неъматини – ўз жонларига қасд қилиб, кечириб бўлмайдиган гуноҳга қўл урмоқдалар. Бундай аёллар Аллоҳ ва пайғамбар улуғлаган сифатларга доғ туширмоқдалар, гуноҳга ботмоқдалар, жамият келажагини таҳдид остига қўймоқдалар. Бинобарин, инсон аёл туфайли дунёга келади, бир парчагина гўшти, ожиз, нимжон чақалоқни аёл тарбия қилиб вояга етказди; оилани ҳам тебратиб турган аёл. Аёл-она, аёл – рафиқа, аёл – тадбиркор, аёл – сиёсатдон... Унинг сифатларини санаб адо қилиб бўлмайдди. Аммо аёлнинг гулдан ҳам нозик эканлигини унутиб қўймайлик. Яна шу нарсани унутмайликки, аёл – меҳрибонлик рамзи, меҳрибонлик эса, инсонийликнинг бош белгисидир.

Аёлларга фарзанд тарбиялашдек масъулиятли вазифа топширилган. Бир боланинг дунёга келиши билан, унинг энг аввалги тарбия мактаби онасининг

кучоғидир. Болаларнинг тарбияси комил бўлиши учун аёлларимиз гўзал тарбия кўрган бўлишлари, хусусан тарбияли, фикрли бўлишлари лозимдир. Болалар тарбияси аёлларга махсус бир вазифа бўлганлиги учун бу тарбиянинг даражаси тарбия қилувчиларнинг билимлари даражасида бўлиши лозим.

Болалар тарбияси умумий тарбиянинг негизи бўлганидан “хотинлар тарбияси комил бўлган жамият олға кетар”, деган қоидани ҳеч тортишмай қабул этмоқ ҳар бир халқнинг бурчлари жумласидандир.

Руҳ илму маърифат билан комил бўлур. Ҳатто илму маърифатнинг ўзини ҳаёт деб айтиш ҳам мумкин. Инсониятнинг қадри маориф биландир. Илму маърифатдан ҳеч бир кимса зарар кўргани йўқдир. Дунёда нақадар ёвузлик бўлса, ҳар бири нодонликдан туғилур. Энг зўр ҳалокат чўнқири нодонлик ва одамгарчилигини йўқотувчи ҳам нодондир.

Кўркам таҳсил кўрган, хулқини тузатган аёл албатта ҳар ерда ҳурматга лойиқдир. Одоб инсоннинг зийнатидир. Маърифат инсоннинг ўзи бирла яшар. Одамгарчилик учун керакли бўлган номус, иффат, ҳаё каби фазилатларни энг аввал ушлаб турувчи илму маърифатдир. Бахтнинг ҳам, роҳатнинг ҳам, бойликнинг ҳам негизи, асоси илм ва меҳнатдир. Олиму комил бўлганларнинг даражалари энг олийдир.

Ислом – аёл кишини она сифатида улуғлаб, оилани ва соғлом жамиятни барпо этишнинг кўп соҳаларини унга топширди ҳамда жаннатни унинг оёғи остига қўйди. Шунингдек, аёлни хотин сифатида ҳам улуғлади. Эркакларнинг энг яхшиси хотинларга кўпроқ яхшилик қилганларидир, дейилган. Эрга хотинининг ҳурматини сақлашни, унга нафақа беришни юклади: оилада аёлнинг саодати кафолатли бўлишини, қийинчиликлардан ҳимоя қилишини ва хорликдан сақлашни топширди. Ислом аёлни қиз сифатида ҳам улуғлади. Уни яхши тарбиялаш, одоб беришни ота-онанинг зиммасига юклади ва бу ишни жаннатга киришларига сабаб қилди.

Ислом дини аёлларнинг илм олишига катта эътибор қаратади. Пайғамбаримиз Муҳаммад (с.а.в.) айтганларидек, “Илм олиш ҳар бир муслим ва муслима учун фарздир”. Шундай экан, жамиятнинг мақсади инсонларни Аллоҳ таолони танийдиган, амрига бўйсунадиган, миллат, дин ва Ватан манфаатларига хизмат қиладиган қилиб тарбиялашдир. Бунда биз аёлларнинг, оналарнинг зиммасига улкан масъулият ва вазифа юкланган. Шу сабабли аёллар ва қизлар пухта илм олишга ҳаракат қилишлари, олган билимлари ва яхши тарбияни фарзандларига етказишлари лозимдир.

Муҳаммадназар ҚАЮМОВ

ОДОБ – ИНСОН КЎРКИ

“Фарзандга меҳр қўйиш, уларнинг қорнини тўқ, устини бут қилиш ўз йўли билан, лекин болаларимизни ёшлик чоғидан бошлаб миллий тарбия, ахлоқ-одоб, юксак маънавият асосида вояга етказиш биз учун доимо долзарб аҳамият касб этиб келган”.

Ислом Каримов

Алишер Навоий ҳазратлари ёзадилар:

*Айш, Навоий, неча дилкашдурур,
Лек адаб бирла ҳаё хушдурур...*

Дарҳақиқат, яратилмишларнинг шарафлиси – ИНСОН учун одоб ва ҳаё чирой, кўркидир. Зеро, инсон одоби ила эл ичра азиз, одобсизлик ила тубанлик қаърига дахлдордир.

Хўш, одобнинг асл маъно-моҳияти нима? Одоб инсонлараро муомала маданиятими? Одобли одамнинг одоби қандай бўлиши керак? Мутафаккирлар одоб борасида нималар дейишган?

Муҳтарам Президентимиз «Юксак маънавият – енгилмас куч» асарида ёзидилар: «Бугунги кунда бизнинг қилаётган барча ишларимиз фарзандларимизнинг бахту саодати, уларнинг ёруғ келажаги учун амалга оширилмоқда. Одоби, билимдон ва ақли, меҳнатсевар, имон-эътиқодли фарзанд нафақат ота-онанинг, бутун жамиятнинг энг катта бойлигидир».

Дарҳақиқат, одоб «коинот гултожи» саналмиш инсоннинг зебу зийнати бўлса, одобсизлик, ахлоқсизлик «тубанлик ичра танҳо» бўлишига асосий сабаблардандир.

Биз баркамол авлод ҳақида қайғулар эканмиз, ёшларга комилликнинг бош мезони саналган одоб-ахлоқ тамойиллари, қоидалари, нозик жиҳатларини тушунтириб беришимиз керак.

Халқ оғзаки ижодининг энг ихчам жанри мақоллар, Мир Алишер Навоий ҳикматлари, улуғ мутафаккирларнинг одоб-ахлоққа доир қарашларидан фойдаланиши гўзал одоб тарбиясида катта самара беради.

Мақоллардан намуналар

Одобинг – обрўйинг.

Бола азиз, одоби ундан азиз.

Сўз – кишининг ўзаги,
Одоб – кишининг безаги.

Одоби ўғил – кўкдаги юлдуз,
Одоби қиз – ёқадаги қундуз.

Яхши бола – отага қувват,
Ёмон бола – уқубат.

Адабни беадабдан ўрган.

Одобли инсон фазилатлари
(Ризоуддин ибн Фахриддиндан ўн бир насиҳат)

Ризоуддин ибн Фахриддин машҳур олим ва фозил зот эди. Унинг ахлоқ-одоб, тарбияга оид кўплаб асарлари бор. Шулардан бири – “Катталарга насиҳат” номли асарининг сўнгги қисми “Ўн бир насиҳат” деб номланади. Биз одобли одамнинг фазилатларига оид ушбу қимматли ўн бир насиҳатни эътиборингизга ҳавола қиламиз.

Биринчи насиҳат: бутун аъзоларингизни гуноҳ ишлардан сақланг, қайғу-алам келганда сабр қилинг. Инсоф, адолатни ўзингизга раҳбар қилиб олинг. Ҳеч кимни ўзингизга душман қилманг. Ҳамманинг иззат ва ҳурмати бажо келтиринг. Пул, молу дунёнгизни тежаб сарф этинг, исрофгарчиликка йўл қўйманг.

Одамларнинг кўнгилларини оғритманг. Кўп ўйланг, оз сўзланг. Нодон ва хиёнатчиларга сиригингизни айтманг, улар билан кенгашманг. Олим ва фозилларга эргашинг. Муруват аҳдларидан намуна олинг. Ташқи қиёфангиз ва кўнглингизни пок тутинг. Ўз билганингизга таянманг, яқинларингизнинг маслаҳатлари билан иш қилинг. Қариндош-уруғларингизни зиёрат қилиб, ҳолларидан хабар олиб туринг. Бировдан қарздор бўлсангиз, ваъда қилган кунингизда топшинг. Қўлингиздан келган хизматни ҳеч кимдан аяманг. Ҳар куни бошингизни ёстиққа қўйган вақтингизда кун бўйи қилган ишларингизни бирма-бир кўздан кечиринг, яхши иш қилган бўлсангиз, севининг, маъносиз ишларингиз бўлса, қайғуринг, тавба қилинг. Эртаси куни нима ишлар қилишингизни яхшилаб ўйлаб бир қарорга келинг, шу қарорларингиз бўйича иш олиб боринг. Кунлар қилган ишларингизни кўрсатувчи дафтарлардир, бу дафтарларга ёмон ишлар ёзилмаслигига ғайрат қилинг.

Иккинчи насиҳат: дўст, душман орасида юз қизартирадиган нарсаларни ишлашдан ҳазар қилинг, гўзал

хулқли бўлиш билан шараф касб этинг. Тўғри йўлдан бир қарич ҳам айрилманг. Ёши ўзингиздан катталарга иззат, хурмат, кичикларга шафқат ва марҳамат қилинг. Эзгулик уруғларини сочсангиз, саодат экинларини ўрасиз. Одобли, тарбияли одам билан ошна-оғайни бўлсангиз, мартабангиз, даражангиз ошади, халқнинг ишончини қозонасиз. Адабсиз, тарбиясиз билан ошна бўлсангиз, улар сизни ўз йўлларига тортадилар, даражангиздан туширадилар, омонатларингизга хиёнат этадилар, сирларингизни фош қиладилар.

Қитъа:

*Ҳасад олам аро ҳосидга басдир,
Ки, доим ғусса бирла ҳамнафасдир.
Кишига гарчи ўт ёндиргусидир,
Вале ул ўтға ўзни урғусидир.*

Учинчи насихат: бошқаларнинг айбларини кўрган вақтингизда ўз айбларингизни ҳам тушунинг, ўз айбини кўрган киши бошқаларнинг айби билан шуғулланмайди. Бировга чуқур қазиманг, у чуқурга ўзингиз тушасиз. Ҳақлик, тўғриликка қарши курашманг, ўзингиз йиқиласиз. Ҳеч кимни беобрў этманг, ўзингизнинг обрў-йингиз тўкилади. Ўз фикрингизгагина таянманг, адашасиз. Такаббурлик қилманг. Олим, фозил, донолар билан кенгашиб иш қилинг, пушаймон емайсиз. Олимлар мажлисига қатнашинг, даражангиз ошади, нодонлар билан улфат бўлманг, сиз ҳам улардан саналасиз. Оз сўзласангиз, оз янглишасиз. Ёлғончилик билан шуҳратланманг, ҳамманинг назаридан қоласиз. Ҳар кимнинг даражасини билинг. Ҳеч кимдан таъма қилманг. Билмаган нарсангизни “билмайман” дейишдан уялманг. Керак бўлган илм, ҳунарни ўрганишдан тортинмасдан ўрганинг, ўрганмасангиз, кейин пушаймон қиласиз. Ўзингиз истаган яхши ишни бошқаларга ҳам тиланг. Тингланг, нафсингизнинг ҳамма орзуларини бажо келтириб, уни семиртирсангиз, ниҳоят фалокат, балки ҳалокатга учрайсиз. Ўтганларнинг иш ва

ҳолларини фикр қилиб, улардан ибрат олинг. Ўзингизга керак бўлмаган сўзларга аралашманг. Бузуқликка олиб чиқадиган йўлга асло кирманг. Шафқатли, марҳаматли ва хайр-эҳсонли одамларга яқинлашсангиз, ҳамма сизни улар қаторида санайди. Ҳақингиз бўлмаган ерга кўз ташламанг. Ишламай, бошқалар елкасига юк бўлиб ётманг, ғайрат қилиб ишланг. Ўз нонингизни меҳнатингиз орқали топиб енг.

Тўртинчи насиҳат: истаган нарсангиз бўлмай қолса, қайғуриб, бетоқат бўлманг, сабр қилинг. Бир-бирингиз билан маслаҳатлашиб ишланг. Келгуси кунларингизни ўйланг. Хоҳ тўғри, хоҳ нотўғри бўлган нарса учун сира ҳам қасам ичманг. Жамиятга зарар келтирадиган ишлардан сақланинг. Очиқ жойда ишлаш уят бўладиган ишларни яширин жойда ҳам қилманг. Айтишга ярамаган сўзларни оғзингиздан чиқарманг. Ҳар бир маъносиз сўзни сўзловчи валдир-вайсақи бўлманг. Олди-қочди сўзларга ишониб юрманг. Бошқаларни менсимай “ўзим биламан” деб даъво қилманг, ўзингизни билармон этиб кўрсатманг, илмда сиздан ҳам юқори зотлар борлигини унутманг, мақтанчоқлик жоҳил-нодон кишилар ишидир.

Бузуқ, ярамас кишилар билан ошна-оғайничилик қилишдан сақланинг, чунки ўзингиз сезмаган ҳолда уларнинг ёмон хулқлари сизга ҳам таъсир қилиб қолиши мумкин.

Нон ва бошқа нозу неъматларни хорламанг, исрофгарчиликка йўл қўйманг. Бировнинг ички ва ташқи ҳолини “ёмон одам” деб гувоҳлик берманг. Бир одамнинг оёғи тойиб, қайғу-ҳасратга гирифтор бўлганига шодланманг, унинг ҳоли бир кун сизнинг бошингизга ҳам тушиши мумкин. Молу давлатингиз билан одамларни рози эта олмасангиз, уларни яхши хулқингиз билан рози қилинг. Бировдан ўч олишга кучингиз етса ҳам ўч олманг, хатосини кечиринг, аччиқланманг, ўзингизни босинг. Ҳузурингизда бировни

ғийбат қилган киши бошқаларга сизни ғийбат қилады, бундай кишига кўнгил берманг. Маст киши билан адибади қилиб ўтирманг, ундан узоқлашинг.

Бир одам билан дўстлашишни истасангиз, муҳтожлик вақтингизда ёрдам қилувчи, тўғри сўзловчи, эзгулигингизни тақдир этувчи, қайғунгизга қайғуланиб, шодлигингизга шод бўлувчи, пок қалбли одам билан дўстлашинг, тилёғлама мунофиқлар билан дўст бўла кўрманг. Кўчаларда заруратсиз йиғилиб одамларнинг ўтишига халақит берманг.

Бешинчи насиҳат: бир киши учун иккинчи бир киши билан орангизни бузманг. Улар мабодо дўстлашиб қолишса, сиз уялиб қоласиз. Гўзал ишларни кўриб турувчи кўзлар ва ёзиб турувчи қаламлар бордир. Шунинг учун қилган яхшиликларингизни ҳаммага айтиб, мақтаниб юрманг. Тили кучли бўлган аччиқ сўзли ва маъносиз сўзлар сўзлаб юрган киши билан асло дўстлашманг. Ақлингиз – энг тўғри насиҳатгўй. Нодонликдан бошқа душмандан кўрқманг. Ёмон ишларни ишлаш эмас, ҳатто кўнглингизга келтирманг. Илм нурини бузуқлик суви билан ўчирманг. Одобахлоқ кийимидан бошқа гўзал кийим топилмайди, буни унутманг.

Олтинчи насиҳат: орангизда адоват, гинагўйлик давом этаётган бўлса, уларни бартараф қилиб дўстлашинг. Бутун ҳимматингизни халқ манфаати учун сарф қилинг. Мартаба ва мансабни севишга мубтало бўлманг. Фойдасиз нарсаларга вақтингиз ва пулингизни сарф этманг.

Байт:

*Шубҳасиз лозим ўғил, қизга нурафшон тарбият,
Боиси бахту саодат - моҳи тобон тарбият!*

Еттинчи насиҳат: одамлардан айб ахтариб юрувчи бўлманг, ўзаро келиша олмай бир-бирингиздан узоқлашиб кетманг, балки дўстлашинг, бир оила аъзолари каби бир-бирингизга меҳр-муҳаббатли бўлинг. Зарурат

бўлмаса, бировдан ҳеч нарса сўраманг, унинг миннатини кўтариб юрманг.

Арзимаган, аҳамиятсиз нарсалар учун бир-бирингиз билан жанжаллашманг, жоҳил, нодонлардан бўлманг.

Илм, фан, одоб, ахлоққа тегишли яхши сўзларни эшитсангиз, эсдан чиқармаслик чорасини кўринг. Кераксиз, бўлмағур сўзларни сўзлашдан тилингизни тийинг.

Ҳеч кимни ғийбат қилманг, бировга туҳмат қилишдан сақланинг. Қариндош-уруғларингиз, дўстларингиз ёки таниш-билишларингиздан бири учраб қолса, ҳолини сўранг. Уйингизга келган меҳмоннинг иззат-хурматини бажо келтиринг.

Байт:

*Гар ёмонлик йўлини ҳар кимки қилса ихтиёр,
Халқ ишончин йўқ этиб бўлгай балоларга дучор.*

Саккизинчи насиҳат: ақлни биз инсонларга улуғ ҳадя, улуғ неъмат деб билинг, уни соф ва комил равишда асрашга эътибор беринг. Бундай улуғ неъматни ва бундай шариф ҳадяни сақлаш ҳар кимнинг энг биринчи ва шарафли бурчи эканини унутманг.

Тўққизинчи насиҳат: бир-бирингизнинг турмушингизга, молу дунёингизга ҳасад қилманг, аччиқланманг, ёмон сўзга боришманг, ғазаб вақтида ўзингизни тутинг. Иккиюзламачилик, мунофиқлик, бахилликдан сақланинг. Ёлғончи, ғийбатчи, туҳматчи ва чақимчи бўлманг. Ваъдангизга вафо қилинг, меҳнатсевар, ишчан, ғайратли ва матонатли бўлинг. Омонатга хиёнат этманг. Одамларни кулдириш учун маъносиз, одоб, тарбияга хилоф бўлган сўзларни сўзламанг.

Байт:

*Истасангиз кайғу-ғамлардан нажот,
Ножўя ишлардан бўлинг эҳтиёт.*

Ўнинчи насиҳат: ақлли одам ўзининг кимлигини, даражасини билиб, шунга қараб иш олиб боради. Гўзал хулқли одамларда мунофиқлик бўлмайди. Ёмонликдан

қайғуриб, яхшилик учун севишиш комил инсонда топилади. Ризқ-рўзингизни тупроқ остидан изланг, яъни, ер ҳайдаб уруғ сепинг, тоғларга чиқиб конларни изланг, бу ишларга мутахассис бўлиш учун махсус ўқув юртларига кириб ўқинг. Молу давлатингизни оилангизни тарбия этишдан қизғанманг. Мабодо ишингиз ўнгламас, қайғуриб ўтирманг, ўнгланишига ғов бўлиб турган нарсаларни битиришга ғайрат қилиб ишга киришинг. Билмаган нарсангизни “биламан” деб даъво қилиб олманг. Нафис санъатларни ўрганишга ҳавас қилинг, ўрганинг. Она тилингизни севинг, ҳурматланг, кадр-қимматини тақдир қилинг, юксак мақомга кўтаринг.

Байт:

*Ҳар тилакнинг аввалидир, шубҳасиз, тил очқичи,
Тил – тараққий ҳам саодатнинг биринчи босқичи.*

Ўн биринчи насиҳат: гуноҳ унутилмайди, эзгулик ерда қолмайди. Ҳар ким нима экса, шуни ўради. Эзгулик этишга шошилинг. Нафсингизнинг ҳамма истагини бажо келтиришдан чекланинг. Хайрли ишлар учун саъй-ғайрат қилинг.

Донишмандлар инсоннинг шу ўн икки фазилатга эга бўлишини ҳам айтганлар:

Риёзат эгаси бўл; ортиқ даражада еб-ичма, шундай қилсанг, ўз фикрингга эга бўласан, яхшироқ ўйлайсан.

Сукут сақла, ўзингга ва бошқаларга фойдаси тегмайдиган сўзлар сўзлама, эзмалик қилма.

Интизомли бўл; ҳар бир нарсанинг ўз ери ва ҳар бир ишнинг ўз вақти бўлсин.

Мақсад эгаси бўл; қиладиган ишингни аввал яхши ўйлаб, бир қарорга кел, кейин у ишни камчиликсиз бажар.

Тежамкор бўл; молу дунёнгни ҳеч фойдаси бўлмаган ерларга сарф этма, пулингни тежа, яъни исрофдан сақлан.

Саъй-ғайрат эгаси бўл; вақтингни бекорга ўтказма, фойдали ишлар билан машғул бўл, саъй-ғайрат қил. Керак бўлмаган ишлардан қўлингни торт.

Тўғрилиқ пеша қил; доимо тўғри сўзла, тўғри ишла, ҳийла-найрангдан ўзингни сақла, қалбинг пок бўлсин, ҳақиқатпарвар бўл, рост сўзни дангал сўзла!

Мўътадилликни сақла; ҳар нарсада ўртача ҳолни тут, чегарадан чиқиб кетма, бир одамнинг ҳақсиз бўлганини жуда яхши билганинда ҳам ундан ўч олишга интилма, ўзингни тут.

Покдомон бўл; аъзойи баданингни, кийим-кечак, уй ва бошқа нарсаларингни сира ҳам ифлос қилма, тозаликка диққат бер.

Қалб ҳузурига эга бўл; майда-чуйда, ҳеч нарсага арзимайдиган нарсалардан қайғуриб, саломатлигингни бузма.

Ифбатли бўл; ўзинг тугул бошқаларнинг тинчлигини ҳам қўрқинч остида қолдирма, доимо ифбатли, номусли бўл, маъносиз йўлларда юрма.

Адабли бўл; тарбияли ва олим-фозиллардан ўрнак ол, тавозели, мулойим сўзли бўл, ўзингни ҳаммадан юқори тутма, камтарлик яхши хислат эканини эсингдан чиқарма!

Олижаноблик бир қувватдирки, бу қувватга эга бўлган одам бойликка ва одамларнинг мақташларига ёки камситишларига сира илтифот қилмайди, турмушнинг ўзгариб туришига қайғурмайди. Ғайратига ва олий ҳимматлигига камчилик келтирмайди, яъни молу дунёси кўп бўлса, ғурурланиб, мутакаббир бўлиб кетмайди, халқнинг мақташига севинмайди. Ҳар вақт бир хилда бўлиб, ўзининг даража ва ҳимматини сақлайди.

Сабр, қайғу-аламларга, машаққатларга чидаш фойдали бир ишдир, бунга эга бўлганлар ҳар нарсага ортиқ даражада қайғуриб ўз саломатликларини йўқотмайдилар.

Шижоат эгаси бўл; хавф-хатарларга учраганда, киши ўзини қўрқмай сақлаши қахрамонликдир. Бу фазилат қўрқинчли пайтда одамни нолайиқ иш қилиб қўйишдан сақлайди.

Мулойимлик шиорини тут; аччиқланган вақтда ўзни тута бил. Мулойимлик улуғ фазилатларнинг биридир. Қаҳр-ғазаб вақтида ўзни босиб, тинч тура олиш одамни жуда кўп хавф-хатарлардан, ёмонликлардан сақлайди. Мулойим, юмшоқ кўнгилли кишиларни ҳар ким севади.

Осойишталик қилган одам жанжал, ғавғо вақтларида кичкириб енгиллик ва қизиққонлик кўрсатмайди, сукут ва сабр сақлайди. Қизиққонлик саломатликка, ҳатто умрга зарар етказди. Қизиққонлик, енгиллик, қаҳр-ғазаб одамни уятга қолдиради. “Ғазаб билан сарғайган юз пушаймонлик билан қизаради”, деб шунга айтишади.

Тавозе – халқдан ўзини юқори тутмаслик, бошқаларни камситмаслик каби гўзал хислатдир. Ўзини ҳар кимдан ортиқ билмаган одам мақташга сазовор улуғ одамдир. Бу инсоннинг энг яхши фазилатидир. Шундай бўлсада, тавозени жуда ҳам кўпайтириб, ўзини ҳақир тутиш ёки мунофиқона тавозе қилиш ярамаган бир ишдир, ўртача тавозе мақбул ва марғубдир.

Ҳамият – номус ва диёнатни сақлашдир.

Чидамлилик – гўзал сифатларга, олий ишларга эришиш йўлида машаққатларга бардош беришдир.

Ҳамдардлик – бир одамнинг қайғу-ҳасратларига ачиниб, ўзида ҳам қайғу ҳосил қилишдир. Лекин қуруқ ҳамдардлик фойда бермайди, балки қайғули одамга ёрдам бериб, уни қайғу-ҳасратдан қутқазиб чорасига киришиш лозим. Ҳамдардликнинг тўла маъноси мана шунда.

Мол ва бойликнинг умри қисқа, тезда завол топади. Аммо яхши ном узоқ асрлар ўлмай яшайди.

Бир донадан: “Ҳақиқий ака ким?” деб сўрашди. “Бошингга иш тушганда ёрдам берган киши”, деб жавоб берди доно.

Бутун куч саломатликни сақлашга қаратилиши лозим, чунки саломатлигинг бузилса, ҳаётинг ва маишати тинг бузилади, ейишда, ухлашда ҳаловат ва роҳат қолмайди.

Баданингни сенда ҳақлари бўлиб, бу ҳақларни ўз вақтида адо қилишинг лозим. Бу ҳақ шуки, соғлиқни сақлаш қонунларига тўла амал қиласан, озодалик ва покизалик шартларини жойига қўясан. Ўтиришда, юришда, туришда, уйқуда, ейиш-ичишда, кийинишда, яшаш жойи ва ҳаводан фойдаланишда қоидага амал қиласан. Шунда табибга эҳтиёжинг тушмайди, дори-дармон қидириб овора бўлмайсан.

Луқмони Ҳакимнинг ўғлига насиҳатлари

Луқмони Ҳакимнинг ўғлига насиҳатларини “Одобнома” қомуси дейиш мумкин. Ушбу бўлимда бу зотнинг одоб қоидаларига оид айрим ўғитларидан намуналар келтирамыз.

Қариндош-уруғлардан алоқангни узма, ўйлаб иш тут, одамларни ғийбат қилма, одамлар ёмон ишга бош қўшса, уларга қўшилма.

Шошилиб иш тутма, бойлик деб ўзингни ғам-қайғуга ташлама.

Ўз қадрини билмаган одамдан яхшилик умид қилма.

Ўтиришларда ўз жойингни бил, одамларнинг сўзига кулоқ сол, одамлар сўраса гапир, ўзингдан улўғлар олдига тушиб юрма, одамлар ичида бошингни қуйи осилтириб ўтирма, ўнгу чапга қарайверма.

Меҳмонлар олдида бировга ўшқирма, меҳмонга эса иш буюрма.

Маст ва девона одамлар билан ҳамсуҳбат бўлма. Бекорчи одамлар билан кўчада ўтирма.

Ўзига бино қўювчи такаббурлардан бўлма. Хусуматдан узоқ бўл, жангу жанжалдан қоч. Сенга иш буюрсалар, бажар, ваъда қилсанг - албатта бажар. Ҳеч кимни ранжитма.

Аввало сўзни ўзингга яраша гапир, одамларнинг кадру қимматини англа, одамларнинг ҳақ-ҳуқуқини тани, сирини маҳкам сақла.

Одамларни бошингга иш тушганда сина, дўстни фойда ва зарарда имтиҳон қил.

Доно ва зийрак одамлар билан дўст тутин, аблах, ва нодон одамлардан қоч, хайрли ишларни амалга оширишга жидду жаҳд билан кириш.

Сўзни ҳужжат билан гапир, маслаҳатни доно одамлар билан қил, ёшлиқни ғанимат бил. Ёшлиқда керакли ишларни қилиб қол.

Дўстларингни ҳурмат қил, уларнинг хизматини жон деб қабул эт.

Устозингни иззат эт, чиқимни киримга яраша қил.

Саховатпеша бўл, меҳмонга чин дилдан хизмат эт, бировнинг уйига кирсанг, кўзингни эҳтиёт қил. Улуғлар суҳбатида ўтирсанг, тилингга эҳтиёт бўл.

Кўпчилик ичида бўл, либосингни покиза тут, болаларингни илм, адабга ўргат.

Тунда гапирсанг, паст овозда гапир, кундузи гапирсанг, атрофингдагиларга эътибор бер. Кам гапириш ва кам ейишни одат қил.

Ўзингга раво кўрган нарсани ўзгаларга ҳам раво кўр.

Ҳар бир ишни ақл билан қил, бировнинг нарсасига кўз тикма.

Пасткаш кишилардан вафо кутма, қилинмаган ишни қилинганга ҳисоб қилма. Бугунги ишни эса эртага қолдирма.

Нокас ва бахил кишилардан яхшилик умид қилма.

Ўзингдан улуғ кишилар билан ҳазиллашма.

Улуғлар билан сўзлашганда сўзни узайтирма, ҳожатманд кишиларни қуруқ қайтарма, бировларнинг устида эса фармонбардорлик қилма.

Бировнинг яхшилигини яхшилик билан қайтар.

Икки одамнинг ўртасида чақимчилик қилма.

Муҳаммадбобур ЙЎЛДОШЕВ тайёрлади.

МАЪНАВИЯТИ ЮКСАК ХАЛҚМИЗ

Инсоннинг дунёқарашини, табиатини белгилайдиган маънавий мезон ва қарашлар, яхшилик, эзгулик, олижаноблик, меҳр-оқибат, ор-номус, андиша каби муқаддас тушунчалар негизини қадриятлар ташкил этади. Маънавий қадриятлар миллатнинг қиёфасини белгилайди. Шунинг учун советлар даврида халқнинг урф-одатлари, тарихи ва маънавиятидан жудо қилишга уринишлар бўлди. Улар элу юртнинг зиёли қатламини қатағон қилиб, одамларга пуч ғояларни тарғиб этишди. Мақсад битта – миллатнинг тарихи ва ўзлигидан жудо этиш эди. Чунки қадриятларини, дину диёнати, маънавиятини унутган халқни бўйсундириш осон кечади.

Минг шукрлар бўлсин, истиқлол қуёши порлагач, элимиз ўзлигига қайтди. Халқимиз дину диёнатига, қадриятларига яна эга бўлди. Аждодларнинг маънавий меросидан доимий баҳраманд бўлишга эришилди. Масжид-мадрасалар очилди, зиёратгоҳлар обод бўлди.

Бугун юртимизда нега айнан қадриятлар ва маънавиятга эътибор кучайяпти, деган саволга тўлақонли жавобни Юртбошимизнинг “Юксак маънавият — енгилмас куч” асаридан топамиз. Бу китоб халқ бахти, фарзандлар камоли, мамлакатимиз келажагини ўйлайдиган бирор одамни бефарқ қолдирмайди. Юракда масъулият туйғусини кучайтиради. Муҳтарам Юртбошимиз мазкур асарда маънавият – миллатнинг юраги, қалби, дея эътироф этиб, бундай дейдилар:

“Маънавият ҳақида фикр юритар эканмиз, бу масалани атрофлича ва чуқур таҳлил этишимиз, унинг фақат ўзимизга маъқул ижобий томонлари билан чекланиб қолмасдан мураккаб жиҳатларини ҳам назардан четда қолдирмаслигимиз лозим. Лўнда қилиб айтганда, бу ўринда гап бир-бирига қарама-қарши

бўлган, бир-бирини инкор қиладиган икки хил ҳаётий қараш ҳақида бормоқда.

Биринчиси, ўз нонини ҳалол меҳнат билан топадиган, холис ва эзгу ишлар билан эл-юртга наф етказадиган, тириклик мазмунини теран англаб, нафақат бугунги ҳаёт лаззатлари, балки охират ҳақида, унинг обод бўлиши ҳақида ўйлаб яшайдиган инсонларга хос ҳаётий қарашлар.

Иккинчиси, бунга мутлақо қарама-қарши бўлган ёндашув, яъни ҳаётнинг маъно-мазмуни ҳақида бош қотирмасдан, бундай саволлар билан ўзини қийнамасдан, фақат нафс қайғуси ва ўткинчи ҳою ҳавасга, ҳузур-ҳаловатга берилиб, енгил-елпи умр кечирадиган, ўзининг ота-она ва фарзанд, эл-юрт олдигаги бурчига умуман бефарқ бўлиб яшайдиган одамларнинг фикр-қарашлари”.

Маънавиятли инсон доимо кўнглида эзгуликни тарбия этади. Атрофига ёруғлик сочади. Қалбларга яхшилик, умид, бунёдкорлик уруғини сепади.

Маърифатпарвар бобомиз Абдулла Авлониининг “Тарбия биз учун ё ҳаёт, ё мамот, ё нажот, ё ҳалокат, ё саодат, ё фалокат масаласидир”, деган сўзлари ҳам аждоқларимизнинг айнан маънавиятга, қадриятларга бўлган эътибори қандайлигидан дарак беради ва халқимиз қадимдан тарбия масаласига барча бирдек масъул эканини билдиради. Қадриятларни қарор топишида кўни-қўшни, маҳалла-кўйнинг ўрни муҳим. Буни мақолларимиздан ҳам билса бўлади: “Бир болага етти маҳалла ота-она”, “Кўшнинг тинч, сен тинч”...

Динимизда ҳам кўшничилик ҳақларига алоҳида эътибор берилган. Бу борада жаноби Пайғамбаримиз (соллаллоҳу алайҳи ва саллам)дан қатор ҳадислар ворид бўлган. Ойша (розияллоҳу анҳо)дан ривоят қилинишича, «Расулulloҳ (соллаллоҳу алайҳи ва саллам): “Жаброил (алайҳиссалом) кўшнинг ҳақиға риоя қилиш тўғрисида менга шу қадар кўп васият қилдиларки, мен уни ҳатто молимга ҳам меросхўр қилиб қўйсалар керак,

деб ўйладим», дедилар» (*Бухорий ривояти*). Яна бир ҳадисда: “Ким ўзининг қорни тўқ бўлиб, қўшнисини оч қолдирган бўлса, у киши (чин) мўмин эмасдир”, дейилади.

Қўшнилари аҳил-иноқ бўлса, маҳалла, элу юрт обод бўлади. Юртимизда ҳар йили баҳор ойларида маҳаллалар, қўшнилари бир бўлиб ҳашарлар ташкил этишади. Бу ҳашарларда кўчатлар экилади, ариқлар тозаланади. Дарахтлар оқланиб, шакл берилади. Мевали ва манзарали кўчатлар, гуллар ўтқазилади. Яна ободончилик ишларига ёшлар ҳам тарғиб этилади. Уларнинг дунёқараши шаклланишида мана шундай тадбирлар алоҳида ўрин тутаяди. Улар бир-бирларига салом беришни, кексаларни ҳурматини жойига қўйишни маҳалладаги катталардан ўрганади.

Маҳаллаларда яшовчи инсонлар доимо бир-бирларининг ҳолидан хабардор бўлади. Худуддаги кекса, ногирон, кам таъминланган оилалар маҳалла ҳомийлигида бўлади. Ҳайит ва бошқа байрамларда моддий ва маънавий кўмак берилади. Айниқса, Наврўз байрами, унда жамоа бўлиб тайёрланадиган сумалак, ҳалим каби тансиқ таомлар одамлар орасини янада жипслаштиришга ёрдам беради. Албатта, бу тадбирлар замирида бағрикенглик, бирдамлик, саховат, меҳроқибат каби фазилатлар мужассам.

Бугун дунёда нима кўп, инсон қалбига жоҳиллик, ахлоқсизлик, ёвузлик уруғларини ташлайдиган ўзини “маданиятли” деб атаётган, аслида ўша “оммавий маданияти” орқали ёшларимиз онгини заҳарламоқчи бўлган кучлар кўп. Улар айрим-айрим кишилар онгига асрий қадриятларимиз, руҳий дунёмизга ёт қарашларни сингдиришга уринаётирлар. “Дунёдаги зўравон ва тажовузкор кучлар қайси бир халқ ёки мамлакатни ўзига тобе қилиб бўйсундирмоқчи, унинг бойликларини эгалламоқчи бўлса, авваламбор, уни қуролсизлантиришга, яъни энг буюк бойлиги бўлмиш миллий, диний қадриятларидан жудо қилишга уринади.

Булар бой маънавиятимиз илдизига болта урувчилардир. Бугун дунёнинг бир қанча мамлакатида содир бўлаётган вайронагарчиликларда айнан мана шу ёвуз кучларнинг қўли бор.

Биз азалдан юксак маънавиятли халқмиз. Бизда савоб иш қилиш қадрият даражасига кўтарилган. Юқорида келтирилган муаммолар ҳаммамизни ташвишлантиради. Жамиятимизга маънавий таҳдид солаётган, эзгу мақсадларни ниқоб қилиб, ёшларимиз орасида ахлоқий тубанликни тарғиб қилувчилар, ахлоқсизликни маданият деб сингдиришга уринувчилар, оилани, қадриятларни обрўсизлантириш илинжида юрганлар, маънавият ва эътиқод қалъаларини вайрон этишни мақсад қилганларга қарши ҳамиша хушёр бўлиб курашиш барчамизнинг бурчимиздир.

Ёшларга ғоявий ва ахборот хуружлари моҳиятини тўғри тушунтириб боришга, бундай ҳаракатлар ортида турган кучларнинг ғаразли мақсадларини асосли далиллар билан фош қилишга, огоҳликка даъват этишга бирдек масъулмиз.

Ватан тинчлигидан, ободлигидан улуғроқ бахт йўқ. Комилликка интилувчи инсон ҳеч қачон ўз уйи, ҳовлиси даражасидаги бахт билан кифояланиб қолмайди, у бутун инсоният бахтини ўйлайди.

Шу ўринда бир қувончли хабар, АҚШнинг Колумбия университети олимлари “Дунёнинг энг бахтли мамлакатлари” деган мавзуда тадқиқот ўтказдилар. Унинг натижаларига кўра Ўзбекистон 158 мамлакат орасида 44-ўринни, Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги давлатлари ўртасида эса биринчи ўринни эгаллаган. Муҳтарам Юртбошимиз 2015 йил 9 май куни журналистлар билан бўлиб ўтган учрашувда “Дунёнинг энг бахтли мамлакатлари” танловидаги ютуғимиз ҳақида гапириб, “...буларнинг барчаси кўпни кўрган, эртанги кунга катта ишонч билан яшаётган, иродаси бақувват, имони бутун халқимизнинг меҳнати, мардлиги ва матонатининг натижасидир”, дея таъкидладилар.

Зеро, тинчлик бор жойда тараққиёт, фаровонлик бўлади, Одамлар турмушидан миннатдор, бахтли ҳаёт кечирадилар.

Бобокалонимиз ҳазрат Алишер Навоий бундай дейдилар:

*“Олам аҳли, билингизким, иш эмас душманлиғ,
Ёр ўлунг бир-бирингизгаким, эрур ёрлиғ иш...”*

Навоий ҳазратлари ўз хитобларида “Олам аҳли...” деб мурожаат қилмоқда. Миллату ирқ, дину мазҳаб каби тафовутлардан юқори туриб, дунё халқларини тинчликка, ўзаро ҳамжиҳатликка чақиряпти. Зеро, ер юзи бўйлаб сочилиб кетган халқларнинг келиб чиқиш ўзаги битта, бир ота-она фарзандларидирки, бобокалон шоиримизнинг даъватларида Ислом динининг туб моҳияти, бош ғояси акс этиб турибди.

Сўзимиз сўнгида муҳтарам Юртбошимизнинг “Юксак маънавият – энгилмас куч” асаридан яна иқтибос келтирамиз:

“Пешона тери билан ҳалол турмуш кечирадиган инсон ҳаётидан мамнун ва рози бўлиб, қалби ва юраги осойишта, виждони пок, руҳий олами барқарор бўлиб, элнинг ҳурматини қозониб яшайди. Иккинчи томондан, бу дунёда энгил-елпи, ҳар хил нопок йўлларга берилиб, инсоний бурчини унутиб, мол-дунёга интилиб яшаган одам, энг ачинарлиси шуки, ҳаётининг сўнгида армон ва надоматларга ботиб ўз умрини тугатади.

Доно халқимиз ғараз ва ҳасад билан яшайдиган, ўз шахсий манфаатига ўзгалар ҳисобидан эришишни маъқул кўрадиган, фақат ўзини ўйлайдиган кимсадан ўзи асрасин, дейди. Бағрикенг, ҳалол-пок, виждонли, меҳр-оқибатли, эл-юртнинг ғаму ташвиши билан яшайдиган кишиларни эса, аксинча, бошига кўтаради ва бундай одамлар жамиятда кадр-қиммат, ҳурмат-эътибор топади”.

Муҳаммад СИДДИҚ

МАЪНАН СОҒЛОМ, ЖИСМОНАН БАҚУВВАТ АВЛОД

Истиқлол йилларида барча соҳаларда бўлгани каби ёшлар ва уларнинг таълим-тарбиясида ҳам улкан ислохотлар амалга оширилди. Бу ислохотлар энг аввало, аجدодларимиздан қолган бой маънавий меросни, бунёдкорлик ғоялари ва эзгу таълимотларни ёшлар онгига сингдириш ва шу билан бирга уларни имон-эътиқодли, Ватанга садоқат, олижаноблик руҳида тарбиялашда ўз аксини топмоқда. Фарзандларимизнинг аجدодларимиз каби дунё тамаддуни ривожига хизмат қила оладиган бўлиб камол топишини таъминлаш бугунги кунимизнинг долзарб вазифасидир. Юртимизда азал-азалдан одоб-ахлоқ ва таълим-тарбияга катта эътибор берилган. Олимлар адаб илмини қадимдан чуқур ўрганиб, ривожлантириб келганлар.

Ёшлар барча соҳада етакчи бўлишлари учун энг аввало, гўзал одоб-ахлоқли бўлишлари лозим. Ҳозирги пайтда ёшлар онгига маънавиятимиз ва ахлоқимизга бутунлай ёт бўлган энг хатарли иллатларни, жумладан, диний таълимотларни нотўғри талқин қилиш орқали уларни ўз ота-оналари, оиласи ва яқинларидан узоқлаштириш, ўқиш ёки ишидан ажратиб олиш ҳамда уларни қуролли тўқнашувлар кетаётган мамлакатларга жўнатиб, манқурт-жангариларга айлантиришга интилишлар кузатилмоқда. Агар бундай ҳолатларнинг олди олинмаса, катта фитналарга сабаб бўлиши аниқ. Ёшларни худбин ва лоқайд кимсаларга айлантириш, ахлоқий тубанлик ва зўравонликни тарғиб қилиш, гиёҳвандлик, бузуқлик, қандай йўл билан бўлса ҳам фақат бойлик орттиришга интилиш, оилани тан олмаслик каби зарарли иллатларни ёйишни асосий мақсад қилиб олган бу жирканч «маданиятлар» жамият маънавий ҳаётини издан чиқаради, ёшлар ахлоқига жиддий салбий таъсир кўрсатади.

Демак, инсон қандай жамиятда яшамасин, унинг моддий ва маънавий равнақи, фаровонлиги ва ҳимояси учун камарбаста туриши лозим. Бунга ҳадиси шарифлар, улуғ мутафаккирлар меросида ҳам далиллар кўп.

Шуни алоҳида қайд этиш лозимки, жисмоний тарбия болани жисмонан бақувват, кучли, соғлом этиб тарбияласа, маънавий тарбия орқали унда юксак ахлоқ, эзгулик, инсонпарварлик, шижоат, раҳмдиллик ва меҳнатсеварлик сифатлари шаклланади. Маънавий тарбия фарзанднинг ўзлигини сақлашга, унинг ботиний оламини маърифий бойитишга хизмат қилади. Буюк аллома, ватандошимиз Абу Райҳон Беруний айтганидек, инсон табиатнинг энг олий зоти, камолотидир, инсон зоти барча жонзотлардан юқори туради. Инсонга катта шараф кўрсатилган – унга ақл-заковат ва куч берилган. Шу сабабдан, инсоннинг маънавий олами унинг олдига қўйилган вазифаларга мос бўлиши учун у юксак ахлоқли, билимли, маърифатли бўлмоғи даркор». Дарҳақиқат, гўзал хулқ ила тарбияланган бола ҳаётда ақл-идрок билан иш тутади, имон-эътиқодида собит туради, эркин ва мустақил фикрлайди, ҳар хил алдовларга учмайди ҳамда ғаразли ташвиқотларга берилмайди. Демак, фарзанд ёшлигидан соғлом эътиқодли, билимли, одобли ва шижоатли бўлиб вояга етиши учун ота-она уларни фойдали билим ва кўникмалар билан таъминлаб бормоқлари муҳимдир. Бунда фарзанд аввало соғлом ақидага эга бўлишига алоҳида эътибор қаратиш керак. Машҳур олим Сўфи Оллоёр ўзининг «Сабот ул-ожизин» асарида ақида хусусидаги қарашларини шундай изоҳлаган:

*Ақида билмаган шайтона элдур,
Агар минг йил амал деб қилса, элдур.*

Мазкур байтдан ҳам маълум бўладики, ақидаси соғлом бўлмаган фарзанд ёт ғоялар таъсирига тушиб қолиш эҳтимоли кучлидир. Айниқса, ғоялар кураши

авж олган бугунги кунимизда фарзандларимиз маънавиятига тажовуз солаётган таҳдидлар қаторида, динни ниқоб қилиб, диний қадриятларимизни оёқости қилишга уринаётган экстремистик ва миссионерлик ҳаракатларининг фаолияти жиддий ташвиш уйғотмоқда. Дин байроғи остида талончилик ва босқинчилик, террорчилик ва қўпуровчилик ҳаракатларини содир этаётган, жамиятга ҳар томонлама зарар етказётган бундай ҳаракатлар ёшлар орасида миллатлараро ва динлараро адоват, миллатчилик ва диний айирмачилик кайфиятларининг шаклланишига замин яратмоқда. Умуман, исломда юрти, миллати, ота-онасига хиёнат қилиш оғир гуноҳ саналиши ҳақида манбаларда етарлича маълумотлар берилган. Ислом шариатида инсонларга нафақат ўз ота-онаси, балки бегоналарга, ҳатто, ғайридин бўлган кишиларга ҳам яхшилик қилиш буюрилади.

Шунингдек, келажак авлодни инсонпарварлик руҳида тарбиялашда диний ва дунёвий қадриятлар уйғунлашуви, оиладаги ва жамиятдаги муҳитнинг тарбиявий таъсири бекиёс ўрин тутати. Ота-боболаримиз томонидан минг йиллар давомида шакллантирилган ва асрлар оша сайқалланиб келаётган маънавий меросимиз бўлган диний қадриятлар ёшлар дунёқарашини кенгайтиришга ёрдам беради. Фарзандларни дунёвий ва диний қадриятлар уйғунлигида тарбиялаш орқали амалда соғлом эътиқод шаклланади ҳамда ҳар хил бидъат-хурофот амалларни фарқлаш, турли диний оқим ва йўналишлар таъсири ҳамда ақидасига қарши иммунитет ҳосил қилиш имконини яратади. Шу ўринда диний қадриятларни фақат ибодатдан иборат деб англамаслик кераклигини таъкидлаш лозим. Диний қадрият жуда кенг маънога эга бўлиб, ўз ичига миллатлараро тотувлик, ижтимоий ва диний бағрикенглик, ўзаро ҳамкорлик, олижаноблик, сахийлик каби маънавий-ахлоқий хусусиятларни қамраб олади. Айнан диний

бағрикенглик, яъни ҳар бир диний таълимотга ҳурмат билан қараш, сабр-бардош ва тоқатли бўлиш, ўз навбатида келиб чиқиши мумкин бўлган кўпгина ихтилофларнинг олдини олишга хизмат қилади. Зеро, бағрикенглик руҳида тарбия топган фарзанд онгида ўзга маданиятлардан ҳуркиб туриш эмас, балки уларга кенгфеъллик билан қараш ва қадриятларга ҳурмат билан ёндашиш, ўзаро тушуниш инстинкти шаклланади. Қадимдан диёримизда буддавийлик, зардуштийлик, насронийлик, яҳудийлик, Ислом динлари ёнма-ён яшаб келган. Юртимизда минг йиллар давомида фаолият кўрсатиб келган масжид, черков, синагогалар ва бошқа ибодатхоналарда турли миллат ва динга мансуб қавмлар ўз диний амалларини эмин-эркин адо этиб келганлар. Тарихимизнинг энг мураккаб, оғир даврларида ҳам улар ўртасида диний асосда можаролар бўлмаган. Аксинча, диний бағрикенглик ва миллатлараро тотувлик муносабатлари ҳамиша жамиятда юз бериши мумкин бўлган низоларга қарши ўзига хос қалқон вазифасини ўтаган.

Мустаҳкам оила барпо этиш ҳамда соғлом насл қолдириш барча даврлар учун долзарб бўлган. Ислом динида ҳам уйланаётган йигитларга қўйиладиган талабларидан бири бўлажак рафиқасининг насл-насаби, ижтимоий аҳволини билиб уйланишидир. Зеро, фарзанднинг соғлом, меҳнатсевар, одобли бўлиши кўпроқ онага боғлиқ. Ҳазрат Оиша (розияллоху анҳо)дан ривоят қилинган ҳадисда ҳам Пайғамбаримиз (алайҳиссалом): «Фарзандларингизга муносиб онани ихтиёр қилинглар», дея таъкидлаганлари эътиборга молик. Аёлнинг хулқи, одоб-ахлоқи ҳамда соғлом экани наслнинг худди шу тарзда давом этишига сабаб бўлувчи омиллардан ҳисобланади. Оила қуришдан мақсад инсоннинг ҳам маънан, ҳам жисмонан соғлом бўлишини таъминлаш, фаҳш ва бузук ишлардан тийилишига эришишдир. Ўзини нопок ишлардан тийган ҳолда соғлом оила қу-

риш, фарзандли бўлишга барча давр мутафаккирлари ҳам алоҳида эътибор қаратганлар. Афлотун энг соғлом болани 20 ёшдан 35 ёшгача бўлган аёл дунёга келтиради дея таъкидлаган. Демак, никоҳланувчиларнинг саломатлиги ҳамма даврда долзарб саналган. Бугунги кунда мамлакатимизда ҳам турмуш қураётган ёшлар саломатлигини муҳофаза қилиш масаласига алоҳида эътибор қаратилмоқда. Ўзбекистон Республикаси «Оила кодекси»га асосан хотин-қизларнинг никоҳ ёши 17 ёш деб белгиланган бўлсада, тиббиёт хулосаларига кўра эса, оила қуриш учун энг қулай давр қизлар учун 20–24 ёш, йигитлар учун 24–26 ёш, ёшлари орасидаги фарқ 3–6 ёшгача бўлгани мақсадга мувофиқ. Зеро, балоғат ёши камолот ёши эмас.

Фарзанд тарбиясида унинг соғлиғига эътибор қаратиш муҳимдир. Соғлиқ ҳақида турли даврларда яшаган алломалар ҳам ўз фикрларини айтиб ўтганлар. Хусусан, Абу Али ибн Сино бундай дейди: «Соғлиқни сақлашнинг асосий тадбири бадантарбия. Бадантарбия ўзга тадбирлар билан бирга тўғри ишлатилганда гавдани тўлдирувчи нарсалар тўпланишининг олдини олувчи кучли омиллардан бўлиб, туғма иссиқликни оширади, танага енгиллик беради. Ўз вақтида, меъёри билан бадантарбия қилган одамга дард яқин йўламайди. Бадантарбия билан машғул бўлинса, ҳеч қандай дори-дармонга зарурат қолмайди, бунинг учун муайян тартибга риоя қилмоқ ҳам шарт. Бадантарбияни тарк этган одам аксари хароб бўлади, зеро, ҳаракатсиз қолган аъзоларнинг қуввати заифлашади». Абдурауф Фитрат: «Бадантарбия баданни соғлом ва кучли ҳамда аъзоларни мукамал даражага етказишдан иборат, бусиз бахт-саодатга эришиб бўлмайди», дея инсон танининг соғлом бўлишига алоҳида аҳамият берган.

Абдулла Авлоний эса: «Баданнинг саломат ва қувватли бўлмоғи инсонга энг керакли нарсадур. Чунки ўкумоқ, ўкутмоқ, ўрганмоқ ва ўргатмоқ учун инсонга

кучлик, касалсиз жасад лозимдур... Фикр тарбияси учун маҳкам ва соғлом бир вужуд керакдур», деб таъкидлаган. Пайғамбаримиз (алайҳиссалом) ҳам ота-оналарни ўз фарзандларини соғлом тарбиялаш ҳамда мунтазам бадантарбия билан шуғулланишга тарғиб қилганлар. Жумладан, «Авлодларингизга сузиш, мерганлик ва от минишни таълим беринглар» ёки «Ёзиш, сузиш ва отишни таълим бериш фарзанднинг ота-онадаги ҳақларидандир», деб марҳамат қилганлар.

Бир миллатнинг ўзлигини сақлашнинг энг муҳим омилларидан бири ахлоқдир. Зеро, ахлоқ ҳар бир соғлом ва маънавий юксак жамиятни барпо этиш учун энг биринчи асосдир. Бир риёзиётчи донишманддан инсоннинг ахлоқи ва ундаги бошқа фазилатлар ҳақида сўралганда, у шундай деб жавоб берди: «Инсон ахлоқли бўлса унга 1 қўямиз. Агар ҳусни жамоли бўлса битта 0 қўшамиз, 10 бўлади. Агар сарватдор бўлса яна битта 0 қўшамиз, 100 бўлади. Агар насабли бўлса унга яна бир 0 қўямиз, 1000 бўлади ва ҳоказо. Аммо ахлоқи бўлмаса, 1 ни олиб ташлашга тўғри келади. Натижада қуруқ ноллар қолади. 1 бўлмагунча 0 нинг ҳеч қандай қиймати йўқ».

«Билаги зўр бирни, билими зўр мингни йиқар», деган халқ мақоли ҳар доимгидан ҳам кўра ҳозирги кунимиз учун жуда тўғри келади. Фарзандга қандай илм-тарбия берилса, шу асосда унинг дунёқарashi, одамларга муносабати шаклланади. Таълим-тарбия ҳам фарзандлик ҳақларидан саналади. Одамга энг кўп фойда келтирадиган нарса ҳам илмдир. Шундай экан, бола тарбиясида соғлом ақл, тафаккур, илм-маърифат, кенг дунёқарашнинг шаклланиши катта аҳамият касб этади. Фарзандларни ёшлик чоғларидан илм ва касб йўлига йўллаб қўйиш – улар истиқболи саодатли бўлишини таъминловчи муҳим омил. Зеро, болаликдаги илм ка касб-ҳунар тошга йўнилган нақш кабидир. Касб-ҳунар жамиятнинг аксар ижтимоий

заруратлари ечими ҳисобланади. Қадимдан ҳар бир касб-ҳунарнинг ўз тартиб-қоидалари ишлаб чиқилган бўлиб, уларнинг баёни ҳақида махсус рисоалар ёзилган. Чунончи: деҳқончилик, дурадгорчилик, сартарошлик, қассоблик, темирчилик, чилангарлик, кулолчилик, чорвачилик, тижорат ва бошқа касб-ҳунарлар баёнига оид рисоаларнинг қўлёзма нусхалари юртимиз қўлёзма фондларида кўплаб учрайди. Ҳозирда ҳам бундай рисоаларга аҳоли орасида талаб юқори. Бинобарин, соғлом жамиятларда фарзандларни касб-ҳунарли қилиб тарбиялашга эътибор доим устувор бўлиб келган.

Инсон ўз оиласи таъминотини ҳалол меҳнат ва фойдали саъй-ҳаракати туфайли қондирар экан, шубҳасиз, бу йўлда чеккан заҳмати савобли амалларга айланади. Глобаллашув шароитида ҳозирги замон оиласига ёш авлодни ҳар томонлама етук инсон қилиб тарбиялаш билан боғлиқ юксак ва ўз ўрнида ўта масъулиятли вазифа юклатилади. Фарзандларни илк ёшидан бошлаб кучи, диди, қобилияти ва қизиқишларига мос тушадиган фойдали меҳнат ва касб-ҳунарларга ўргатиш уларнинг иқболи учун муҳим. Зеро, ҳар бир нарсанинг зеб-зийнати бор, ёшликнинг безаги, келажак сармояси эса касб-ҳунар ортидандир. Касб-ҳунарли фарзанд ҳаётда ўз йўлини топиши баробарида ҳар қандай мушкул вазифаларнинг ҳам уддасидан чиқа олади. Ҳунарсиз киши эса турмушда қийинчиликларга дуч келиши табиий. Мана шу эътибордан ҳунар эгаллаш, эгаллаганда ҳам пухта эгаллаш лозим. Шу ўринда мавлоно Саъдийнинг ибратли насихатлари ўринли: «Азиз ўғлонларим, ҳунар ўрганинглар, зеро, молу дунёга эътимод йўқ, олтин, кумуш эса сафарда хатарли. Уни қароқчи ўғирлаши ёки эгаси томонидан еб-ичиб юборилиши ҳам мумкин. Аммо касб-ҳунар қайнар булок, туганмас давлатдир». Дарҳақиқат, ҳунар эгаси қаерга борса қадрланиб, тўрдан жой олади. Ҳунарсиз одам эса хорлик, машаққатга маҳкум бўлади.

Юқоридагилар бир қаторда соғлом авлодни вояга етказишда ҳамда уларнинг етук инсон бўлиб камол топишида спорт ва жисмоний тарбия муҳим аҳамият касб этади. Шу боисдан ҳам юртимиз аҳолиси қадимдан бу масалага алоҳида эътибор билан қараганлар. Бобокалонларимиз Нажмиддин Кубро, Жалолиддин Мангуберди, Амир Темур, Паҳлавон Махмуд, Заҳириддин Муҳаммад Бобур нафақат давлат арбоби ёки ижодкор-олим, балки саркарда, енгилмас паҳлавон, жисмонан бақувват инсон бўлганлар. Беруний, Ибн Сино, Форобий, Алишер Навоий каби мутафаккир алломаларимиз эса ўз асарларида фарзандлар таълим-тарбияси жисмоний тарбия билан уйғунликда самарали бўлишини алоҳида таъкидлаганлар.

Буюк саркарда Амир Темурнинг паҳлавон, мард, жасур бўлиб вояга етишида ҳам ёшлигидан жисмоний машқлар билан шуғуллангани муҳим ўрин тутган. Жисмонан бақувват фарзандларнинг руҳияти ҳам тетик ва мустаҳкам бўлади. Ҳаётда турли муаммоларга дуч келганда тушкунликка тушиб қолмайди. Шунингдек, руҳий ҳолатининг мувозанати ҳам беҳудага бузилавермайди. Юртимизнинг келажаги мустаҳкам ва бақувват қўлларда бўлиши учун фарзандларимизни жисмонан ва маънан соғлом этиб камолга етказиш эл-юрт, ватан, миллат ва динимиз олдидаги шарафли бурчимиз эканини унутмайлик.

Иброҳим УСМОНОВ

КЕКСАЛИК – ҲАЁТ ЗИЙНАТИ

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг 2015 йилни “Кексаларни эъзозлаш йили” деб эълон қилганини халқимиз катта мамнуният билан қарши олди. Чунки замонлар оша қон-қони, онгу шуурига сингиб кетиб, миллий қадрият даражасига етган ёши улуғларга алоҳида ҳурмат кўрсатиш фазилати

асрий анъаналаримиз ва турмуш тарзимиз билан ҳам уйғунлашиб кетган. Ислом манбаларида кексаларнинг миллати, дини, ирқи, ижтимоий келиб чиқишидан қатъи назар уларнинг барчасига баб-баробар ҳурмат-эҳтиром кўрсатилиши алоҳида таъкидланади. Халқимизга хос бўлган бу олий фазилат узоқ асрлар давомида кўпмиллатли ва кўпконфессияли мамлакатимизда миллатлараро тотувлик ва динлараро бағрикенглик тамойиллари мустақкам қарор топишига хизмат қилиб келмоқда.

Халқимиз кексалар тимсолида турмушнинг файзу баракаси, қувончу шодлигини кўришга одатланган. Айниқса, ёш авлоднинг кексаларга ҳурмат-эҳтиром кўрсатиши, ота-онасини бениҳоя эъзозлаши асрлар синовидан ўтган маънавий қадриятларимиздандир. Чунки ёши улуғ, нуроний кексаларимиз умримиз чароғбонлари, уларнинг пурмаъно маслаҳат ва ўғитлари ишларимизга унум бағишлаб, ҳаётимизни безаб келган. Шунинг учун ҳам хонадонларимиз файзу баракаси бўлган кексаларга нисбатан “Кексалик – ҳаёт зийнати”, деган нақл доимо такрорланади.

Ўзбек оиласида қариялар одатда, оиланинг бош раҳнамоси, асосий маслаҳатгўйи ҳисобланади. Барча ишлар асосан уларнинг фикрию раъйига қараб қилинади. Ёши улуғ оқсоқолларга ҳамма ерда ҳурмат-эътибор кўрсатилиб, улар уйнинг тўрига ўтқазилади, сузилган овқат ёки куйилган чой энг аввало уларга узатилади. Дастурхонга биринчи бўлиб оиланинг ёши улуғи қўл уради, нонни ҳам у ушатади. Ишга ёки ўқишга оиланинг ёши улуғидан, боболардан, бувилардан фотиҳа олиб кетилади. Уйга қайтганда ҳам аввал уларга учрашилиб, салом берилади, ҳол-аҳвол сўралади. Ўзбек оиласи одобига кўра катта ёшлилар болаларга, балоғатга етган фарзандлар, келинлар катталарга очиқ-сочиқ ҳолда кўринмайдилар, бачкана қилиқ қилмайдилар, пардасиз сўзни айтмайдилар, сизлаб мурожаат қиладилар. Бу том

маънодаги юксак инсоний фазилатлар оилада ўзаро меҳр-оқибатни, бир-бирига ҳурматни мустаҳкамлайди.

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг UNFPA – аҳолишунослик бўйича жамғармаси берган статистик маълумотларига кўра, дунё миқёсида кексалар сони аҳоли сонига нисбатан тез ўсиб бормоқда. Чунончи, ёши 60дан ошганлар 2000 йилда дунё аҳолисининг 8%, 2012 йилда эса 11%ни ташкил қилган. Турмуш даражасининг ўсиши, соғлиқни сақлашда эришилаётган ютуқлар, ижтимоий соҳалардаги ривожланиш ва бошқа қатор омиллар туфайли бу кўрсаткичлар тобора ортиб бориши, яъни 2025 йили 14%, 2050 йил эса 22% га етиши кутилмоқда. Аммо бунга ҳеч ким ташвишли муаммо сифатида баҳо бермаслиги керак. Халқ мақолларимизда бежизга “Қариси бор уйнинг баракаси бор”, “Қари билганни пари билмас” дейилмаган, ҳадиси шарифларда эса инсон атрофидаги кексалар, заифлар шарофати билан ризқлантирилиши ҳам бекорга таъкидланмаган.

Кекса инсоннинг йиллар бўйи тўплаган тажрибаси, донолик ва заковат хазинаси ошиши баробарида заифлик унинг соғлиги ва жисмида ўз изини қолдиради. Кексалик ҳолати Ислом динида хорлик ва камчилик сифатида эмас, балки улуғворлик ва нуронийлик фазилати деб қаралади.

Инсон баъзан тушкунликка тушиб, дардига даво йўқдек, ҳамма нарсадан чарчаб, қўл силтаган вақтида биргина ёши улуғ кишининг бамаъни суҳбати унинг ҳаётга бўлган иштиёқини пайдо қилади. Ўзбекистон халқ ёзувчиси Ўткир Ҳошимовнинг “Дафтар ҳошиясидаги битиклар” китобида бу хусусда ажойиб ибора ва ҳикматлар бор: “Хонадонингизда кекса одам борми? Бахтли экансиз! Дунё ташвишларидан тўйиб кетсангиз шуларни зиёрат қилинг: ҳаёт абадий эмаслигини ўйлаб, таскин топасиз.

Одам ўз фарзандларининг йил сайин ўсиб, камол сари кетаётганини билади-ю, ўз ота-онасининг йил сайин чўкиб, завола сари кетаётганини билмайди...”

Ҳеч бир инсон жамиятдан айрилиб, ёлғиз ўзи яшай олмайди. Инсон зоти борки, кишилиқ жамиятининг ўзгармас қонунига бўйсунган ҳолда ўзгалар билан ўзаро муносабат ўрнатишга, улар билан аҳил-тотув яшашга мойил. Инсонни жамият билан узвий боғлайдиган ришталар жуда кўп ва хилма-хилдир. Буларнинг ичида ғоятда муҳими, энг таъсири кучлиси қон ва насаб қариндошлиги ҳисобланади. Зотан, инсон бу риштага суянади, ундан куч ва қувват олади, шу тушунча орқали кундалиқ муаммоларини ечиб, тинч ва осуда ҳаёт кечиришни ният қилади.

Мана шу қаторда ёши улуғ қариндошлар билан қариндошлиқ алоқаларига алоҳида урғу бериш гўзал инсоний ва исломий хулқ-одобдандир. Уларнинг ёши, тажрибаси, баракаси туфайли силаи раҳм қилувчиларга кўплаб фойдалар етади. Зеро, уларнинг ҳам инсонлиқ, ҳам қариндошлиқ, ҳам кексалиқ ҳақлари борки, уларни поймол этиш кишини кўплаб неъматлардан маҳрум қилади.

Манбаларда зикри келган ёши улуғларнинг ҳурматини жойига қўйиш дейилганда, ҳар ишда улардан маслаҳат сўраш, йиғинларда юқорироқ жойга ўтказиш, таомга улардан кейин қўл узатиш каби маъноларни тушуниш мумкин. Бинобарин, кексаларга нисбатан истеъмолда бўлган “эъзозлаш”, “ҳурмат кўрсатиш”, “қадрлаш” тушунчалари ортида “ўзликни англаш” маъноси ётади. Бу сўз замирида эса имон бутлиги, одоб-ахлоқ, аждодлар мероси, шунингдек, атрофимиздаги инсонларга чуқур ҳурмат мужассам. Ёш авлод турмуш синовларида тобланиб, катта ҳаётий тажрибага эга бўлган, теран фикрли, имон-эътиқодли, улуғ кишилар кўмаги ва маслаҳатига доимо эҳтиёж сезади. Шунинг учун ҳам орамизда катталарнинг борлиги улуғ неъматдир.

Фарзандлар учун бахт калити аввало ота-оналари ҳузурида бўлиб, уларни рози қилишлари, уларга меҳр-мурувват кўрсатишлари, доимо хурсанд қилишлари

лозимдир. Ҳозирги кунимизда баъзи кишилар билиб ёки билмай, ёки енгил санаб, ёхуд тўғри қиялпман, деган фикрга бориб, ота-оналарига нисбатан одобсизлик қилган ҳолатлари учрайди. Булар қуйидаги ҳолатларни қамраб олади:

– фарзанднинг ота ёки онасига овозини кўтариб гапириши, шунингдек, уларнинг хоҳишига қаршилиқ қилиш, “уф” дейиш, йиғлатиш. Улар сўзлаётганларида гапларини бўлиш ёки ёлғончига чиқариш кабилар миллий ва диний қадриятларимизга зиддир.

– айрим кишилар билиб-билмай дўсту биродарлари, турмуш ўртоғи билан яхши муносабат ва хушмуома-лада бўлиб, аммо ота-онага қўрс, қўпол муносабатда бўлади, уларга хўмрайиб, ўқрайиб қараш каби ҳолатлар содир этади. Бу ҳам кишини бахтсизликка олиб борувчи иллатлардандир;

– ота ёки онасига раҳм-шафқатли бўлмаслик ҳолати. Масалан, уларга иш буюриш, овқат қилиш, уйни тозалаш ва шунга ўхшаш бошқа ишларни буюриш кабиларни зикр этиш мумкин. Лекин улар ўзлари бирор ишни қилишни яхши кўрсалар, уларнинг кўнгилларига қараб енгиллаштириш лозимдир;

– ота-она билан маслаҳатлашмай иш қилиш, уларнинг ҳузурларига рухсат сўрамай, дабдурустдан кириб бориш, уларнинг олдиларида ўз турмуш ўртоғи, ака-укалари ёки бошқалар билан муаммолар чиқариш;

– ота-онани бошқалар олдида беҳурмат қилиш ва обрўларини тушириш. Бунга уларни ёмонлаб ўз айб ва хатоларини беркитиш, бошқаларнинг ота-оналарини лаънатлаш, кўпчилик олдида беодоблик қилиб, оқибатда ўз ота-онасига лаънатлар келтириш каби ҳолатлар қиради;

– ота-онанинг сарф-харажати учун бахиллик қилиш ёки қилган харажатини миннат қилиб юриш;

– ота-онасини доимо хавотирлантириб юриш, уларни узоқ муддат ёлғиз қолдириш, оқибатда хоҳиш ва

ҳожатларини айтолмай қолишлари. Улар кексайган вақтларида фарзандларнинг иш билан бўлиб, улардан узоқлашиб кетишлари. Уларга озор бериш, талаблар қўйиш, оғир ҳолатларга тушириш, пул маблағлари ёки бошқа нарсаларни сўраб хижолатга солиш;

– ота-онанинг олдига очиқ юз билан кирмай, тунд бўлиб юриб, уларнинг дилига озор етказиш.

Ҳадисларда ота-онага яхшилик қилиш туфайли инсоннинг дуосини Тангри таоло қабул қилиши айтилади. Имом Бухорийнинг “ал-Жомеъ ас-сахих” асарида “Ота-онасига яхшилик қилган кишининг дуоси қабул бўлиши ҳақида” деган алоҳида боб ажратиб, у ерга ғорда камалиб қолиб, бажарган хайрли амалини васила қилган уч киши ҳақидаги ҳадисни келтиради. Улардан бири ўзининг хайрли амали сифатида ота-онасига кўрсатган меҳр-муруватини келтиради.

Инсон ёши улғайиб, бели қувватдан қолганда ҳар қанча ғайратли бўлмасин, ўзида аввалгидек куч топа олмаслиги мумкин. Шундай вақтда фарзандлар ва атрофдагилар кексаларни энг зарур инсон эканликларини сидқидилдан ўз сўзлари, хатти-ҳаракатлари, илтифотлари ва очиқ чехралари билан билдиришлари зарур. Бу эса ота-оналарнинг дуосини олишга, келажакдаги муваффақиятларга ва энг муҳими, уларнинг ҳаётга иштиёқи ортишига сабаб бўлади. Бу ҳақда ҳазрати Алишер Навоий шундай ёзади:

*Фарзанд ато қуллигин чу одат қилғай,
Ул одат ила касби саодат қилғай,
Ҳар кимки, атоға кўп риоят қилғай,
Ўғлидин анга бу иш сироят қилғай.*

Қарияларга қўлидан ҳеч иш келмайдиган, фақат истеъмолчи сифатида муносабатда бўлиш улкан хатодир. Аслида кексалар ёшлик даврида ўз меҳнатларини фарзандларига, жамиятга фидо қилгани ва кексалиқда унинг гаштини суришга тамомила сазовор эканликларини унутмаслик керак. Улар ёш боладек инжиқ, кўнгиллари нозик, бироз эътиборга муҳтож

бўлиб қолишлари ҳам табиий ҳол. Бу борада Навоий хазратлари “Муншаот” асарида шундай дейди:

*Атодин хато келса кўрма хато,
Савоб бил хато токи қилса ато.
Атонинг хатосини билгин савоб,
Сени юз балодин қутқаргай Худо.*

Ҳар бир ёш, насиб этса, қарилкка етгусидир. Қарилкка ўзимизни ёшликдан ҳозирламоғимиз зарур. Ёшликда кексаларга, ота-оналаримизга, яқинларимизга ва устозларимизга қилган муносабатимизнинг акс-садосини кексайганда гувоҳи бўламиз. Аллома Маҳмуд Замахшарий айтганларидек: “Ёшлик сени тарк этгач, пушаймонлик кор қилмайди. Қоматинг эгилгунча, бошинг тепаси ярқираб, қора сочингга оқ оралагунча ҳаракат қилиб қол”. Зеро, сўнгги пушаймон ўзингга душман.

Гоҳида автобусга оғир юклари билан кекса киши чиққанида ҳам бемалол ўтираверадиган ёшлар учраб туради. Чунки уларга қарияларга жой бериш одоби ўргатилмаган. Расулуллоҳ (алайҳиссалом) айтганлар: “Қайси бир ёш инсон бир кексани кексалиги учун эҳтиром қилса, Аллоҳ унга ҳам мана шу кексанинг ёшига етганида уни иззат қиладиганларни тақдирига битади” (*Термизий ривояти*).

Жамиятимизда нуроний кексаларнинг алоҳида ўрни бор. Уларга алоҳида ҳурмат ва иззат-икром билан муомала қилинган. Бунга Расулуллоҳ (соллаллоҳу алайҳи ва саллам)нинг қатор ҳадисларида тарғиб қилинади. Жумладан, у зот (алайҳиссалом): “Барака кексаларингиз билан”, “Оиласидаги кекса киши уммат ичидаги пайғамбар кабидир”, деганлар.

Ёши улуғларга эҳтиром кўрсатиш халқимизнинг барча миллий урф-одатларига сингиб кетган. Ушбу одатларнинг асоси муқаддас динимизда мужассам бўлган.

Иброҳим УСМОНОВ

ЗИЁРАТ ОДОБЛАРИ

Хотира инсонни неъматларга шукр қилишга ундайди. Чунки кечаги кунини эслаб, тафаккур қилган инсон бугунидан мамнун бўлади. Янада эзгу ишлар қилишга чоғланади. Элу юрт манфаати йўлида қилинган озгина яхшилик ҳам унут бўлиб кетмаслигига ишонади.

Юртимизда улуғ аждодлар хотирасини қадрлаш, мамлакат тараққиёти, юрт озодлиги йўлида жон фидо этган ота-боболаримиз руҳини шод этиш учун кўплаб эзгу ишлар амалга оширилмоқда.

Ўтганларни эслаб, ҳақларига дуо қилиш, қабрларини зиёрат этиш, улар учун истиғфор айтиш савоби улуғ ишлардандир. Халқимизда зиёратгоҳлар, қадамжолар ва қабристонларни зиёрат қилиш қоидалари, одоблари миллий ва диний қадриятларимиз асосида шаклланган. Жумладан:

– Зиёрат вақтида турли ҳожат-истакларни қабр эгаларидан сўраш мумкин эмас.

– Зиёратчи қабристонга кирар экан: “Ассалому алайкум, эй қабристон аҳли! Аллоҳ таоло сизларни ва бизларни мағфират айласин! Сизлар бу жойга биздан аввал келдингиз, Худо хоҳласа, биз ҳам шу жойга келамиз”, деб зиёратни бошлайди.

– Зиёратгоҳда, қабрлар босилмайдиган бир жойда ўтириб, марҳумлар ҳаққига Қуръон тиловати, сўнг холис дуолар қилинади.

– Зиёрат вақтида қабр тошларини ўпиш, силаш, юз-кўзга суриш, қабр атрофини айланиб тавоф қилиш, у ерда шам ёқиш, бирор мақсадни кўзлаган ҳолда зиёратгоҳ ҳудудидаги дарахт ёки ёғочларга ип ёки мато парчаларини боғлаш қатъиян ман этилади.

– Зиёратгоҳда суратга тушиш, қабр тошлари устига ўтириш, у ерда кулиб ёки товушни кўтариб баланд овозда гаплашиш асло мумкин эмас.

– Зиёрат қилинаётган муҳтарам зот ҳам Аллоҳнинг ожиз бандасидир. Ундан нажот тилаш ёки бирор ҳожатни сўраш, унга атаб жонлиқ сўйиш бефойда иш, аксинча, катта гуноҳ ва ширк амалдир.

– Зиёратгоҳ худуди озодалигини сақлаш керак. Ёш болаларнинг бошқа зиёратчиларга халал беришларининг олдини олиш лозим.

– Қабр зиёратидан икки нарса мақсад қилинади: охиратни эшлаш, дунёнинг ўткинчилигини ҳис этиш, қабр аҳлининг ҳаққига дуо қилиш, уларга мағфират сўраш, Қуръон тиловат қилиш.

– Зиёратчи ўзи зиёрат қилмоқчи бўлган қабрга оёқ тарафидан келиб, қабрнинг ўнг тарафига туради ва қабрга юзланиб, қиблага орқа қилган ҳолда қабр эгасига салом беради ва тиловат қилади.

– Ота-она, устоз-шогирдлар ва шу каби яқинлар бир жойга қўйилган бўлса, аввал катталаридан бошлаб зиёрат қилинади, ҳар бирларига салом бериш ҳам одобдандир.

– Қабр зиёратига келган киши агар билса, Мулк (Таборақ) сурасини ўқиса, яхши бўлади. Зеро, Расулуллоҳ (соллаллоҳу алайҳи ва саллам): «У (Мулк сураси) ман қилувчидир, у нажот берувчидир, у қабр азобидан нажот беради», деганлар.

– Қабр зиёратига келган кишига Ихлос сурасини уч ёки ўн бир марта ўқиш ҳам тавсия этилган. Имконияти бўлса, Ёсин сурасини ва Курсий оятини ўқиса, савоби кўпроқ бўлади.

– Қабр олдида Қуръонни овоз чиқариб тиловат қилган афзал, чунки қабр аҳли ундан баҳра олади.

– Зиёратчи Қуръон савобини марҳумга бағишлаганида қабристон аҳлини ҳам унутмаслиги керак.

– Қабр устидаги кўкариб турган ўсимлик, дов-дарахт ва майсаларга тегилмайди, чунки уларнинг тасбеҳидан маййитга манфаат бор. Қуриганларини йиғиб олиш мумкин.

– Қабристонда кулиш, ҳазил-ҳузул қилиш, дунёвий гапларни гаплашиш одобдан эмас. Шунингдек, қабристонда заруратсиз югуриш, ортиқча ҳаракатлар қилиш ҳам беодобликдир.

– Қабристонда босиқ, сокин юринг. Оёгингиз остида кимлар ётибди, бир мулоҳаза қилинг!

– Қабр зиёрати учун маълум бир кунни тайин қилиб олиш жоиз эмас, бидъат ҳисобланади. Имкон топилганда зиёрат қилса бўлаверади. Душанба, пайшанба, жума ва шанба кунлари қабрларни зиёрат қилиш учун энг афзал вақт саналади. Жума куни намоздан кейин ҳам қабрларни зиёрат қилиш яхшидир. Шунингдек, бошқа фазилатли кунларда қабрларни зиёрат қилиш мумкин.

– Қабрларни фақат лой билан суваш ва уларга белги учун кичикроқ тош қўйиш мумкин. Аммо қимматбаҳо буюмлар қўйиш исроф. Унга кетадиган маблағни тирик муҳтожларга сарфлаш керак ва шуниси марҳумга ҳам, тирикларга ҳам савоблидир.

– Дунё машғулотларини тарк этиб, охиратни ўйлаш; марҳумларнинг яхши сифатларини эсга олиш, ўзини сарҳисоб қилиш, қабрга қанчалар тайёр эканини ўйлаш, зиёратдан вазминлик, тафаккур ва тадаббур билан қайтиш ҳам гўзал одоблардандир.

– Марҳумлар касалларга шифо, бепуштларга фарзанд бера олмайди. Тириклар ҳожатини раво қилувчи ҳам, дуою истиғфорлар туфайли марҳумлар ҳолатини яхшиловчи ҳам Аллоҳ таолодир.

– Қабр тепасида шам ёқиш бидъатдир. Бу ишнинг мутлақо нафи йўқ. Сабаби, ёқилган шам катта аланга бўлса ҳам, майитнинг қабрини ёрита олмайди. Унинг қабрига солих амаллар, Қуръон тиловати, қилинган садақа каби ишларнинг савоби нур бўлади.

Қабристон ва зиёратгоҳларни зиёрат қилиш орқали инсон маънавиятининг юксалишини эътиборга олиб, мамлакатимизда ҳар йили 9 майни “Хотира ва Қадрлаш куни” сифатида кенг нишонлаш ва шу куни марҳумлар-

ни руҳини шод этиш анъанаси жорий этилгани энг хайрли ишлардан ҳисобланади. Қабристонни зиёрат қилишдан асосий мақсад, у ерда ётганларни хотирлаб, руҳларига дуолар қилиш, уларнинг ҳолатидан ибрат олишдир. Қабристонларни қаровсиз қолдирмаслик, балки уларни обод ва озода зиёратгоҳларга айлантириш айни савобли ва ибратли ишлардандир.

Абдулҳамид ТУРСУНОВ

АЖДОДЛАРИМИЗ МЕРОСИДА СОҒЛОМ АВЛОД ТАРБИЯСИ

Юртимиз алломалари меросида бола тарбиясига, унинг келажақда баркамол инсон бўлиб етишига катта эътибор қаратилган. Болаларга ҳар томонлама ғамхўрлик қилиш юртимиз фақиҳлари асарларида мукамал ёритиб берилган. Ушбу асарларда бола тарбиясига оид қуйидаги фикрлар илгари сурилган: биринчидан, фарзандга яхши тарбия бериш – бу ота-онанинг энг асосий вазифаси; иккинчидан, фарзанд тарбиясида ота-онанинг бирдек масъуллиги; учинчидан, ота фарзандни имкон қадар яхши таъминлаши; тўртинчидан, ота-она фарзандига чиройли исм бериши; бешинчидан, ота-она фарзандини таълимга йўналтириши, илмли ва касб-хунарли қилиши; олтинчидан, ота-она фарзандлар ўртасида адолатли бўлиши, уларга тенг муомалада бўлиши; еттинчидан, фарзандларга меҳр-мурувватли бўлиш, уларга яхши муносабатда бўлиш; саккизинчидан, фарзандларга ўз насл-насаби ҳақида батафсил маълумот бериш.

Бугунги кундаги фарзанд тарбиясини халқимизда қадимдан шаклланиб келган урф-одатлар, миллий ва диний қадриятлар билан ҳамоҳанг тарзда олиб бориш келажақда уларнинг баркамол инсон бўлиб вояга етишларига мустаҳкам замин яратади. Ёшларнинг қалби ва онгида соғлом ҳаёт тарзи, миллий ва умум-

инсоний қадриятларга ҳурмат-эҳтиром туйғусини шакллантиришда, ҳар жиҳатдан баркамол этиб тарбиялашда буюк мутафаккир аждодларимиз мероси катта аҳамият касб этади. Зеро, ҳаётнинг асл мазмун-моҳиятини англаб етишга ўз умри ва салоҳиятини бағишлаган алломаларимизнинг асарларида соғлом авлод тарбияси билан боғлиқ масалаларга алоҳида ўрин берилган. Шарқ алломалари ўз асарларида фарзандларга тарбия ва таълим бериш, уни маърифату маданиятга етаклаш муаммоларига эътибор берганлар. Уларнинг ёшларни ҳалол меҳнат билан ҳаёт кечиришга ундайдиган, холис ва эзгу ишлар билан эл-юртга наф етказадиган, тириклик мазмунини теран англаб, тўғри хулоса чиқарадиган инсонлар бўлишга ундовчи ҳаётий қарашлари, ҳикматларининг аҳамияти беқиёсдир. Буюк мутафаккирлар фарзанд тарбияси, гўзал ахлоқнинг инсон камолотига сабаб бўлувчи юксак фазилат эканини таъкидлаганлар. Жумладан, Имом Бухорийнинг «ал-Адаб ал-муфрад» ҳадислар тўплами, Абу Лайс Самарқандийнинг «Танбеҳул ғофилин», Кайковуснинг «Қобуснома» асарларида фарзандларда юксак инсоний фазилатларни камол топтириш тараннум этилган. Бундан ташқари, Абу Наср Форобий, Маҳмуд Замахшарий, Нажмиддин Кубро, Абдурахмон Жомий, Алишер Навоий, Хусайн Воиз Кошифий ва бошқа мутафаккир алломаларимизнинг ўнлаб асарларида одоб-ахлоқнинг гўзал намуналари бадиий талқин қилинган.

Имом Бухорийнинг «ал-Адаб ал-муфрад» номли асарида Пайғамбар (алайҳиссалом)нинг инсонларни яхши одоб ва ахлоққа оид ҳадислари жамланган. Тўпلامда ота ўз фарзандларига марҳаматли, меҳр-шафқатли бўлиши, одоб ўргатиши, яхшилик қилиши ҳақидаги ҳадислар ҳам келтирилган. Жумладан, Абдуллоҳ ибн Умар: «Аллоҳ таоло Қуръони каримда яхши бандаларни аброр (яхшилик қилувчилар) деб

мақтади, чунки улар оталарига яхшилик қилганларидек, болаларига ҳам яхшилик қилган эдилар. Сенинг бўйнингда отангнинг ҳақи бўлганидек, болангнинг ҳам ҳақи бор, дедилар». Шунингдек, Намир ибн Авсдан ривоят қилинишича, ўтмиш кишилар болаларнинг солиҳ-қобил бўлишлари Аллоҳ таолонинг тавфиқи билан бўлади, аммо уларга одоб-ахлоқ ўргатиш оталарининг вазифасидир, дер экан. Бундан ташқари, асарда солиҳ бола кўзга шодлик, хурсандлик келтиришга сабабчи бўлиши, фарзандга тўғри тарбия беришнинг фазилатлари ҳақида ҳам ҳадислар келтирилган.

Ўзбек халқи қадимдан соғлом фарзанд тарбияси масаласига жиддий эътибор билан ёндашган. Масалан, бола тарбияси билан асосан диний-дунёвий илм соҳасида оқила энагалар ёки илм-маърифатда катта обрў-эътиборга эга устоз-мураббийлар шуғулланган. Бу ҳақда «Қобусномада»: «Фарзандингга ҳунар ва фазл ўргатмакда тақсир қилмағил ва ҳар илмни ўргатувчи муаллимлар таълим учун урсалар, сен шафқат кўргузғил, нединким ёш ўғлон илм ва адабни таёқ била ўрганур ва ўз ихтиёри била ўрганмас. Аммо фарзанд беадаб бўлса ва сенинг ул сабабдин қаҳринг келса, ўз қўлинг била урмағил, муаллимларнинг таёғи била қўрқутғил. Болаларга муаллимлар адаб берсунлар, токи сендин ўғлингнинг кўнглида гина қолмасин. Аммо унинг кўзига ўзингни ҳайбатлиғ кўргузғил, то сени хор тутмасин ва ҳамиша сендин кўрқиб юрсин. У бир нарсани орзу қилса, қудратинг етгунча ундин аямағил, то танга ҳаваси била сенинг ўлимингни тиламасин. Фарзандга адаб, ҳунар ўргатмакни мерос деб билғил. Агар сен унга хоҳ адаб ўргатғил, хоҳ ўргатмағил турмуш машаққатларининг ўзи унга ўргатур. Ундоқким дебдурлар, ота-она тарбияламаса, кеча ва кундуз уни тарбиялайдур» деган фикрлар билдирилган.

Ёш авлодни тарбиялаш масаласи доимо буюк мутафаккирларнинг диққат марказида бўлиб келган.

Жумладан, Абу Али ибн Сино «Тиббий ўғитлар»ида: «Боланинг хулқ-атворини яхшилашга, тегишли парваришни амалга оширишга, боланинг теварагида у ёқтирмайдиган бирорта нарса ёки ҳодисанинг бўлмаслигини таъминлашга қаратилиши даркор. Буларнинг бариси икки томонлама наф келтиради: 1) боланинг қалби ёлғиз эзгуликларнигина билади ва унда мустаҳкам, ўзгармас хулқ-атвор шаклланади; 2) хулқ-атворни мана шундай тартибда такомиллаштириш боланинг жисмоний ривожланишига ҳам ижобий таъсир кўрсатади. Шу боис, боланинг ҳам ахлоқий, ҳам жисмоний саломатлиги унинг тарбиясига боғлиқ бўлар экан», деб уқтирса, Маҳмуд Замахшарий: «Инсоннинг асл отаси – бу унинг адабидир. Балки адаб бебош фарзанд учун отадан ҳам яхши тарбиячидир», деб таъкидлайди. Ҳусайн Воиз Кошифий «Ахлоқи Муҳсиний» асарида ҳам фарзандлар тарбиясида муҳим бўлган анъанавий шарқона фазилатлар, исломий қадриятларга батафсил тўхталиб: «Фарзанд Ҳақнинг омонатидир. Ота-она олдида маҳшар вақтида бу омонат ҳаққи талаб қилинади. Бу омонат гўёки ойна – бутун борлиқ кўзгуси, аввалидир. Ҳақиқат жавоҳири уни нимага хоҳласа, ўшанга мойил қилиши мумкин. Демак, зарурат бўйича фарзандни тўғри тарбия қилиш керак, токи ёқимли сифатларга эга бўлсин. Аввало, унга чиройли ном бериш керак. Агар фарзанд номи муносиб бўлмаса, маълум муддат яшагандан сўнг унда ўз исмига нисбатан нафрат пайдо бўлади. Яна мўътадил табиатлик ва хушмуомала ва покиза кўринишли бўлсин», деб ўз қарашларини баён этган.

Аждодларимиз бу улуғвор хислатларни қалбларига мустаҳкам жойлаб, каттаю кичикка ўз ўрнида қўллаб билганлар. Ана шу руҳда вояга етган фарзанддан аввало, ота-она ва бутун жамият манфаат кўради. Миллий уйғониш даври ўзбек адабиётининг таниқли намояндаларидан бири Абдулла Авлоний «Туркий

Гулистон ёхуд ахлоқ» китобида таъкидлаганидек: «Тарбия бизлар учун ё ҳаёт – ё мамот, ё нажот – ё ҳалокат, ё саодат – ё фалокат масаласидур». Расули акрам набийи муҳтарам (алайҳиссалом) жаноби-миз: «Инсонларнинг карами динидадур, муруввати ақлиндадур, ҳасаби ахлоқиндадур», – демишлар». Ахлоқий-таълимий, маърифий-тарбиявий асарлари билан ёш авлодни эзгулик, юсак ахлоқийлик, зиёилик руҳида тарбиялашга чақирган адиб яна қуйидагиларни таъкидлайди: «Агар бир киши ёшлигида нафси бузилиб, тарбиясиз, ахлоқсиз бўлуб ўсдими, бундай кишилардан яхшилик кутмак, ердан туруб юлдузларга қўл узатмак кабидир. Дин ва эътиқоди саломат бўлмаган кишилар ҳақни ботилдан, фойдани зарардан, оқни қорадан, яхшини ёмондан айира олмас, бундай кишилардан на ўзига ва на бошқа кишиларга ва на миллатга тариқча фойда йўқдур».

Буюк мутафаккир Алишер Навоий: «Беодоблик шундай селки, у обрў ва виқор қасрини қўпориб, идрок бўйнини ҳар хил арқонлар билан боғлаб ташлайди. Оқил кишиларнинг айтишича, одоб риояси шундай сурмаки, унинг гардидан ҳар бир кишига суртса, эътибор қўзининг равшанлиги ҳеч қандай сабаб билан заифлик ва иллатга йўлиқмайди. Замонанинг катта-кичиклари унинг ҳузурини меҳру муҳаббат базмининг чироғи, деб биладилар. Кундан-кунга иқболининг юлдузи юсакликка кўтарилаверади», дея одобга юсак таъриф беради. Ота-онанинг фарзандга нисбатан энг муҳим бурчларидан бири уни ёшлигидан бошлаб илм олишга ўргатиш, улғайган сари бирор ўзига муносиб касбу ҳунар танлашга йўл кўрсатиб боришларидир. Авлоний айтганидек: «Хушёр ва зийрак кишилар куч ва қувватлари бор вақтида келадурган замонларини тушуниб, пул ва молларини ўринсиз ерларга, тўй ва маъракаларга ҳаддан ортиқча исроф қилмаслар, ўзларининг роҳати, бола-чақаларининг саодати

учун керак бўладурган ер ва боғларини сотмаслар, замонага мувофиқ киши қилмак учун болаларини ўқитмак ва тарбия қилмак тўғрисида ақчаларини асло қизғанмаслар». Аллома Абулбаракот Қодирий (XVI аср) эса тарбия таъсир қиладиган кишиларни уч тоифага бўлади: «Биринчиси – ҳануз оқ-қорани танимаган бола. Унинг табиати ҳали ёмонлик ғубори билан булғанмаган, юраги эса ботил ишлар зулмати билан қораланмаган бўлади. Бундай болага насиҳат тез таъсир қилади. Бундай болани тўғри йўлга осонлик билан солиш мумкин. Иккинчиси – оқ билан қорани ажратадиган бўлиб қолган бола. Улардан баъзилари ўз нафсининг ғалабаси билан яхшилик томонга бурила олмай юрган бўлади. У қилаётган ишининг ёмонлигини билади. Нуқсонларини эса эътироф этади. Бундай одамни тарбиялаш биринчисига нисбатан қийинроқ, аммо уни доимий назорат қилиб, ҳар хил насиҳатлар ва танбеҳлар бериб борилса, албатта, яхши йўлга кириб кетади. Учинчиси – оилада ботил хаёл ва фосид фикрлар билан улғайган киши. У умр бўйи ноҳақ ишларни ҳақ деб билиб келган ва шунга астойдил эътиқод қўйган киши бўлади. Ёмонлик қилса ҳам уни ўзича яхшилик деб ўйлайди. Бундай кишини тарбия қилиш жуда оғир. Унинг тарбиясига киришиш – тирноқ билан қудуқ қазиш ёки ҳали қизиб чўққа айланмаган темирни куруқ қўл билан боғлашга баробар. Илм-фан, адабиёт-санъат, меъморчилик ва шу каби бошқа соҳаларда эришган улкан ютуқлари, буюк кашфиётлари билан дунё тамаддунига беқиёс улуш қўшган, шу боисдан дунё халқларининг қалбидан абадул-абад ўрин олган буюк аждодларимизнинг таржимаи ҳолига назар ташлайдиган бўлсак, болалик чоғлариданоқ уларнинг порлоқ келажагига оила муҳитида мустаҳкам пойдевор қўйилганига гувоҳ бўламиз. Шунинг учун ҳам донолар яхши ёки ёмон хулқли бўлишни оилага боғлайдилар. Уларнинг фикрича: «Бузуқ хотиндан туғилган ва

разил ота қўлида тарбияланган фарзанддан яхшилик кутиш қийин». Уламолардан Бархурдор ибн Маҳмуд (XVII аср охири–XVIII аср боши) «Маҳбубул қулуб» асарида: «Оталарнинг ўз фарзандларига нисбатан бўлган муҳаббат қасри асосларидан бири – бутун куч ва қувватларини фарзандларини фаросат, камолот билан безатиб, уларнинг вужудини касбу ҳунар либоси билан кийинтирмоқларидан иборатдир», деб айтади. Олим болаларни ёмон, билимсиз кишилар билан доимо ҳамсуҳбат бўлишларига йўл қўймаслик керак. Чунки улар нимани кўрсалар ва кимга эргашсалар, ўша нарсаларга тезда кўникиб қолишади. Агар шу ҳол рўй берса, ундан сўнг Луқмон ва Афлотуннинг мингта панду насиҳати билан ҳам уларнинг кўнглидан ўрганган нарсаларини чиқариб бўлмаслигини таъкидлайди. Яна бу ҳақда мутафаккир Хожа Самандар Термизий (XVII аср) «Дастур ал-мулук»ида қуйидаги фикрларни келтиради: «Ҳар ким ёшлигидан беодоб кишилар ичида ўсиб улғайса, катта бўлгач, унинг вужудига ўрнашиб оладиган бадфеълик иллатини чиқариб ташлаш қийин бўлади». Ахлоқшунос олимлардан Муҳаммад ибн Муҳаммад Жомий (XV аср) «Риёз ан-носиҳин» номли қомусий китобида: «Бола етти ёшга етгач, уни илм олишга ва жоҳиллик ботқоғидан қутқаришга уринилади, агар унга илм ўргатишнинг иложи бўлмаса, бирорта яхши ҳунарга ўргатилади. Агар сенинг молинг қанчалик кўп бўлса, уларни фарзандингнинг илм ва ҳунар олиши йўлида сарфла, чунки молу давлатга ишониб бўлмайди, илм ва ҳунар эса ҳеч қачон ўлмайди», дея уқтиради. XVI асрда яшаган бухоролик олим Хуррабий ўзининг «Равзат ал-ошиқин» асарида: «Кексаларнинг насиҳатлари ёшлар учун боғбон ниҳолни тарбият қилгани кабидир. Боғбон ниҳолдан ўсиб чиққан номуносиб шохларни бутаб туради, ён-атрофида эса фойдасиз гиёҳларнинг ўсиб чиқишига йўл қўймайди. Унинг яхши ўсиши учун бутун кучини сарфлайди.

Шундай қилинса, ниҳол бақувват бўлиб ўсади. Катта бўлганда ширин-шакар мева қилади. Бордию, ортиқча шохлари кесиб турилмаса, ниҳол тез ўсиб етилса-да, яхши ҳосил бермайди, боғбонга эса ундан фойда кам бўлади. Демак, билингки, бола ҳам худди ниҳолнинг ўзидир. Агар у тарбият қилинмаса, ёмон феълларга мубтало бўлади ва фалокат хашаклари ўртасида сўлиб битади», деб ёзади. Фитрат эса: «Гарчи ҳар бир инсон бешиқдан то қабргача тарбия олиш қобилиятига эга бўлса-да, лекин уни болаликдан тарбиялаш таъсирлироқ ва жуда муҳимдир. Одамни тарбия қилиш уни жисмонан, фикран ва хулқан камолга етказиб, саодатга эришишга қобил қилишдан иборатдир», дейди. Соғлом ва баркамол авлодни шакллантиришда бу одобларни тарбиянинг пойдевори, деб билиш лозим. Зеро, бу фазилатли амаллар инсонни азиз қилади, улар шахсни жамиятда ўз ўрнига эга бўлишида муҳим аҳамият касб этади.

Хулоса қилиб айтганда, буюк аждодларимиз тафаккур дурдоналарини ўзида мужассам этган, уларнинг беқиёс илму идрокининг меваси бўлган асарлари инсон камолоти ва миллатимиз равнақининг асоси сифатида хулқий гўзаллик ва ақлий баркамоллик манбаи бўлиб хизмат қилади. Фарзандларни эътиқодли, билимли, ўз юрти тарихи, миллий қадриятлари ҳамда буюк аждодлар қолдирган илмий ва маънавий меросни асрашга ўргатиш оиладан, ота-она ўғитларидан бошланади. Бу борада алломаларимиз мероси бугун ҳам маънавиятимизни бойитишга, баркамол авлодни тарбиялашдек олий мақсадга эришишга хизмат қилади.

Иброҳим УСМОНОВ

Мундарижа

Сўзбоши ўрнида	3
Ўзбекистон – буюк алломалар юрти (Муҳаммадбобур Йўлдошев).....	4
Илм фазилати (Фахриддин Маманосиров).....	15
Ватанга муҳаббат (Муҳаммадюсуф Тўрақулов)	17
Ота-онани ҳурмат қилиш (Соатмурод Примов).....	23
Касб-ҳунарли бўлиш фазилати (Муҳаммадюсуф Тўрақулов).....	30
Ростгўй одам ютқазмайди (Муҳаммадназар Қаюмов).....	37
Ёмон ахлоқдан узоқ бўлайлик (Муҳаммадюсуф Тўрақулов).....	42
Аёлларга эҳтиром (Муҳаммадназар Қаюмов).....	47
Одоб – инсон кўрки (Муҳаммадбобур Йўлдошев).....	55
Маънавияти юксак халқмиз (Муҳаммад Сиддиқ).....	67
Маънан соғлом, жисмонан бақувват авлод (Иброҳим Усмонов).....	72
Кексалик – ҳаёт зийнати (Иброҳим Усмонов).....	79
Зиёрат одоблари (Абдулҳамид Турсунов).....	86
Аждодларимиз меросида соғлом авлод тарбияси (Иброҳим Усмонов).....	89

Диний – маърифий нашр

АЖДОДЛАР МЕРОСИ – МАЪРИФАТ ЗИЁСИ

Муҳаррир Абдужалил ХЎЖАМОВ
Бадиий муҳаррир Баҳром ИКРОМОВ
Саҳифаловчи Наргиза МИРЗАЛИЕВА
Мусаҳҳиҳа Зебо ОМОНОВА

Нашриёт лицензия рақами: АИ 146. 2009.14.08.

Босмахонага 2015 йил 18 августда берилди. Босишга 2015 йил 21 августда рухсат этилди. Офсет қоғози. Қоғоз бичими 84 x 108 ¹/₃₂.

Ҳарф гарнитураси PT Serif. Офсет босма усули.

Ҳисоб-нашриёт т.: 6,25. Шартли б. т.: 6,0. Адади: 1000 нусха.

_____ -сон буюртма. Баҳоси келишилган нархда.

“Movaqounnahr” нашриётида тайёрланди.

Нашриёт манзили: 100002, Тошкент шаҳар

Зарқайнар 18-берк кўча 47а-уй.

Электрон почта: *m-nashr@yandex.ru*.

Тел: (8-371) 227-34-30

Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи
босмахонасида чоп этилди.

100128, Тошкент шаҳар Шайхонтоҳур кўчаси 86-уй

www.gglit.uz, e-mail: iptdgulom@sarkor.uz